

**Crna Gora: Izgradnja autoputa Bar-Boljare -
Procjena uticaja na životnu sredinu i društveno okruženje**

**Analiza razlika i Dokumenti za Dionicu Mateševo -
Andrijevice**

**Ažurirani
OKVIR ZA SPROVOĐENJE EKSPROPRIJACIJE I PRESELJENJA
koji se odnosi na promjenu trase od tunela Trešnjevik do
Andrijevice**

Konsultant

PASECO SP LTD
26, Fokionos Negri str.,
11361 Athens, Greece

Mart 2025

Sadržaj

1	Ciljevi projekta, lokacija, obrazloženje, istorija i koristi od projekta	11
1.1	Ključne komponente projekta	12
1.2	Metodološki pristup i kriterijumi za Ocjenu eksproprijacije za potrebe Projekta	13
1.3	Očekivano zauzeće površina, i povezani uticaji na nepokretnosti na osnovu Idejnog projekta sa izmjenama trase od Tunela Trešnjevik do Andrijevice (sa mapama, opisom i fotografijama)	15
1.4	Elaborat eksproprijacije	18
1.5	Dosadašnji i budući naponi u cilju izbjegavanja i minimiziranja uticaja eksproprijacije .	18
1.6	Razlozi za definisanje Okvira za eksproprijaciju i preseljenje	19
1.7	Ciljevi ovog Okvira za eksproprijaciju i preseljenje (LARF)	20
2	Pravni okvir.....	21
2.1	Ustav Crne Gore	21
2.2	Zakon o eksproprijaciji.....	21
2.3	Zakon o autoputu Bar-Boljare	23
2.4	Ostali zakoni i propisi koji utiču na proces preseljenja	23
2.5	Pregled zahtjeva EBRD-a.....	26
2.6	Pregled razlika (poređenje zakonodavstva Crne Gore sa politikama EBRD i identifikovanje potencijalnih razlika sa predlogom mjera za prevazilaženje ili ublažavanje razlika).....	27
3	Principi, ciljevi i procesi pribavljanja zemljišta, kompenzacija i pomoć	40
3.1	Datum presjeka ostvarivanja prava na naknadu	41
3.2	Popis i socio-ekonomsko istraživanje	41
3.3	Evidentiranje sezonskog ili povremenog korišćenja zemljišta/resursa	43
3.4	Podrška ranjivim osobama.....	44
3.5	Mjere za ponovno uspostavljanje sredstava za život ukoliko su ugrožena	44
3.6	Zajednički objekti u naselju, komunalne usluge i javne službe.....	45
3.7	Izbjegavanje prinudnog iseljenja	45
3.8	Naknada po zamjenskoj vrijednosti	46
3.9	Pregled procesa	47
4	Predložena strategija uslova preseljenja i naknade	49
4.1	Pravo na naknadu	49
4.2	Matrica prava	50
4.3	Procjena nepokretnosti (principi, metodologija, aranžmani za sprovođenje procjene vrijednosti) i novčana naknada.....	56
4.3.1	Zemljište	56

4.3.2	Objekti	56
4.3.3	Plodonosno voće ili vinogradi	56
4.3.4	Proces plaćanja	57
4.4	Prava - povezana razmatranja	57
5	Plan eksproprijacije zemljišta i preseljenja (LARP).....	60
5.1	Minimalni elementi LARP	60
5.2	Proces izrade i odobrenja LARP-a	60
5.3	Sprovođenje LARP-a	61
6	Konsultacije i javna prezentacija.....	63
7	Žalbeni mehanizam	64
7.1	Prijem žalbe	64
7.2	Postupak po žalbi	66
7.2.1	Korak 1: Prijem, evidentiranje i potvrda prijema žalbe	66
7.2.2	Korak 2: Procjena i ispitivanje	66
7.2.3	Korak 3: Konsultacije i sprovođenje rješenja	67
7.2.4	Korak 4: Zatvaranje žalbe i praćenje	67
7.2.5	Korak 5: Žalba na donijeto rješenje (opciono, ako podnosilac nije zadovoljan)	67
7.3	Praćenje i izveštavanje o žalbama	67
8	Način implementacije, praćenje i evaluacija	69
9	Monitoring, procjena i izveštavanje	70
10	Budžet i vremenski okvir	73
	Prilog 1 – Primjer anketnog upitnika za socio-ekonomska istraživanja	74
	Prilog 2 – Minimalni sadržaj LARP.....	81
	Prilog 3 - Obrazac za podnošenje žalbe	85
	Prilog 4 – Obrazac za vođenje evidencije	86

Spisak tabela

Tabela 1: Procijenjeni uticaji od eksproprijacije i preseljenja na osnovu Idejnog projekta prije promjene trase.....	15
Tabela 2: Procijenjeni uticaji eksproprijacije i preseljenja na osnovu Idejnog projekta nakon promjene trase u avgustu 2024. godine	17
Tabela 3: Objekti na udaljenosti do 100 m od kolovoza autoputa.....	18
Tabela 4: Spisak zakona Crne Gore od značaja za preseljenje	23
Tabela 5: Analiza razlika - Pravni okvir za eksproprijaciju i EBRD standard PR5.....	29
Tabela 6: Lica koja dobijaju podršku u dvije opštine	44
Tabela 7: Matrica prava.....	51
Tabela 9: Indikatori praćenja	71

Spisak slika

Slika 1: Mapa projekta	12
Slika 2: Pregled katastarskih opština	15
Slika 4: Koraci i faktori za definisanje opcija za obnovu života	45
Slika 5: Proces eksproprijacije korak po korak.....	48

Skraćenice

Skraćenica	Značenje
BoE	Korisnik eksproprijacije
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
ESIA	Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo
ESAP	Ekološki i socijalni akcioni plan
EU	Evropska unija
GIP	Dobra međunarodna praksa
GM	Žalbeni mehanizam
IDP	Interno raseljena osoba
ILO	Međunarodna organizacija rada
LARF	Okvir za eksproprijaciju zemljišta i obnovu sredstava za život
MONSTAT	Uprava za statistiku Crne Gore
MoT	Ministarstvo transporta
MNE	Crna Gora
MONTEPUT	Državno preduzeće za upravljanje putevima – menadžer projekta
NSDI-II	Nacionalna strategija razvoja i integracija 2015-2020
OHS	Zdravlje i bezbjednost na radu
OfG	Službeni list
PAP	Osoba na koju utiče projekat, osoba pogođena projektom
PRs	Standardi učinaka
LARP	Akcioni plan za preseljenje
REA	Uprava za nekretnine
SEE	Jugoistočna Evropa
SEETO	Transportna opservatorija jugoistočne Evrope
SEP	Plan uključivanja zainteresovanih strana

Skraćenica	Značenje
SIA	Procjena uticaja na društveno okruženje
TEM	Transevropski autoputevi
TEN-T	Transevropska saobraćajna mreža
WBIF	Okvir za investicije Zapadnog Balkana

Ključne definicije

Adekvatan smještaj	Sigurnost prava stanovanja pruža stanarima pravnu zaštitu od prisilnog iseljavanja, uznemiravanja i drugih prijetnji. Adekvatan smještaj se ocjenjuje prema sljedećim kriterijima: (i) dostupnost usluga, materijala, objekata i infrastrukture: stanari adekvatnog smještaja moraju imati pristup vodi bezbjednoj za piće, sanitarnim i higijenskim objektima, energiji za kuvanje, grijanje i osvjetljenje, čuvanju hrane, odlaganju otpada, odvodnjavanje i hitnim službama; (ii) Pristupačnost: troškovi smještaja ne smiju ugroziti mogućnost stanara da zadovolje druge osnovne potrebe, niti ugroziti njihovu sigurnost prava stanovanja, npr. visoka cijena stanarine može ih izložiti zakonitom iseljavanju zbog neplaćanja; (iii) Uslovnost za život: adekvatan smještaj mora garantovati fizičku sigurnost stanara i obezbijediti odgovarajući prostor i zaštitu od hladnoće, vlage, toplote, kiše, vjetrova i drugih prijetnji po zdravlje i strukturnih opasnosti; (iv) Pristupačnost za sve: adekvatan smještaj mora biti dostupan svima, uzimajući u obzir specifične potrebe ugroženih i marginalizovanih grupa, kao što su stariji stanovnici, osobe sa fizičkim ili mentalnim invaliditetom i djeca; (v) Lokacija: smještaj mora biti na lokaciji koja pruža mogućnosti za zapošljavanje, pristup zdravstvenim uslugama, školama, centrima za brigu o djeci i drugim društvenim objektima. Ne smije biti lociran u zagađenim ili opasnim područjima; i (vi) Kulturna adekvatnost: smještaj mora omogućiti izražavanje kulturnog identiteta, na primjer načinom izgradnje kuće i izbora građevinskih materijala.
Korisnik eksproprijacije	Uprava za saobraćaj Ministarstva saobraćaja koja zastupa državu i rukovodi eksproprijacijom u njeno ime
Datum presjeka / datum moratorijuma	Datum presjeka ispunjavanja uslova za ostvarivanje prava za kategoriju 1 i 2 osoba na koje projekat utiče biće datum kada vlasnici imovine koja će biti eksproprisana i označena u katastru, prime zvanično obavještenje o pokrenutom postupku eksproprijacije. Investicije napravljene nakon datuma moratorijuma neće biti nadoknađene, osim ako su urađene u cilju zaštite zdravlja i života. Pored toga, MONTEPUT će objaviti informaciju o datumu presjeka, obaveštavajući javnost da lica koja se nastane na području projekta nakon datuma presjeka mogu biti predmet iseljenja i da osnovna sredstva dodata nakon datuma presjeka neće biti nadoknađena. Ako osoba/e zauzme projektno područje nakon datuma presjeka neće imati pravo na kompenzaciju i/ili pomoć pri preseljenju. Slično tome, osnovna sredstva (kao što su zgrade, usjevi, voćke i šume) uspostavljena nakon datuma presjeka neće biti nadoknađena.
Kompenzacija (nadoknada)	U novcu ili u naturi – namijenjena za nadoknadu gubitaka nepokretnosti kao što su zemljište ili zgrade. Prvenstveno se odnosi na troškove plaćanja za eksproprisano zemljište (uključujući drveće i usjeve koji se ne mogu ubirati), stanovanje, zgrade i druga osnovna sredstva, uključujući sredstva privremeno zauzeta za potrebe projekta. Ovdje takođe spadaju i troškovi

	nastali u cilju direktne zamjene imovine.
Ekonomsko raseljavanje	Gubitak imovine (uključujući zemljište) ili pristupa imovini koje dovodi do gubitka prihoda ili sredstava za život zbog eksproprijacije zemljišta za potrebe projekta ili ograničenja pristupa prirodnim resursima. Ljudi ili kompanije mogu biti ekonomski raseljeni sa ili bez fizičkog raseljavanja.
Pravo	Kompenzacija i drugi oblici pomoći koje osobe na koje Projekat utiče imaju pravo da dobiju u skladu sa ovim Planom u odgovarajućoj kategoriji podobnosti.
Eksproprijacija	Pravni postupak kojim dolazi do prelaska prava svojine na nepokretnostima (zemljištu i zgradama) iz privatne u javnu kroz pravo države da u javnom interesu ograniči ili oduzme pravo svojine uz naknadu.
Prinudno iseljenje	Odnosi se na "radnje i/ili propuste izvršenja radnji koje uključuju prisilno trajno ili privremeno nevoljno raseljavanje pojedinaca, grupa i zajednica iz domova i/ili drugih nepokretnosti i zajedničkih imovinskih resursa koje zauzimaju ili od kojih zavise, čime se eliminiše ili ograničava sposobnost pojedinca, grupe ili zajednice da boravi ili radi u određenom stanu, prebivalištu ili lokaciji, bez pružanja i pristupa odgovarajućim oblicima pravne ili druge zaštite predviđene EBRD standardom PR5 (2023)" Odnosi se na trajno ili privremeno oduzimanje protivno volji pojedinaca, porodica i/ili zajednica domova i/ili zemljišta u kojima žive, bez pružanja i pristupa odgovarajućim oblicima pravne i druge zaštite, uključujući sve primjenjive procedure i principe u ovom Planu. Korišćenje prava prvenstva, eksproprijacija ili druga slična ovlašćenja od strane Zajmoprimca neće se smatrati prinudnim iseljenjem pod uslovom da je u skladu sa propisima Crne Gore i odredbama ovog dokumenta, i sprovodi se na način koji je u skladu sa osnovnim principima pravičnog postupka (uključujući pružanje adekvatnog prethodnog obaveštenja, valjane mogućnosti podnošenja žalbi i izbjegavanja nepotrebne, nesrazmjerne ili prekomjerne sile). Prinudna iseljenja se odnose na prisilno raseljavanje pojedinaca, grupa i zajednica iz njihovih domova, sa njihovih imanja, zemljišta i/ili zajedničkih imovinskih resursa (bilo u zakonskom vlasništvu ili u neformalnom vlasništvu) bez pružanja i pristupa odgovarajućim oblicima pravne i druge zaštite ili pridržavanja osnovnih principa definisanih u ovom Planu. ▪ Elementi ključni za ono što čini prinudno iseljenje su: prinudni ili nevoljni karakter, ▪ Odsustvo, neadekvatnost ili nedostatak pristupa pravnim lijekovima i zaštiti. Takvi pravni lijekovi i zaštita uključuju, ali nijesu ograničeni na: pristup advokatu; adekvatna formalna obaveštenja; pristup privremenom stanovanju; podršku u hrani tokom prelaznog perioda, zdravstvenu zaštitu i pristup školi za djecu školskog uzrasta; te posebnu podršku za ugrožene pojedince, uključujući bolesne i invalide. Šta ne predstavlja prinudno iseljenje: Pribegavanje sudskim postupcima u cilju dobijanja presude, te izvršenje

	takvih sudskih odluka kroz sudske i druge organe, u skladu sa postupcima i procedurama koje su uspostavljene domaćim zakonodavstvom. Tamo gde se slijedi takva praksa, treba procijeniti i ublažiti bilo kakve potencijalne rizike po ljudska prava povezane sa prinudnim izvršenjem.
Dobra međunarodna praksa (GIP)	Odnosi se na primjenu profesionalnih vještina, odgovornosti, razboritosti i predviđanja koja se razumno očekuju od kvalifikovanih i iskusnih profesionalaca koji se bave istom vrstom poduhvata pod istim ili sličnim okolnostima na globalnom ili regionalnom nivou. Ishod te primjene treba da osigura da Projekat koristi najprikladnije tehnologije u specifičnim okolnostima.
Nedobrovoljno preseljenje	Preseljenje se smatra nedobrovoljnim kada pogođeni pojedinci ili zajednice nemaju pravo da odbiju eksproprijaciju zemljišta, što će rezultirati njihovim raseljavanjem. Ovo se dešava u slučajevima zakonite eksproprijacije ili ograničenja korišćenja zemljišta na osnovu prava prvenstva; kao i u slučajevima ugovorenih preseljenja, u kojima kupac može pribjeći eksproprijaciji ili nametnuti zakonska ograničenja korišćenja zemljišta ako pregovori sa prodavcem ne uspiju.
Sticanje zemljišta (eksproprijacija)	Sticanje zemljišta uključuje i direktnu kupovinu imovine i kupovinu prava pristupa, kao što su pravo prolaza na osnovu prava prvenstva.
Životni standard	Odnosi se na čitav niz sredstava koja pojedinci, porodice i zajednice koriste za život, kao što su lični dohodak, poljoprivreda, ribolov, hrana, druga sredstva za život zasnovana na prirodnim resursima (izvori iz ekosistema), sitna trgovina i razmjena.
Obnova životnog standarda	Obnova životnog standarda obuhvata niz mjera koje će se sprovesti u cilju rješavanja ekonomskog raseljavanja kako bi se poboljšala ili u najmanju ruku obnovila sredstva za život i životni standard osoba na koje projekat utiče na nivo prije raseljavanja.
Kompenzacija troškova preseljenja	Novčana naknada za troškove direktno povezane sa preseljenjem domaćinstva ili poslovnog objekta – obračunava se kao dio kompenzacionog paketa za troškove preseljenja domaćinstva i kompanije/firme/preduzeća.
Fizičko raseljavanje	Gubitak kuće, stana ili skloništa kao rezultat eksproprijacije zemljišta za potrebe projekta koji zahtijeva da se pogođene osobe premjeste na drugu lokaciju
Osobe na koje utiče projekat (osobe pogođene projektom)	Svaka osoba koja trpi uticaje kao rezultat implementacije Projekta.
Menadžer projekta	Odnosi se na nadležnu državnu agenciju za implementaciju Projekta, u ovom slučaju MONTEPUT
Zamjenska	Troškovi zamjene su definisani kao metod procjene koji daje kompenzaciju dovoljnu da zamijeni imovinu i neophodne transakcione troškove povezane

vrijednost	sa zamjenom imovine. Tamo gdje postoje funkcionalna tržišta, troškovi zamjene predstavljaju tržišnu vrijednost koja je utvrđena nezavisnom i kompetentnom procjenom vrijednosti nekretnina, plus takse kao što su porezi, troškovi prenosa, druge zakonske takse i naknade za ovjeru, naknade za registraciju, razumni troškovi selidbe, putni troškovi i svi drugi troškovi koji mogu nastati kao rezultat transakcije ili prenosa imovine. Tamo gdje ne postoje funkcionalna tržišta, troškovi zamjene mogu se odrediti alternativnim sredstvima, kao što su izračunavanje proizvodne vrijednosti zemljišta ili proizvodnih sredstava, ili neamortizovana vrijednost materijala za zamjenu i rada uloženog u izgradnju građevina ili drugih osnovnih sredstava, plus transakcioni troškovi. U svim slučajevima kada fizičko raseljavanje dovodi do gubitka smještaja, troškovi zamjene moraju biti dovoljni najmanje da omoguće kupovinu ili izgradnju stana koji je istog ili boljeg standarda od ekspropisane imovine, ili dovoljni najmanje da omoguće kupovinu ili izgradnju prihvatljivog smještaja koje dostiže minimalni standard kvaliteta i bezbjednosti zajednice, koja god je viša od te dvije vrijednosti.
Akcion plan za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje (LARP)	Dokument u kojem su definisane procedure koje treba slijediti i mjere potrebne za ublažavanje štetnih posljedica, nadoknadu gubitaka i obezbjeđivanje razvojnih koristi osobama i zajednicama pogođenim Projektom.
Ograničenja korišćenja zemljišta	Odnosi se na ograničenja ili zabrane korišćenja građevinskog zemljišta koje se neposredno uvode i stupaju na snagu u okviru Projekta. To može uključivati korišćenje zemljišta unutar putnih ili bezbjednosnih zona.
Promjena trase	Odnosi se na predložene izmjene trase od tunela Trešnjevnik do Andrijevice u cilju izbegavanja i minimiziranja štetnih uticaja na lokalne zajednice, posebno raseljavanja domaćinstava, ugrožavanja društvene kohezije i funkcionalne i prostorne dezintegracije naselja.
Bezbjednost zakupa	Mjera zaštite preseljenih lica, u najvećoj mogućoj mjeri, od prisilnih iseljenja na mjestu njihovog preseljenja (na primjer, socijalno stanovanje koje se obezbjeđuje osobama koje su raseljene, a koje nisu imale prava na imovinu koju su zauzimale).
Presjecanje / razdvajanje prostorne cjeline naselja	Odvajanje dela zajednice od zemljišta koje koriste, od infrastrukture, društvenih mreža, itd., što je obično rezultat izgradnje linearnih projekata kao što je ovaj.
Zainteresovane strane	Pojedinci, grupe, organizacije i institucije zainteresovane za Projekat i na koje Projekat potencijalno utiče ili koje imaju mogućnost da utiču na Projekat.
Dodatak za period prilagođavanja	Jednokratna novčana nadoknada kao dodatna finansijska ili druga pomoć, za olakšavanje prilagođavanja pogođenih osoba nakon što dođe do nedobrovoljnog preseljenja za potrebe Projekta.

Preostali dio parcele	Djelovi zemljišta koja nijesu eksproporisana, a koji su zbog implementacije Projekta ili eksproprijacije ostali neupotrebljivi ili nepodobni za korišćenje (bilo privremeno ili trajno).
Ranjiva grupa/pojedinci	Grupe ili osobe na koje uticaj projekta može imati negativniji uticaj od drugih grupa ili osoba na osnovu njihovih socioekonomskih karakteristika, kao što su, između ostalog, pol, seksualna orijentacija, rodni identitet, klasa, rasno, etničko, autohtono ili socijalno porijeklo, genetske karakteristike, starost, rođenje, invaliditet, religija ili uvjerenje, političko ili bilo koje drugo mišljenje, aktivizam, pripadnost nacionalnoj manjini, pripadnost sindikatu ili bilo kom drugom obliku radničke organizacije, imovina, nacionalnost, jezik, bračni ili porodični status, zdravstveno stanje, ili migrantski ili ekonomski status.

1 Ciljevi projekta, lokacija, obrazloženje, istorija i koristi od projekta

Auto-put Bar-Boljare u svojoj dužini od 168 km, od kojih je dionica Mateševo – Andrijevića dio, čini granu Trans-europskog autoputa (TEM) kroz Crnu Goru. Ovaj put je deo trasa E-80 i E-65, obuhvata SEETO rutu 4 i povezuje Jadransku obalu (Luka Bar) sa granicom Srbije (Boljare), kao i sa lukama na Dunavu (Koridor VII i Koridor X) i, na kraju, sa celokupnom mrežom takozvanih panevropskih koridora i integriše TEN-T proširenje na Zapadnom Balkanu.

Namjera Crne Gore da izgradi auto-put Bar-Boljare datira iz 2001. godine, kada je odlukom Parlamenta odlučeno da se pristupi razvoju Prostornog plana („Službeni list Crne Gore“, br. 45/01). Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine usvojen je 2008. godine („Službeni list Crne Gore“, br. 24/2008), čime je definisano i rezervisano zemljište za koridor auto-puta. Cilj je bio da se zaštiti prostor od drugih prostornih zahteva i namena (Prostorni plan str. 133). Dokument Strategija razvoja saobraćaja u Crnoj Gori (2019-2035) takođe je uključio završetak dionice "Mateševo - Andrijevića", (deo auto-puta Bar-Boljare) u jedinstvenu listu prioriternih infrastrukturnih projekata.

Pošto je vremenski okvir Prostornog plana iz 2008. godine bio do 2020. godine, Vlada Crne Gore je 19. oktobra 2023. godine utvrdila Nacrt (novog) Prostornog plana Crne Gore sa vremenskim okvirom do 2040. godine. Nakon objave, javnog uvida i perioda konsultacija, konačni Nacrt (novog) Prostornog plana usvojen je i objavljen 29. januara 2024. godine od strane Ministarstva prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine.

Planiranje dionice Mateševo-Andrijevića mora se posmatrati i razumeti u kontekstu auto-puta Bar-Boljare u celini, ali i iz perspektive izgradnje dionice Smokovac-Mateševo dužine 41 km, koja je završena i u funkciji je od 13. jula 2022. godine. Izgradnja dionice Smokovac-Mateševo, slično kao i dionica Mateševo-Andrijevića, bila je definisana odredbama o korišćenju zemljišta u zoni koridora auto-puta definisanim u Prostornom planu Crne Gore do 2020. godine. To znači da su principi utvrđeni za koridor auto-puta, uključujući ograničenja, granice i režim korišćenja zemljišta, postojali od 2008. godine i da se odnose na cjelu dužinu auto-puta od 168 km.

Izgradnja auto-puta Bar-Boljare imaće uticaj na povećanje tranzita roba i saobraćajnih tokova, skraćivanje vremena tranzita i smanjenja troškova, što će rezultirati boljim korišćenjem ekonomskog potencijala Crne Gore i privući nova strana direktna ulaganja (FDI).

Projekat se razvija u skladu sa zakonskim propisima Crne Gore i standardima Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), jer se očekuje da Projekat dobije finansijsku podršku od ove međunarodne finansijske institucije. Zbog toga se pripremaju dokumenti za procjenu uticaja i upravljanja rizicima u skladu sa standardima EBRD kako bi se ispunili uslovi za projekte koji su klasifikovani kao kategorija „A“ u skladu sa Ekološkom i socijalnom politikom EBRD (ESP) (2019).

Vlada Crne Gore odnosno MONTEPUT d.o.o. planira da završi Detaljan projekat i izgradi dionicu između Mateševa i Andrijevice (u daljem tekstu: "Projekat"). MONTEPUT je menadžer Projekta i snosi, između ostalog, ukupnu odgovornost za sprovođenje ovog Okvira za **sprovođenje eksproprijacije** i preseljenje (LARF).

Ovaj LARF se odnosi na Projekat u dužini **od 24 km**. Početna tačka je na ulaznom portalu tunela dužine 555 m nakon Petlje u Mateševu, na kraju prethodne dionice Smokovac-Mateševo, a završava se na Petlji u Andrijevići. Projekat prolazi kroz dve opštine, Kolašin i Andrievicu, a eksproprijacija zemljišta i objekata pogodice 8 katastarskih opština, sa detaljima navedenim u poglavlju 1.3.

Aktivnosti koje su preduzete u pripremi obavezne dokumentacije za dionicu Mateševo-Andrijevića

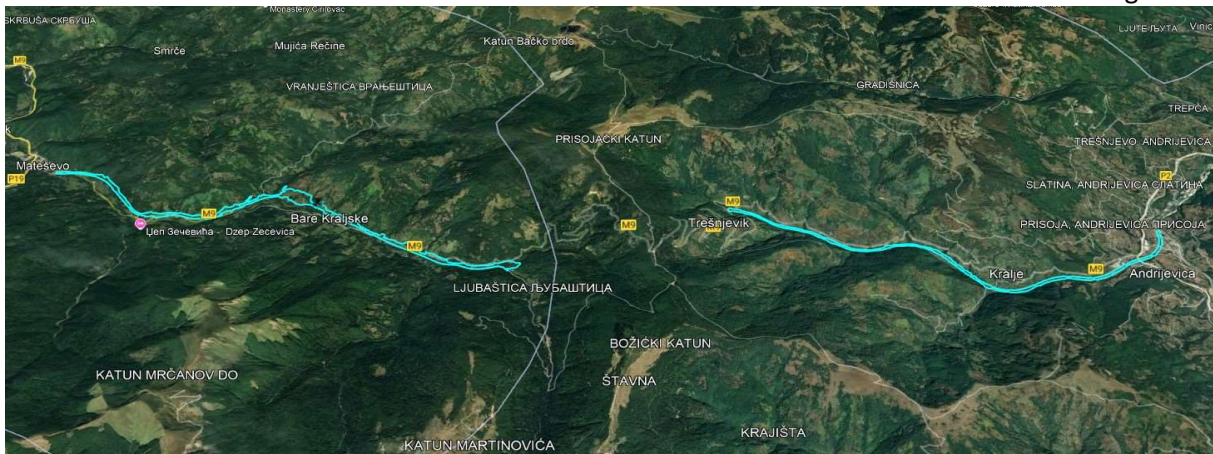
mogu se posmatrati kroz dve povezane faze, koje se ne preklapaju.

Prva faza je započeta sa Generalnim projektom (Louis Berger SAS-Paris, Simm Engineering – Podgorica) 2008. godine, kada su ispitana tri alternativna rešenja trase. Projektne aktivnosti su nastavljene 2018. godine uz tehničku pomoć **kroz bespovratna sredstva** od Investicionog okvira za Zapadni Balkan (WBIF).

Druga faza počinje sredinom 2024. godine, i determinisana je: (1) namerom Vlade Crne Gore da zatraži finansijsku podršku EBRD za izgradnju dionice Mateševo-Andrijevice, što je zahtevalo procenu usklađenosti aktivnosti projekta sa, između ostalog, Ekološkom i socijalnom politikom EBRD (2019) i primenom standarda učinaka, i (2) odlukom MONTEPUT-a da istraži izvodljive alternative kako bi reagovao na žalbe i bojazni koje su dobijene od građana iz tri od osam naselja pod uticajem Projekta.

Ovaj ažurirani LARF zasniva se na verziji iz septembra 2024. godine, koja je pripremljena na osnovu odobrenog Idejnog projekta (2023) i procjeni uticaja koje su bile relevantne za odluku koju je MONTEPUT doneo u avgustu 2024. godine. MONTEPUT je istražio mogućnosti za izmjenu trase iz Idejnog projekta u delu od Tunela Trešnjevika do Andrijevice kako bi se riješili problemi i žalbe iz tri naselja. Žalbe su se odnosile na to da varijanta usvojena na osnovu Idejnog projekta nije bila konsultovana na javnim skupovima, i da će imati štetne posledice na funkcionalnu i prostornu celovitost tri naselja, zbog toga što će trasa presecati i razdvajati prostor naselja. Izmjenjena trasa je detaljno predstavljena zainteresovanoj javnosti tokom septembra 2024. godine (održana su 4 javna skupa sa građanima iz 8 lokalnih zajednica pod uticajem Projekta). Detaljni zapisnici sa javnih skupova se čuvaju i dostupni su u arhivi Projekta, dok su ključni nalazi sažeti u projektnoj dokumentaciji. Treba naglasiti da nije postignut opšti konsenzus u vezi sa izmenjenom trasom. Na skupovima su iskazana i neslaganja i kritike u vezi sa odlukom da se trasa menja, što zahteva od MONTEPUT-a da nastavi sa saradnjom tokom izrade Glavnog projekta.

Ovaj LARF uključuje utjecaje koji proističu iz izmene trase kako ih je elaborirao MONTEPUT u avgustu 2024. godine

Slika 1: Mapa projekta

1.1 Ključne komponente projekta

Projektovanje i promjena trase

MONTEPUT je u procesu izbora izvođača radova po sistemu EPC („Engineering, Procurement and Construction“, projektovanje, nabavka i izvođenje radova), koji će nastaviti proces projektovanja i izraditi Glavni projekat. Kao odgovor na zabrinutost lokalnih zajednica zbog značajnih uticaja na cijepanje imovine i fizičko raseljavanje, u cilju očuvanja održivog funkcionisanja, a naročito za tri

naselja (Gnjili Potok, Kralje i Slatina), MONTEPUT je istražio tehnički i finansijski izvodljive opcije i predložio Idejno rješenje sa promjenom trase od izlaska iz tunela Trešnjevik do Andrijevice. Ova promjena zahvata 12,5 km dionice, i povećava njenu dužinu za 222 m. Od izlaza iz tunela Trešnjevik trasa se izmješta ispod regionalnog puta R19 i prati tok reke Kraštica.

Glavni projekat će integrisati promjene trase. To znači da će biti izvršena prilagođavanja kako bi se uključile predložene promjene. Pored toga, osim promjene trase, dalje mikro i specifične korekcije biće izvršene nakon geotehničkih, tehničkih i drugih istraživanja i mjerenja, kako bi se uzela u obzir razmatranja i bojazni zainteresovanih strana. Ovo se posebno odnosi na stambene objekte izvan zone Projekta, koji nisu predviđeni za eksproprijaciju, ali mogu biti izloženi štetnim uticajima (vizuelni, zvučni, bezbjednosni itd.) zbog blizine trase, tokom izgradnje ili funkcionisanja predmetne dionice autoputa.

Tabela 1 (Poglavlje 1.3.) daje informacije o procijenjenim uticajima od eksproprijacije i preseljenja na osnovu Idejnog projekta prije promjene trase. Tabela 2 daje informacije o procijenjenim uticajima od eksproprijacije i preseljenja na osnovu Idejnog projekta nakon promjene trase u avgustu 2024. U tabeli 3. su navedeni stambeni objekti koji se koriste trajno ili sezonski ili su napušteni, a nalaze se na udaljenosti do 100 m od najbliže kolovozne trake autoputa.

Pored toga, postoji pet objekata koji ne odgovaraju kriterijumima sadržanim u nekoj od ove tri tabele, a koji su trenutno obuhvaćeni projektom eksproprijacije radi izmještanja delova regionalnih i lokalnih puteva. Oni nijesu uključeni jer MONTEPUT namjerava da preispita projektna rješenja za izmještanje puteva kako bi se minimizirali, a eventualno i izbjegli uticaji na eksproprijaciju zemljišta i preseljenje u gore navedenim slučajevima.

1.2 Metodološki pristup i kriterijumi za Ocjenu eksproprijacije za potrebe Projekta

Uticaji na prava na zemljište i imovinu su tipični za linearni projekat puta koji se gradi u planinskom području. Procjena uticaja se zasniva i utvrđena je tačnošću izrađene tehničke dokumentacije (odnosno odobrenog Idejnog projekta izmijenjenog Idejnim rješenjem za promjenu trase od izlaznog portala tunela Trešnjevik do Andrijevice u avgustu 2024. godine). Ocjenjivanje su olakšali crteži, katastarske mape i video snimci dronova koje je obezbijedio MONTEPUT, kao i obilasci terena koje su obavili članovi konsultantskog tima za izradu ESIA.

Vođeni EBRD standardom PR5, identifikovani su sljedeći tipovi uticaja:

Eksproprijacija zemljišta i nevoljno raseljavanje¹ na osnovu sprovedenog postupka eksproprijacije zasnovanog na potrebi za obezbjeđenjem zemljišta za autoput (potrebno zemljište uključuje zonu autoputa, mostove, izlazne i ulazne portale tunela i petlje). Odmorišta, komercijalne zone, izmještanje pojedinih djelova Regionalnog puta R19, trajna odlagališta za višak površinskog sloja zemljišta nisu uključena u definisani potrebni prostor Projekta, jer će konačno rješenje biti razrađeno tokom izrade Glavnog projekta. Bez obzira na to, projektni parametri koje je postavio MONTEPUT za projektna rješenja ovih elemenata obezbijediće izbjegavanje fizičkog raseljavanja, po mogućnosti korišćenjem državnog zemljišta.

¹ Nedobrovoljno preseljenje se odnosi i na fizičko preseljenje (preseljenje ili gubitak mjesta za stanovanje) i na ekonomsko preseljenje (gubitak imovine ili pristupa imovini koja dovodi do gubitka izvora prihoda ili sredstava za život) kao rezultat eksproprijacije zemljišta ili ograničenja pristupa prirodnim resursima za potrebe projekta

Očekuje se da će se uticaji projekta povezani sa eksproprijacijom i ograničenjima korišćenja zemljišta pojaviti u različitim fazama projekta:

Prije izgradnje, trajni prenos prava svojine na zemljištu kroz eksproprijaciju što će za posledicu imati nedobrovoljno preseljenje. Imovina koja će se eksproprijirati obilježena je granicom eksproprijacije, omeđena sa obe strane javnog puta, mjereno prema spolja od linije koja se proteže između krajnjih tačaka poprečnog presjeka puta, na minimalnoj udaljenosti od:

- 4 metra za autoputeve (od spoljne granice stalnih radova),
- 2 metra za **magistralne** i regionalne puteve; i
- 1 metar za opštinske puteve,

Napomena: Očekuje se da će u okviru granica eksproprijacije biti identifikovano i državno zemljište.

U toku izgradnje može se javiti potreba za dodatnim zauzećem zemljišta za privremeno skladištenje površinskog sloja zemljišta i iskopanog materijala itd. Takve površine će biti identifikovane tokom faze izrade Glavnog projekta 2025. godine. U slučaju da je planirano osnivanje kampova za smještaj radnika na privatnom zemljištu gradilišnih kancelarija, takvo zemljište će kroz tržišnu transakciju kupiti Izvođač radova putem ugovora voljnog prodavca i voljnog kupca, u skladu sa fundamentima ovog LARF-a, osim ako MONTEPUT ne obezbijedi državno zemljište za tu svrhu.

Tokom faze eksploatacije autoputa, mogu se javiti određena dalja ograničenja u korišćenju zemljišta. Prethodna saglasnost organa uprave ili organa lokalne samouprave biće potrebna za izgradnju stambenih, poslovnih, pomoćnih i sličnih objekata, septičkih jama ili dalekovoda, na rastojanju od **40 m duž autoputa**. U brdsko-planinskim predjelima sa nepovoljnom topografijom, mogu se, uz saglasnost organa uprave, odnosno organa lokalne uprave, graditi stambene, poslovne, pomoćne i slične zgrade i u zaštitnom pojasu, ali ne bliže od: 15 metara pored autoputeva, brzih saobraćajnica i magistralnih puteva, 10 metara pored regionalnih puteva i 5 metara pored opštinskih puteva, računajući od spoljne ivice putnog pojasa. U zaštitnom pojasu iz stava 3 ovog člana dozvoljeno je graditi stanicu za snabdijevanje motornih vozila gorivom, odnosno punjenje električnom energijom, autoservis, objekat za privremeni smještaj onespособljenih vozila, putnu bazu, autobazu za pružanje pomoći i informacija učesnicima u saobraćaju, kao i saobraćajnu površinu komercijalnog objekta pored autoputa, brze saobraćajnice, magistralnog puta, regionalnog puta i lokalnog puta, kojem je omogućen prilaz na te puteve i koji je u funkciji tih puteva i saobraćaja (ugostiteljski, turistički, trgovinski, sportsko-rekreativni i drugi objekti). (U skladu sa članom 92 Zakona o putevima Crne Gore).

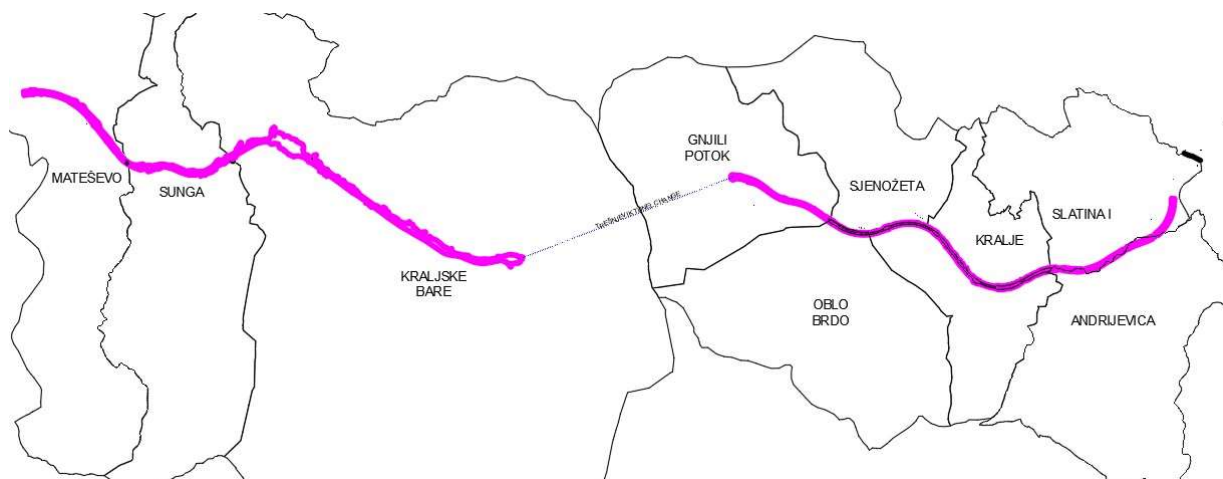
Privremeno zauzimanje zemljišta za moguće radove održavanja tokom faze izgradnje.

Potencijalno trajno ograničenje korišćenja zemljišta. Zakonom su definisane sljedeće zone ograničenja:

- **Zaštitni pojas puta** se odnosi na kontinualno područje duž javnog puta koje je podložno ograničenjima u korišćenju prostora zbog štetnih uticaja puta i saobraćaja na životnu sredinu i obrnuto.
- **Pojas kontrolisane izgradnje** je površina mjerena od granice zaštitnog putnog pojasa na spoljašnju stranu, čija je širina ista kao širina zaštitnog pojasa na kojoj se ograničava vrsta i obim izgradnje objekata i koja služi za zaštitu javnog puta i saobraćaja na njemu.

1.3 Očekivano zauzeće površina, i povezani uticaji na nepokretnosti na osnovu Idejnog projekta sa izmjenama trase od Tunela Trešnjevik do Andrijevice (sa mapama, opisom i fotografijama)

Projekat prolazi kroz dvije opštine, Kolašin i Andrijevice, a eksproprijacija se odvija u osam katastarskih opština prikazanih na slici 2 (lijeva strana prije ulaska u tunel Trešnjevik i desna strana nakon izlaska iz tunela, odnosno nakon promjene trase).

Slika 2: Pregled katastarskih opština

U tabelama u nastavku dat je uporedni prikaz procijenjenih uticaja eksproprijacije zemljišta i preseljenja na osnovu Idejnog projekta prije promjene trase (Tabela 1) i Idejnog projekta nakon promjene trase (Tabela 2).

Tabela 1: Procijenjeni uticaji od eksproprijacije i preseljenja na osnovu Idejnog projekta prije promjene trase

Opština	Katastarska opština	Slučajevi eksproprijacije (broj)	Parcele (broj)	Površina zemljišta (m2)	Broj pogođenih osoba (nosilaca vlasništva)	Fizičko preseljenje (stalno prebivalište)	Fizičko preseljenje (sezonska upotreba i napušteni objekti)
Kolašin	Mateševo	10	35	85,326	46	0	1+ 1*
	Sunga	12	63	105,959	26	0	2
	Bare Kraljske	44	167	412,062	73	3**	1
Podzbir I		66	265	603,347	145	3	5
Andrijevice	Gnjili Potok	38	108	146,409	46	1	7
	Sjenožeta	29	82	190,681	47	0	3
	Kralje	59	139	137,251	89	5	6
	Slatina 1	83	260	274,603	169	9	9
Podzbir II		209	589	748,944	351	15	25
Ukupno (I+II):		275	854	1,352,291	496	18	30

*Jedna od dvije identifikovane građevine je već ekspropirisana za potrebe prethodne dionice Smokovac – Mateševo, ali nije srušena i pojavila se u popisu.

**Jedan od tri objekta nalazi se u zoni odmorišta, za koje je planirana izmjena projekta kako bi se izbjegao uticaj na stambeni objekat. Pored toga, tokom izrade Glavnog projekta, biće dodatno istraжена mogućnost optimizacije trase, i već se predviđa da će biti sprovedeno dalje izbjegavanje raseljavanja u Barama Kraljskim.

Tabela 2: Procijenjeni uticaji eksproprijacije i preseljenja na osnovu Idejnog projekta nakon promjene trase u avgustu 2024. godine

Opština	Katastarska opština	Slučajevi eksproprijacije (broj)	Parcele (broj)	Površina zemljišta (m2)	Broj pogođenih osoba (nosilaca vlasništva)	Fizičko preseljenje (stalno prebivalište)	Fizičko preseljenje (sezonska upotreba i napušteni objekti)
Kolašin	Mateševo	10	35	85,326	46	0	1+ 1*
	Sunga	12	63	105,959	26	0	2
	Bare Kraljske	44	167	412,062	73	3**	1
Podzbir I		66	265	603,347	145	3	5
Andrijevisa	Gnjili Potok	33	73	78,635	45	0	0
	Sjenožeta	17	38	53,683	25	0	0
	Kralje	37	61	100,771	52	0	1
	Slatina 1	25	57	61,768	41	0	0
	Andrijevisa ²	18	31	33,607	36	1***	0
Podzbir II		130	260	328,464³	199	1	1
UKUPNO:		196	525	931.811	344	4	6
*Jedna od dvije identifikovane građevine je već eksproporisana za potrebe prethodne dionice Smokovac – Mateševo, ali nije srušena i pojavila se u popisu. ** Jedan od tri objekta nalazi se u zoni odmorišta, za koje je planirana izmjena projekta kako bi se izbjegao uticaj na stambeni objekat. Pored toga, tokom izrade Glavnog projekta, biće dodatno istražena mogućnost optimizacije trase, i već se predviđa da će biti sprovedeno dalje izbjegavanje raseljavanja u Barama Kraljskim. *** Objekat se nalazi 2 m izvan granice eksproprijacije.							

Nakon promjene trase, broj objekata predviđenih za rušenje je smanjen sa 38 objekata (18 za stalno stanovanje) na 10 objekata (4 za stalno stanovanje).

Tabela 3 u nastavku dat je pregled objekata izvan granice eksproprijacije, ali na udaljenosti manjoj od 100 m od **linije autoputa**. Ovi objekti će biti dodatno sagledani tokom izrade Glavnog projekta, kako bi se primijenile odgovarajuće mjere tehničke zaštite, u konsultaciji sa vlasnicima, ili eksproporisane na zahtjev vlasnika.

² Promjenom rute obuhvaćen je manji dio opštine Andrijevisa, zbog promjene lokacije petlje (sa KO Slatina na KO Andrijevisa).

³ Procjena je data na osnovu idejnog rješenja koje je manje detaljno i varira

Tabela 3: Objekti na udaljenosti do 100 m od kolovoza autoputa

Opština	Broj objekata (stambeni, sezonski ili napušteni)	Udaljenost od autoputa (m)
Kolašin	2	≥15
	4	16-30
	4	31-50
	2	50-100
Podzbir I	12	
Andrijevića	1	≥15
	3	16-30
	2	31-50
Podzbir II	6+1*	
* udaljenost za ovu građevinu trenutno nije poznata jer se nalazi iznad budućeg izlaznog portala tunela Trešnjevnik koji će biti određen Glavnim projektom.		

Pored svega navedenog, postoji još pet objekata koji ne ulaze u pojas eksproprijacije, ali se nalaze neposredno pored, ili su potencijalno potrebni za izmještanje određenih djelova regionalnog puta R19. Za ove objekte, MONTEPUT je naznačio da će u Glavnom projektu biti potrebno istražiti alternativna rješenja kako bi se izbjegli uticaji.

1.4 Elaborat eksproprijacije

Na osnovu Idejnog projekta, Uprava za nekretnine je uradila detaljni Elaborat eksproprijacije. Ovaj dokument služi kao ključna komponenta tehničkog projekta, obeležavanja granica trase i identifikacije vlasnika i nepokretne imovine pod uticajem eksproprijacije. Studija se oslanja na najnovije podatke iz katastarskih podataka koje vodi Uprava za nekretnine. Sveobuhvatna baza podataka sadrži popis zemljišta i imovine, prava nad zemljištem i imovinom, ukupnu površinu zemljišta, površinu potrebnu za eksproprijaciju, lične podatke nosilaca prava svojine i informacije o tome da li građevine posjeduju dozvole. Zaštita privatnih podataka će biti sprovedena u skladu sa propisima o privatnosti podataka.

Pored katastarskih podataka, sprovedeni su i obilasci terena, radi kompletiranja popisa imovine, koji se koristi u procesu procjene vrijednosti. Elaborat je neophodno ažurirati da bi odražavao promjenu trase. Pored Glavnog projekta, biće izrađen i konačni Elaborat eksproprijacije, kojim će se definisati potreba za kupovinom zemljišta. Ovo će se kombinovati sa drugim metodama, kao što su javne rasprave i ankete na terenu, jer se može dogoditi da ne budu identifikovani vlasnici pod uticajem Projekta i njihova imovina, a koji takođe ispunjavaju uslove za kompenzaciju i pomoć na osnovu odredbi ovog Okvira za eksproprijaciju i preseljenje (LARF).

1.5 Dosadašnji i budući napori u cilju izbjegavanja i minimiziranja uticaja eksproprijacije

Do sada preduzete aktivnosti na dionici Mateševo-Andrijevića mogu se posmatrati kroz dve povezane faze koje se ne preklapaju.

Prva faza započeta je Generalnim projektom (Louis Berger SAS-Paris, Simm Engineering – Podgorica) 2008. godine, kada su ispitana tri alternativna rešenja trase. Radovi su nastavljani

2018. godine, kada je Vlada Crne Gore koristila tehničku pomoć (TA) za pripremu Idejnog projekta i Procene socijalnog uticaja (ESIA), uz podršku kroz bespovratna sredstva iz Investicionog okvira za Zapadni Balkan (WBIF).

Druga faza započela je u prvoj polovini 2024. godine i bila je obeležena sa dva ključna faktora: (1) namerom EBRD da finansijski podrži Vladu Crne Gore putem zajma, što je zahtevalo procenu usklađenosti svih aktivnosti projekta sa, između ostalog, Ekološkom i socijalnom politikom EBRD (2019) i primenljivim standardima učinaka, i (2) odlukom MONTEPUT-a da se bavi, u to vreme već iskazanim i poznatim bojaznima u tri od osam naselja, kroz formalizovanje i unapređenje aktivnosti angažovanja zainteresovanih strana u istraživanju izvodljivih alternativa za trasu (od izlaznog portala tunela Trešnjevik do petlje u Andrijevići). Bojazni su se odnosile na tvrdnje da varijanta koja je usvojena na osnovu Idejnog projekta nije bila predmet javne rasprave, i da će imati štetne uticaje na funkcionalnu i prostornu celovitost naselja. Djelujući ka rešavanju i prihvatanju primedbi, MONTEPUT je u avgustu 2024. godine pristupio izmjeni trase iz Idejnog projekta u oblasti od Tunela Trešnjevik do Andrijevice. To je praćeno detaljnom prezentacijom izmjenjene trase tokom septembra 2024. godine na javnim skupovima za svih 8 lokalnih zajednica pogođenih izgradnjom dionice Mateševo - Andrijevića. Detaljni zapisnici sa sastanaka se čuvaju i dostupni su u arhivi Projekta, dok su ključni nalazi sažeti u projektnoj dokumentaciji. Uprkos ovim naporima i aktivnoj komunikaciji sa lokalnim zajednicama, još uvek nije postignut opšti konsenzus u vezi sa trasom, i tokom sastanaka sa zajednicama i kroz formalne žalbe uočena su povremena individualna neslaganja i kritike u vezi sa promenom trase.

MONTEPUT će nastaviti saradnju sa lokalnim zajednicama tokom izrade Glavnog projekta, kako bi obezbedilo uključivanje javnosti u dalje projektovanje kada bude odabran Izvođač radova. Plan uključivanja zainteresovanih strana je definisao aktivnosti o načinu saradnje i informisanja zainteresovanih strana, uključujući razmatranje primedbi i bojazni i povratne informacije.

Ukratko, promjena trase predstavlja pozitivan korak, smanjujući fizičko raseljavanje i obezbeđujući održivost zajednice. Međutim, još uvek postoje neispunjena očekivanja i bojazni, kao i protivljenje predloženoj izmjeni trase. Saradnja MONTEPUT-a sa lokalnim zajednicama je od ključne važnosti i pokazuje značaj učešća zainteresovanih strana u infrastrukturnim projektima. Namjera da se nastavi sa komunikacijom od presudne je važnosti za uspeh projekta.

1.6 Razlozi za definisanje Okvira za eksproprijaciju i preseljenje

Projekat je klasifikovan kao projekat "A" kategorije, u skladu sa EBRD kategorizacijom, kao što je navedeno u Prilogu 1. tačka 6. "Izgradnja autoputeva, brzih puteva i željezničkih pruga velikih rastojanja; aerodromi sa osnovnom dužinom piste od 2,100 metara ili duži; novi putevi sa četiri ili više traka, ili preuređivanje i/ili proširenje postojećih puteva kako bi se obezbijedile četiri ili više traka, gdje bi kontinuirana dužina takvih novih puteva, ili preuređenih i/ili proširenih djelova puta bila 10 km ili više" u dokumentu o politici EBRD-a iz 2019. godine. Kao takav, Projekat zahtijeva poseban, formalizovan i participativan proces procjene u skladu sa sveobuhvatnim skupom specifičnih standarda EBRD (PRs), za koje se očekuje da će ih ispuniti, pokrivajući ključne oblasti uticaja na životnu sredinu i društveno okruženje, uključujući eksproprijaciju.

Od MONTEPUTA, kao nosioca projekta, se očekuje da će sprovesti Projekat, uključujući i proces

eksproprijacije zemljišta u skladu sa zakonima Crne Gore i standardima EBRD-a, i to:

- Važeće zakonodavstvo u Crnoj Gori (Zakon o eksproprijaciji i Zakon o autoputu Bar-Boljare),
- EBRD Politika zaštite životne sredine i socijalna politika³, posebno Standard učinka br. 5 (eksproprijacija zemljišta, ograničenje korišćenja zemljišta i nedobrovoljno preseljenje), i standard o učešću javnosti EBRD PR 10).

1.7 Ciljevi ovog Okvira za eksproprijaciju i preseljenje (LARF)

Cilj LARF-a je da zaštiti stanovništva pod uticajem Projekta od socijalnih i ekonomskih rizika raseljavanja i eksproprijacije nepokretnosti i da prikaže principe na osnovu kojih će se ovi postupci realizovati. To uključuje i definisanje naknade i/ili drugih mjera pomoći. LARF uspostavlja principe naknade u postupku eksproprijacije zemljišta i utvrđuje obaveze MONTEPUT-a usaglašene sa EBRD standardom PR5. Objavljivanjem LARF-a pružiće se informacije vlasnicima nepokretnosti i drugim zainteresovanim stranama o ovim principima i obavezama, čime se postiže veća transparentnost čitavog postupka.

2 Pravni okvir

2.1 Ustav Crne Gore

Ustav Crne Gore (Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013) promovira građanska i ljudska prava, rodnu ravnopravnost, zabranjuje diskriminaciju, itd. Član 58 garantuje imovinska prava i sprečava lišavanje ili ograničavanje imovinskih prava, osim ako to zahtijeva javni interes, uz pravičnu nadoknadu. Na osnovu Ustava, ratifikovani međunarodni ugovori i prihvaćene odredbe međunarodnog prava sastavni su dio unutrašnjeg pravnog poretka, i imaju prvenstvo u odnosu na nacionalno zakonodavstvo i neposredno se primjenjuju kada se razlikuju od nacionalnog zakonodavstva. Ova odredba Ustava Crne Gore je značajan alat u direktnoj implementaciji zahtjeva politike EBRD u svim aspektima Projekta. Takođe, Ustav Crne Gore proklamuje zaštitu i garancije ljudskih prava sadržanih u Međunarodnom paktu o ljudskim pravima. Crna Gora je 11. maja 2007. godine postala punopravna članica Savjeta Evrope sa svim pravima i obavezama.

2.2 Zakon o eksproprijaciji

Zakon o eksproprijaciji (Službeni list Crne Gore, br. 55/00, izmene 12/02, 28/06, 21/08, 30/17, 75/18 i 33/24) uređuje postupak eksproprijacije i određivanja naknade, odnosno u posebnim okolnostima zamjene imovine, za imovinu bilo kakve vrste koja treba da bude predmet eksproprijacije kada to zahtijeva javni interes. Zakon se bavi fizičkim i ekonomskim raseljavanjem za one osobe koje imaju zakonito stečena prava u skladu sa zakonom. Zakon o eksproprijaciji ne koristi termin "nedobrovoljno preseljenje", već koristi termin "eksproprijacija". Zakon o eksproprijaciji takođe definiše uslove i sporazume koji se odnose na pitanja eksproprijacije i naknade.

Glavne odredbe Zakona su sljedeće:

- Pribavljanje nepokretnosti (zemljišta, stambenih i drugih objekata) definiše se kao potpuna (kompletna) eksproprijacija. Djelimična (nepotpuna) eksproprijacija podrazumijeva sticanje službenosti nad nepokretnošću ili zakup zemljišta na period do 3 godine. Privremeno zauzimanje zemljišta je moguće i kada je potrebno za izvođenje građevinskih ili drugih radova (smještaj radnika, materijala, mašina itd.).
- Korisnik eksproprijacije može podnijeti predlog za eksproprijaciju tek nakon proglašenja javnog interesa (putem zakona ili od strane Vlade Crne Gore). Predlog se podnosi organu nadležnom za imovinske poslove – područnoj jedinici opštine na čijoj teritoriji se nalazi imovina predložena za eksproprijaciju.
- Predlog eksproprijacije mora da sadrži: (i) informacije o imovini koja se ekspropriše, (ii) dokaz da je javni interes proglašen, i (iii) dokaz da je korisnik eksproprijacije unaprijed uplatio cjelokupan iznos naknade na račun Ministarstva finansija.
- Zakon omogućava sporazumna poravnanja visine i vrste naknade između korisnika eksproprijacije i vlasnika imovine, do pravosnažnosti Rješenja o eksproprijaciji. U tom slučaju postupak eksproprijacije se obustavlja.
- Ako nije postignut sporazum o naknadi, nadležni organ donosi Rješenje o eksproprijaciji, ali je dužan da omogući vlasnicima nepokretnosti da prije donošenja Rješenja iznesu svoj stav a visina naknade određuje se Rješenjem o eksproprijaciji.
- Protiv rješenja sopstevnici imaju pravo žalbe Ministarstvu finansija. Međutim, žalba ne zadržava izvršenje rješenja. Sopstevnici mogu osporavati odluku Ministarstva finansija pokretanjem upravnog spora pred Upravnim sudom. Prenos prava svojine nad predmetnom

nepokretnošću u korist korisnika eksproprijacije nastupa pravonsažnošću Rješenja o eksproprijaciji, ukoliko vlasniku imovine već obezbijeđena naknada. Izuzeci su dozvoljeni za hitne slučajeve. Ako se utvrdi da bi eksproprijacija dijela imovine vlasnika dovela do toga da vlasnik nema ekonomski interes da koristi ili ne može da koristi ostatak imovine, taj preostali dio imovine će takođe biti eksproprian na njegov zahtjev. Sva lica koja imaju formalno zakonska prava na zemljištu i objektima, na način kako su registrovana u katastru, imaju pravo na naknadu. Naknada koja se daje formalnim vlasnicima imovine definiše se kao pravična naknada u gotovini ili u naturi (zamjenska imovina). Kada se obeštećenje daje u gotovini, ono se utvrđuje "u iznosu tržišne vrijednosti sličnih nekretnina u toj oblasti, uvećano za eventualne gubitke prihoda tokom perioda preseljenja. Kada se naknada daje u naturi, vlasniku se obezbjeđuje zamjenska imovina iste vrijednosti kao prethodna imovina, uvećana za sve gubitke prihoda tokom perioda preseljenja.

- Zakonom je uređen postupak određivanja naknada za različite vrste imovine (poljoprivredno zemljište, građevinsko zemljište, stambeni objekat, poslovni prostor, šume, usjevi i dr.)
- Zakonom je predviđeno da se u posed može stupiti tek nakon što je Rješenje o eksproprijaciji pravosnažno, naknada isplaćena ili obezbijeđena zamjena imovine, ili ukoliko je vlasnik odbio da primi iznos naknade (što je potrebno dokazati). Zakon dozvoljava stupanje u posjed ako je to neophodno zbog hitnosti izgradnje određenog objekta ili izvođenja radova ili sprječavanja nastupanja znatne štete, o čemu odlučuje Uprava za imovinu. Prije nego što takav zahtjev bude usvojen, Korisnik eksproprijacije mora naznačiti nepokretnosti koja se ekspropriše, uz navođenje podataka iz katastra nepokretnosti i procijenu njihove vrijednosti.
- Član 35 zahtijeva da se naknada isplati po tržišnoj vrijednosti, te da se uveća za trošak preseljenja i prelazne troškove.
- Član 46 predviđa da se u postupku utvrđivanja naknade, u skladu sa odredbama ovog zakona, može odrediti veći iznos od tržišne cijene, uzimajući u obzir materijalne i druge lične i porodične prilike vlasnika, ako su te okolnosti od bitnog značaja za njegovu egzistenciju (uvećan broj članova domaćinstva i broj članova sposobnih za privređivanje, odnosno zaposlenih, zdravstveno stanje članova domaćinstva, mjesečni prihodi domaćinstva i sl.).
- Visinu naknade utvrđuje nadležni organ, na predlog Komisije. Komisija se sastoji od pet članova, od kojih najmanje tri člana moraju biti sudski vještaci za procjenu vrijednosti imovine. Metodologija procjene vrijednosti imovine definisana je Pravilnikom o metodologiji procjene vrijednosti imovine koji je usvojilo Ministarstvo finansija. Pravilnik uključuje Međunarodne standarde procjene i Evropske standarde procjene kao osnovu za procjenu vrijednosti imovine.
- Imovinska prava na novostečenoj imovini se formalno prenose na osnovu pravosnažnog rješenja o eksproprijaciji i dokaza da je naknada isplaćena.
- Zakon predviđa pravo vlasnika (onih koji imaju formalna zakonska prava) da se žale u više faza postupka eksproprijacije, počev od upravnih i sudskih žalbi (odnosno protiv rješenja o javnom interesu i rješenja o eksproprijaciji).
- Sa nedavnim izmjenama, cjelokupan postupak naknade štete se sprovodi u upravnom postupku, dok je ranija nadležnost suda za određivanje naknade u vanparničnom postupku napuštena.
- Oni koji imaju formalna zakonska prava obaveštavaju se tokom cijelog procesa eksproprijacije (odnosno od donošenja odluke o javnom interesu; prije donošenja odluke o eksproprijaciji, tijelo nadležno za eksproprijaciju mora da pozove vlasnike sa formalnim zakonskim pravima na raspravu u cilju iznošenja svih činjenica koje mogu biti od značaja za

eksproprijaciju).

- Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata definisani su slučajevi uklanjanja bespravnih objekata osnovnog stanovanja (izgrađenih prije datuma preseka), kada je opština u obavezi da domaćinstvu obezbijedi alternativni smještaj – zajedno sa nekim sudskim odlukama u prošlosti, ovo omogućava da Korisnik eksproprijacije plaća troškove zamjene i za objekte izgrađene bez građevinske dozvole.

2.3 Zakon o autoputu Bar-Boljare

Kako bi se olakšalo izvođenje projekta autoputa Bar-Boljare, Skupština Crne Gore je 8. decembra 2014. godine usvojila Zakon o autoputu Bar-Boljare (koji se primjenjuje na dionicu Mateševo - Andrijevića), u formi *Lex specialis*. Zakonom su uređeni postupci eksproprijacije za ovaj autoput, postupak izrade i pregleda Glavnog projekta, uslovi za izdavanje građevinske dozvole, uslovi za izvođenje pripremnih radova, takse, carine i druge dažbine. Zakonom su premošćene neke odredbe Zakona o eksproprijaciji, Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata, nekoliko zakona o uvozu robe i poreskih zakona i podzakonskih akata i dr. Međutim, krovni zakon je Zakon o eksproprijaciji. Zakon je omogućio efikasnost u procesima, podjelu Projekta na faze, omogućavajući fazno projektovanje i izgradnju, što je korisno za projekat autoputa.

2.4 Ostali zakoni i propisi koji utiču na proces preseljenja

U nastavku su navedeni najznačajniji zakoni Crne Gore i propisi od značaja za proces eksproprijacije zemljišta i preseljenja:

Tabela 4: Spisak zakona Crne Gore od značaja za preseljenje

Referentni zakon	Glavne karakteristike
Zakoni i propisi od glavnog značaja za vlasništvo nad imovinom, zakup zemljišta i naknadu štete	
Zakon o svojinsko-pravnim odnosima (Službeni list Crne Gore, 019/09)	• propisuje osnovne odredbe imovinskih odnosa, uključujući pravo svojine i druga prava <i>in rem</i>, posjedovanje pokretne i nepokretne imovine, kao i način sticanja, prenosa, prestanka i zaštite prava svojine, susvojine i suvlasničkih prava, prava na prinose koji proističu iz stvari u vlasništvu, prava službenosti i sl; • Utvrđuje da se imovinska prava stiču stvaranjem novog objekta (odnosno izgradnjom), spajanjem, dogradnjom i izgradnjom na tuđem zemljištu, odvajanjem plodova, posjedovanjem nepokretnosti i sticanjem imovine od nevlasnika, ulaskom u posjed, kao i u drugim slučajevima određenim zakonom.
Zakon o državnom premjeru i katastru nepokretnosti (Službeni list Crne Gore, 029/07, 032/11, 040/11, 043/15, 037/17 i 017/18)	• definiše državni premjer, katastar nepokretnosti i upis u registar nepokretnosti, katastarske opštine, osnovnu državnu kartu i topografske karte, premjere državne granice, geodetska mjerenja i druga pitanja od značaja za državni premjer i katastar; • utvrđuje Katastar nepokretnosti kao jedinstvenu javnu evidenciju; • sadrži, između ostalog, podatke o formalnim vlasnicima imovine i podatke o eksproprijaciji.
Zakon o državnoj imovini (Službeni list Crne Gore, 021/09 i 040/11)	• propisuje osnovne odredbe o javnoj svojini i drugim vlasničkim pravima države i jedinica lokalne samouprave.

Referentni zakon	Glavne karakteristike
Pravilnik o metodologiji za procjenu vrijednosti imovine (Službeni list Crne Gore, 064/18)	• utvrđuje ključne principe procjene vrijednosti nepokretnosti, uključujući i one kojima se vrši procjena u postupku eksproprijacije; • propisuje da se u određenim slučajevima procjene vrijednosti imovine (odnosno eksproprijacije) moraju precizno navesti određeni dodatni zakonski ili/i međunarodni standardi kojih se treba pridržavati; • definiše bitne pojmove: vrijeme procjene, realnu vrijednost, realnu tržišnu vrijednost, tržišnu vrijednost, investicionu vrijednost, tržišni lizing, standard kontinuiranog preduzeća (za procjenu gubitka u slučaju ekonomskog raseljavanja), metodologiju procjene itd.
Zakoni i propisi od glavnog značaja za proces eksproprijacije i preseljenja i žalbe od strane pogođenih građana	
Zakon o upravnom postupku (Službeni list Crne Gore, 056/14, 020/15, 040/16 i 037/17)	• uređuje pravila i obaveze organa državne uprave, državne uprave, lokalne samouprave, organa lokalne samouprave, institucija i drugih subjekata koji obavljaju poslove državne uprave, radi ostvarivanja zaštite prava i pravnih interesa fizičkih lica, pravnih lica ili drugih lica, kao i zaštite javnog interesa (uključujući eksproprijaciju i druge postupke u procesu preseljenja u ime državne uprave); • definiše da odluke organa uprave podliježu mogućnosti administrativne žalbe (osim ako žalba nije dozvoljena zakonom) u prvom stepenu, kao dio redovnog mehanizma pravne žalbe koji je dostupan pogođenim osobama.
Zakon o upravnom sporu (Službeni list Crne Gore, broj 054/16)	• Ovim zakonom uređuje se nadležnost, sastav suda i pravila postupka na osnovu kojih sud odlučuje o zakonitosti upravnog akta i drugih upravnih aktivnosti, u cilju obezbjeđivanja sudske zaštite prava i pravnih interesa fizičkih i pravnih lica i drugih stranaka, povrijeđenih postupanjem državnih organa, organa državne uprave, organa lokalne samouprave, organa lokalne uprave, ustanova i drugih subjekata koji vrše javna ovlašćenja (u daljem tekstu: javnopravni organ), kao i u cilju zaštite javnog interesa kad je zakonom propisano. • U upravnom sporu sud odlučuje o zakonitosti upravnog akta, kao i druge upravne aktivnosti kojom se utvrđuje ili na drugi način utiče na prava, obaveze i pravne interese fizičkog ili pravnog lica, kad je to zakonom propisano.
Zakon o parničnom postupku (Službeni list Crne Gore, 022/04, 028/05, 076/06, 047/15, 048/15, 051/17, 075/17, 062/18, 034/19 i 042/19)	• Ovim zakonom uređuju se pravila postupka za pružanje sudske pravne zaštite po kojima se postupa i odlučuje u parnicama za rešavanje sporova nastalih povodom povrede prava ličnosti i sporova iz porodičnih, radnih, privrednih, imovinskopravnih i drugih građanskopravnih odnosa, osim sporova za koje je posebnim zakonom propisana druga vrsta postupka.
Zakoni i propisi od presudnog značaja za planiranje i izgradnju (uključujući i izgradnju velikog obima, odnosno predmetni Projekat)	
Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata (Službeni list Crne Gore, 064/17, 044/18,	• reguliše sistem prostornog planiranja u Crnoj Gori, način i uslove izgradnje objekata i druga pitanja od značaja za izgradnju objekata;

Referentni zakon	Glavne karakteristike
063/18, 011/19 i 082/20)	definiše kategoriju "Složenih inženjerskih objekata" za koje se postavljaju posebni tehničko-dokumentacioni zahtjevi, a koja obuhvata autoputeve, magistralne i regionalne puteve, tunele, mostove i sl; reguliše izradu planova koji su u korelaciji sa velikim građevinskim projektima (Prostorni plan Crne Gore, regionalni i prostorni planovi područja posebne namjene itd.), a koji djelimično obuhvataju i procjenu uticaja na društvenu i životnu sredinu, i podliježu reviziji, a po potrebi su u obavezi i da istraže održive alternative u slučajevima ozbiljnih društvenih ili ekoloških uticaja; reguliše da je proces izrade i usvajanja prostornih planova predmet "javne rasprave", što je oblik učešća javnosti i prilika da zainteresovane strane i javno-privatna partnerstva utiču na projekte u ranoj fazi, a ovim zakonom definisanim procesom je obezbijeđen i mehanizam žalbe kao dio procesa usvajanja planova; reguliše proces izrade idejnog i glavnog projekta, uključujući Elaborat eksproprijacije kao ključni dokument za proces eksproprijacije, i jedini zakonom predviđeni dokument socijalne procjene koji treba pripremiti za projekat; definiše postupak "legalizacije" objekata izgrađenih bez odgovarajuće građevinske dozvole, čime se obezbjeđuje i pravni osnov za naknadu štete vlasnicima nelegalno izgrađenih objekata u postupku eksproprijacije i preseljenja; definiše slučajeve uklanjanja nelegalno izgrađenog objekta primarnog stanovanja, kada je lokalna samouprava dužna da domaćinstvu obezbijedi alternativni smještaj.
Zakon o lokalnoj samoupravi (Službeni list Crne Gore, 002/18 i 034/19 i 84/2022)	definiše pravni proces i lokalne institucionalne aranžmane prostornog planiranja i izgradnje u projektu od lokalnog javnog interesa; Utvrđuje da su lokalne samouprave odgovorne za utvrđivanje javnog interesa za eksproprijaciju u projektima iz svoje nadležnosti.
Zakoni i propisi od bitnog značaja za pitanja porodičnih odnosa, rodne ravnopravnosti i socijalne zaštite	
Porodični zakon (Službeni list Crne Gore, 001/07 , 053/16 i 67/20)	proklamuje individualnu i zajedničku bračnu imovinu supružnika i definiše individualnu imovinu kao imovinu koju je supružnik stekao prije sklapanja braka, i imovinu stečenu tokom braka nasljeđivanjem, poklonom ili drugim oblicima sticanja, te da zajednička bračna imovina predstavlja imovinu koju supružnici stiču u toku trajanja bračne zajednice, kao i prihod od te imovine; proglašava jednakost supružnika, zabranjuje svaki oblik diskriminacije.
Zakon o zabrani diskriminacije (Službeni list Crne Gore, 046/10, 040/11, 018/14 i 042/17)	definiše diskriminaciju kao svako diferenciranje ili nejednak tretman lica ili grupe lica, isključenje, ograničenje ili preferenciju lica koje je zasnovano na rasi, boji kože, etničkoj pripadnosti, socijalnom ili etničkom porijeklu, pripadnosti manjinskoj naciji ili manjinskoj nacionalnoj zajednici, jeziku, religiji ili uvjerenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, rodnoj promjeni, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji i/ili interseksualnim

Referentni zakon	Glavne karakteristike
	karakteristikama, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosti, finansijskom statusu, bračnom ili porodičnom statusu, pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim atributima; • zabranjuje svaki oblik diskriminacije i predviđa mjere zaštite od diskriminacije za lica ili grupe koje mogu biti predmet nekog oblika diskriminacije. • Pruža sigurnost zakupa smještaja
Zakon o socijalnom stanovanju (Službeni list Crne Gore, 027/13, 001/15, 042/15, 047/15)	• proklamuje pravo na socijalno stanovanje koje mogu ostvariti fizička lica koja nemaju stan ili drugi stambeni objekat ili lica čiji boravišni objekti nisu u odgovarajućem stanju i koja iz prihoda koje ostvaruju ne mogu da obezbijede drugi stambeni objekat; • Proglašava da se pravo na socijalno stanovanje ostvaruje tako što država ili lokalna samouprava nudi stanove za izdavanje, dodjelu građevinskog zemljišta za izgradnju socijalnog stanovanja, obezbjeđivanjem građevinskog materijala za izgradnju novog ili rekonstrukciju postojećeg stambenog objekta, davanjem subvencija za socijalno stanovanje i odobravanjem dugoročnih kredita korisnicima socijalnog stanovanja.
Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći (Službeni list Crne Gore, 020/11 i 020/15)	• pruža pravnu pomoć ugroženim grupama kroz pravosudne službe koje građanima omogućavaju pristup besplatnim pravnim savjetima.

2.5 Pregled zahtjeva EBRD-a

Politika zaštite životne sredine i socijalna politika (ESP) Evropske banke za obnovu i razvoj (maj 2019.) primjenljiva na ovaj Projekat postavlja sveobuhvatan skup specifičnih zahtjeva za implementaciju performansi (PR) koje projekat treba da ispuni. Zahtjevi za eksproprijaciju, nedobrovoljno preseljenje i ekonomsko raseljavanje definisani su u EBRD PR5. Primjena ovog zahtjeva je u skladu sa univerzalnim poštovanjem i ostvarenjem ljudskih prava i sloboda, a posebno prava na adekvatno stanovanje i stalno poboljšanje uslova života.

Termin nedobrovoljno preseljenje odnosi se i na fizičko preseljenje (preseljenje ili gubitak stana) i na ekonomsko raseljavanje (gubitak imovine ili resursa i/ili gubitak pristupa imovini ili resursima koji dovodi do gubitka izvora prihoda ili sredstava za život) kao rezultat eksproprijacije za potrebe Projekta i/ili ograničenja korišćenja imovine. Preseljenje se smatra nedobrovoljnim kada pogođeni pojedinci ili zajednice nemaju pravo da odbiju eksproprijaciju ili ograničenje upotrebe, što se događa tokom primene Zakona o eksproprijaciji, kao i ograničenje korišćenja imovine na osnovu prava prvenstva, ili u slučaju dogovorenih poravnjenja u kojima kupac (korisnik eksproprijacije) može pribjeći eksproprijaciji ili nametnuti zakonska ograničenja. Ako se ne sprovodi na propisan način, prisilno preseljenje može dovesti do dugoročnih poteškoća i siromaštva pogođenih osoba i zajednica, kao i do štete po životnu sredinu i negativnih društveno-ekonomskih uticaja u oblastima u koja su se preselila eksproprijisana lica.

Kako bi se ostvarili glavni ciljevi EBRD standarda PR5, Projekat će obuhvatiti i primijeniti aktivnosti sa sljedećim ciljevima:

- izbjegavati ili makar umanjiti nedobrovoljno preseljenje kad god je to moguće, istraživanjem alternativnih rješenja,
- ublažiti negativne društvene i ekonomske uticaje eksproprijacije ili ograničenja u korišćenju

i pristupu imovini i zemljištu pogođenih lica;

- obnoviti ili, gdje je to moguće, poboljšati životni standard raseljenih lica do nivoa prije raseljavanja;
- poboljšati uslove života među fizički raseljenim licima kroz obezbjeđivanje adekvatnog stanovanja, uključujući sigurnost stanovanja u naseljima gde su preseljeni;
- obezbijediti blagovremenu nadoknadu za gubitak imovine po zamjenskoj cijeni;
- pomoći raseljenim licima u njihovim naporima da poboljšaju svoje životne uslove i životni standard ili da ih uspostave bar na nivou ostvarenom prije raseljavanja ili na nivou neposredno prije početka implementacije Projekta, koji god je viši od ta dva;
- osmisлити i sprovesti aktivnosti preseljenja kao programe održivog razvoja, obezbjeđujući dovoljne investicione resurse kako bi se raseljenim licima omogućilo da učestvuju u dobrobitima od Projekta;
- obezbijediti da se aktivnosti preseljenja sprovode uz odgovarajuće objavljivanje informacija, konsultacije i informisano učešće onih koji su pod uticajem Projekta i drugih zainteresovanih strana tokom cijelog perioda implementacije Projekta i u svim njegovim fazama, i olakšati njihovo rano i informisano učešće u procesu donošenja odluka;
- obezbijediti Žalbeni mehanizam za lica pod uticajem Projekta i ostale građane u lokalnim zajednicama u zoni autoputa, definisati pristupačne i raspoložive procedure za rješavanje sporova u vezi sa eksproprijacijom zemljišta, preseljenjem i izgradnjom. Žalbeni mehanizam će biti uspostavljen što je ranije moguće, u fazi planiranja projekta i biće dostupan tokom cijelog ciklusa izgradnje i funkcionisanja Projekta;
- pratiti i revidovati postupak eksproprijacije zemljišta, preseljenja i obnove prihoda.

Zahtjevi politike EBRD prepoznaju sljedeće kategorije raseljenih lica (imati na umu da riječ "lica" obuhvata i fizička lica i pravna lica):

- **Kategorija 1:** Titulari formalnih prava - lica koja imaju formalna zakonska prava na zemljištu (uključujući uobičajena i tradicionalna prava priznata prema nacionalnim zakonima) ili imovini.
- **Kategorija 2:** Titulari prava koje prepoznaju pozitivni propisi - lica koja u vrijeme popisa nemaju formalno pravo na zemljište ili imovinu stečenu u skladu sa zakonima, ali polažu pravo na zemljište ili imovinu.
- **Kategorija 3:** Neformalni korisnici – oni koji nemaju prepoznato na zakonu stečeno pravo na zemljište koje zauzimaju (uključujući korisnike sezonskih resursa kao što su porodice koje se bave stočarstvom ili ribolovom, lovci i sakupljači koji mogu imati međuzavisne ekonomske odnose sa zajednicama koje se nalaze u području Projekta).

Ovi principi i akcioni plan su usvojeni od strane ovog LARF, i primjenjivaće se tokom implementacije Projekta, i regulisati sve aktivnosti u vezi sa eksproprijacijom i nedobrovoljnim preseljenjem.

2.6 Pregled razlika (poređenje zakonodavstva Crne Gore sa politikama EBRD i identifikovanje potencijalnih razlika sa predlogom mjera za prevazilaženje ili ublažavanje razlika)

Svi projekti koje finansira EBRD moraju da ispunjavaju odredbe o eksproprijaciji i preseljenju definisane u pravnom sistemu Crne Gore, kao i zahtjeve EBRD, u ovom slučaju standard PR5. Svrha pregleda razlika je da se utvrdi da li postoje razlike u ovim zahtjevima i da se predlože mjere za

prevazilaženje razlika u cilju uspješno planiranja i sprovođenja preseljenja u skladu sa zahtjevima EBRD. U tabeli u nastavku dat je pregled specifičnih razlika između Zakona o eksproprijaciji Crne Gore u odnosu na EBRD standard PR5 i preporuke za rješenje i/ili ublažavanje u cilju usklađivanja sa zahtjevima PR5.

Tabela 5: Analiza razlika - Pravni okvir za eksproprijaciju i EBRD standard PR5

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
Nedobrovoljno preseljenje, fizičko i ekonomsko raseljavanje	Pojam koji se koristi u zakonima Crne Gore je eksproprijacija i zasniva se na pravu države	Termin nedobrovoljno preseljenje odnosi se na fizičko ili ekonomsko preseljenje (vidi paragraf 1) koje se javlja u situacijama kad pogođeni pojedinci / zajednice nemaju pravo da odbiju eksproprijaciju ili ograničenje korišćenja zemljišta (vidi pasus 2).	Mjere za prevazilaženje razlika su date u sljedećim kolonama koje se odnose na prava.
Instrumenti za preseljenje, Okviri i planovi za preseljenje i/ili obnovu prihoda	Potreban je Elaborat eksproprijacije kao popis i plan pogođenog zemljišta i objekata, identifikovanih katastarskih parcela, uključujući i spisak formalnih vlasnika (iz REA), i predstavlja dio projekta. Socio-ekonomska procjena se ne sprovodi kroz ovaj Elaborat, međutim, popis pogođenih osoba i pogođene imovine jeste dio Elaborata. Socio-ekonomska procjena se traži u kasnijoj fazi i sprovodi se od slučaja do slučaja. Nije potreban nikakav dodatni instrument upravljanja zemljištem.	Kada su nepoznati priroda i/ili obim eksproprijacije ili ograničenja u korišćenju zemljišta, izradiće se Okvir za preseljenje i / ili obnovu sredstava za život. Pogledajte pasus 22. Kada se definišu pojedinačne komponente projekta i kada postanu dostupne potrebne informacije, okvir će poslužiti kao osnova za izradu detaljnog Akcionog plana preseljenja (RAP) ili plana za obnovu egzistencijalnih uslova (LRP). Pogledajte pasus 22.	Ovaj LARF je usvojen kao mjera za uskladjivanje razlika a biće izrađen LARP nakon završetka Glavnog projekta i pouzdanog utvrđivanja uticaja koji proizilaze iz eksproprijacije zemljišta.

⁴ Pozivanje na određene pasuse u ovoj tabeli odnosi se na relevantne pasuse EBRD PR5

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
Sporazum o naknadi	Dogovor o poravnanju u kontekstu nacionalnog zakona odnosi se na fazu u procesu eksproprijacije u kojoj država i vlasnik pregovaraju o kompenzacijskom paketu. Zakon o eksproprijaciji omogućava strankama da se dogovore o oblicima i visini naknade, kao i o prenosu nepokretnosti koja se ekspropriše van postupka propisanog Zakonom do pravnosnažnosti rješenja o eksproprijaciji. Ako se postigne takvo poravnanje, postupak eksproprijacije prestaje.	Dogovori o poravnanju prilikom eksproprijacije zemljišta se podstiču, kako bi se izbjegla eksproprijacija i eliminisala potreba da se koriste državna ovlaštenja za prisilno raseljavanje ljudi. Pogledajte pasus 10.	Nema razlika.
Objavljivanje informacija, konsultacije i informisano učešće pogođenih osoba, uključujući zajednice u koje su se nastanila ekspropisana domaćinstva	Zakonom se zahtijeva informisano učešće u pregovorima o kompenzacijama, ali se ne reguliše mjesto preseljenja.	Pogođena lica (muškarci i žene) će imati priliku da učestvuju u definisanju uslova prihvatljivosti, pregovaranju o kompenzacionim paketima, pomoći pri preseljenju, pogodnosti predloženih lokacija za preseljenje i predloženog vremena. Konsultacije će se nastaviti tokom implementacije, praćenja i procjene visine naknade i preseljenja. Klijent treba da se konsultuje sa pogođenim osobama i sumira informacije sadržane u LARP za javno objavljivanje, kako bi se osiguralo da razumiju procedure kompenzacije i znaju šta mogu očekivati u različitim fazama projekta.	MONTEPUT i Korisnik eksproprijacije će se konsultovati sa pogođenim osobama i rezimirati informacije sadržane u LARP za javno objavljivanje, kako bi se osiguralo da pogođene osobe razumiju procedure kompenzacije i znaju šta mogu očekivati u različitim fazama Projekta. LARP i LARP će biti objavljeni u skladu sa poglavljem 8 SEP-a uz javne rasprave, sa podsticanjem povratnih informacija i uključivanjem svih primljenih komentara. LARP i LARP treba da budu dostupni u javnom domenu tokom trajanja projekta.
Izbjegavanje ili ublažavanje raseljavanja	Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata definiše ciljeve prostornog planiranja i izgradnje kao uravnotežen prostorni razvoj u skladu sa društvenim i ekonomskim kapacitetima. Međutim, ne postoje posebni zakonski zahtjevi koji bi posebno smanjili nedobrovoljno preseljenje.	Razmatranje izvodljivih alternativnih projekata kako bi se izbjeglo ili barem minimiziralo fizičko i/ili ekonomsko raseljavanje, uz uravnoteženje ekoloških, socijalnih i ekonomskih troškova i koristi.	Pravni okvir Crne Gore pruža dovoljnu osnovu za istraživanje izvodljivih alternativa u fazi planiranja projekta. MONTEPUT je istražio modifikacije usvojene trase kako bi se smanjilo fizičko

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
			i/ili ekonomsko raseljavanje na nivou Glavnog projekta. Alternativa je predstavljena lokalnim zajednicama a povratne informacije i stavovi su dobijeni na javnim skupovima tokom septembra 2024. godine,. U fazi izrade Glavnog projekta biće istražene dodatne mogućnosti u mjeri u kojoj je to tehnički i finansijski izvodljivo.
Datum presjeka	Zakonom o eksproprijaciji u Crnoj Gori se kao datum presjeka smatra dan prijema zvaničnog obavještenja o pokrenutom postupku eksproprijacije od strane vlasnika imovine. Ulaganja nastale nakon datum presjeka neće biti nadoknađena, osim troškova koji su bili neophodni za korišćenje imovine.	Datum presjeka je datum moratorijuma za sve zahtjeve za naknadu štete u području pod uticajem Projekta. Osobe koje se presele u područje pod uticajem Projekta nakon datuma presjeka neće imati pravo na naknadu i druge vrste pomoći.	Datum presjeka je datum kada su vlasnici čija će imovina biti eksproprijirana primili zvanično obavještenje o pokrenutom postupku eksproprijacije. Obavezno je javno obavještenje na lokalnom jeziku o datumu presjeka.
Društveno-ekonomska procjena i popis	Zakon zahtijeva sprovođenje osnovne procjene o osobama koje su pogođene projektom sa formalnim ili prepoznatljivim pravom vlasništva, uključujući uticaje vezane za eksproprijaciju, ali bez procjene ekonomske situacije.	Implementacija osnovne socio-ekonomske procjene o ljudima pogođenim projektom, uključujući uticaje vezane za eksproprijaciju zemljišta i ograničenja korišćenja zemljišta. Pogledajte pasus 14. Sprovođenje popisa radi identifikacije lica koja će biti raseljena, utvrđivanja ko će imati pravo na naknadu i pomoć i popisivanja pogođenog zemljišta i imovine. Pri popisu treba voditi računa i o sezonskim korisnicima resursa koji možda nijesu bili prisutni u području projekta za vrijeme popisa. Pogledajte pasus 15.	Lica koja nemaju priznato zakonsko pravo ili ne polažu pravo na zemljište koje zauzimaju, uključujući korisnike sezonskih resursa kao što su porodice koje se bave stočarstvom ili ribolovom, lovci i sakupljači koji mogu imati međuzavisne ekonomske odnose sa zajednicama koje se nalaze u okviru projektnog područja, ne bi bila uključena u popis. Implementirati sveobuhvatnu socioekonomsku osnovnu procjenu razvoja LARP-a, kako je propisano ovim LARF-om.

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
Kategorije raseljenih lica	Zakon o eksproprijaciji, na osnovu prava na adekvatno stanovanje, priznaje i licima bez formalnog prava svojine imovinu koju zauzimaju i koriste, a naročito u vezi sa objektima koji se koriste kao primarno prebivalište, ako su izgrađeni prije datuma presjeka.	EBRD PR5 priznaje pravo na naknadu štete za sve slučajeve nedobrovoljnog preseljenja (kako je ranije definisano) prouzrokovanog Projektom. Pogođene osobe uključuju: Kategorija 1: Nosioci formalnih prava - lica koja imaju formalna zakonska prava na zemljište (uključujući uobičajena i tradicionalna prava priznata prema nacionalnim zakonima) ili imovinu. Kategorija 2: Nosioci prepoznatljivih prava - lica koja u vrijeme popisa nemaju formalno zakonsko pravo na zemljište ili imovinu, ali koja polažu pravo na zemljište ili imovinu koje je priznato ili prepoznatljivo po nacionalnom pravu. Kategorija 3: Neformalni korisnici – oni koji nemaju prepoznato zakonsko pravo na zemljište koje zauzimaju (uključujući korisnike sezonskih resursa kao što su porodice koje se bave stočarstvom ili ribolovom, lovci i sakupljači koji mogu imati međuzavisne ekonomske odnose sa zajednicama koje se nalaze u području Projekta). Vidi pasus 18.	U praksi ne postoje razlike kada je reč o licima bez formalnih prava (naročito u slučajevima fizičkog preseljenja iz objekta izgrađenog bez građevinske dozvole). MONTEPUT je potvrdio da se njegova praksa zasniva na pravu na adekvatno stanovanje i nedavnoj Odluci Suda za ljudska prava u Strazburu, Francuska.
Prava u slučaju ekonomskog raseljavanja (privremenog ili trajnog)	Zakon priznaje pravo (formalnih) vlasnika na naknadu izgubljenih prihoda tokom perioda preseljenja. Takođe, propisuje se da se finansijske i druge lične/porodične okolnosti prethodnog vlasnika moraju uzeti u obzir ako su takve okolnosti "od značaja za život vlasnika" (veliki broj članova domaćinstva, broj članova domaćinstva koji ostvaruju prihode, zdravstveno stanje članova domaćinstva, mjesečni prihodi domaćinstva itd.).	Kategorije 1 i 2 imaju pravo na: Naknadu za gubitak imovine ili pristup imovini, uz punu naknadu troškova zamjene. Zamjensku nekretninu jednake ili veće vrijednosti, ili novčanu naknadu uz puno priznavanje troškova zamjene. Kategorija 3 ima pravo na:	Nema većih razlika kada su u pitanju formalni nosioci prava vlasništva. Nadoknada će biti obezbijeđena u skladu sa EBRD PR 5, definisanim u okviru "Ključnih principa eksproprijacije zemljišta", dok su posebna prava navedena u Matrici prava, osiguravajući da neformalni korisnici privatnog zemljišta dobiju nadoknadu po cijeni

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
	Međutim, Zakon ne predviđa naknadu za ekonomsko raseljavanje u istoj meri kao PR5 (npr. naknada za neformalne vlasnike/korisnike koji će biti ekonomski raseljeni, obezbjeđivanje sistema pomoći, itd.)	▪ Naknadu za gubitak imovine koja nije zemljište (usjevi, infrastruktura za navodnjavanje i sl.) uz puno priznavanje troškova zamjene. Sve tri kategorije imaju pravo na: ▪ Naknadu troškova ponovnog uspostavljanja komercijalnih djelatnosti na drugim mestima, ▪ Naknadu za izgubljeni neto prihod u tranzicionom periodu. ▪ Naknadu za troškove prenosa i ponovne instalacije postrojenja, mašina ili druge opreme. ▪ Prelaznu podršku zasnovanu na razumnoj procjeni vremena potrebnog za obnovu njihovog ranijeg kapaciteta za ostvarivanje prihoda, nivoa proizvodnje i životnog standarda ▪ Dodatnu ciljanu pomoć (kreditne olakšice, obuka ili prilike za zaposlenje) i mogućnosti. Vlasnici preduzeća i zaposleni koji gube platu ili zaposlenje imaju pravo. Potrebno je pružiti i pomoć u nadoknađivanju gubitaka zajedničkih resursa neke zajednice (kao što su pašnjaci i livade, šumski resursi osim drveta, vodni resursi za poljoprivredu, rekreaciju ili ribolov).	zamjene za ulaganja u zemljište koje im ne pripada.

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
Prava u slučaju fizičkog preseljenja	Zakon dozvoljava izbor da se zahtijeva zamjenska imovina jednake ili veće vrijednosti ili novčana naknada po tržišnoj vrijednosti.	Kategorije 1 i 2 treba da dobiju pravo izbora zamjenske imovine jednake ili veće vrijednosti ili novčanu nadoknadu po punoj zamjenskoj vrijednosti gdje je to prikladno. Kategorija 3 treba da dobije izbor opcija za adekvatno stanovanje uz sigurnost stanovanja. Sve kategorije imaju pravo na pomoć pri preseljenju/prenosu.	Mogućnosti izbora treba dati unaprijed i bez odbitka amortizacije. Malo je vjerovatno da će kategorija 3 biti identifikovana, ali ukoliko bude identifikovana, takva lica će dobiti adekvatan smještaj uz sigurnost stanovanja.
Zajednička imovina	Porodični zakon pretpostavlja da se imovinska prava stečena tokom braka jednako dijele između supružnika, bez obzira na to kako su ta prava upisana u katastar. Ovo je definisano kao zajednička imovinska prava supružnika. Imovinska prava naslijeđena ili stečena nasljeđem ostaju u isključivom vlasništvu supružnika koji je stekao/nasledio takvu imovinu. Žene su ravnopravne u svim aspektima života, uključujući pristup formalnim finansijskim institucijama i/ili bankovnim računima.	Osigurati da se dokumentacija o vlasništvu ili korišćenju, kao i kompenzaciji izdaje na imena oba supružnika ili samohranih glava domaćinstava, u zavisnosti od toga šta je relevantno za svaku situaciju, i da druga pomoć pri preseljenju, kao što su obuka za sticanje vještina, pristup kreditima i mogućnosti zapošljavanja, budu jednako dostupne ženama i prilagođene njihovim potrebama. Alternativne metode i/ili modalitete kompenzacije treba razmotriti tamo gdje je manja vjerovatnoća da će žene imati pristup formalnim finansijskim institucijama i/ili bankovnim računima.	Nema razlika. U slučajevima kada pogođena lica (žene ili muškarci) nemaju bankovni račun, uobičajena je praksa da Korisnik eksproprijacije pomogne otvaranje bankovnog računa za pogođena lica na koji će primati dodijeljenu naknadu. Isplata naknade u gotovom novcu nije dozvoljeno u slučajevima eksproprijacije jer su rashodi strogo namenski i podložni finansijskog reviziji.
Kompenzacija uz punu nadoknadu troškova	Naknada se definiše kao "pravična" novčana nadoknada, određena tržišnom cijenom iste vrste imovine u istom ili sličnom području opštine koju određuju nezavisni stručnjaci za procjenu. Amortizacija se odbija od nadoknade (smanjenjem procjene tržišne cene). Naknade za upis i porezi na prenos nisu primjenljivi na eksproprijaciju. Zakon o eksproprijaciji propisuje da će novčana naknada biti povećana za iznos izgubljene dobiti, naknade za	Naknada za gubitak imovine biće obezbijeđena po punoj cijeni zamjene, obično obračunatoj kao tržišna vrijednost imovine uvećana za transakcione troškove koji se odnose na tu imovinu (kao što su naknada za upis vlasništva i porezi na prenos vlasništva). Metod vrednovanja za određivanje troškova zamjene mora biti dokumentovan u LARP-u. Tamo gdje su tržišta	Razlika: amortizacija se odbija prilikom procjene vrijednosti. Naknada i pomoć pogođenim licima biće određena na osnovu zamjenske vrijednosti, bez odbijanja amortizacije, i dodjeljivaće se kako je utvrđeno u EBRD PR5 i kako je predviđeno u matrici prava ovog LARF-a.

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
	preseljenje i socio-ekonomskih karakteristika pogođenog domaćinstva.	zemljišta u fazi formiranja, klijenti treba da traže procjenu od strane nezavisnih stručnjaka za profesionalnu procjenu.	
Naknada u naturi /gotovini	Naknada se daje u gotovini / novcu ili u naturi. Naknada u naturi je moguća ako je imovina poljoprivredno zemljište, poljoprivredna struktura (npr. stočarsko gazdinstvo), poslovni prostor ili stambeni prostor koji se koristi za poslovanje, na zahtjev vlasnika i ako su ispunjeni drugi uslovi (ukoliko je na raspolaganju odgovarajuća zamjenska imovina)	Gubici koji se ne mogu lako procijeniti ili nadoknaditi u gotovini, mogu se nadoknaditi u naturi ako je to prikladno. Tamo gdje su sredstva za život pogođenih lica zasnovana na zemljištu, biće ponuđena naknada za zemljište, uzimajući u obzir sezonske i periodične poljoprivredne uslove. Plaćanje novčane naknade za izgubljenu imovinu može biti prikladno kada: ▪ Sredstva za život nijesu zasnovana na zemljištu. ▪ Sredstva za život su zasnovana na zemljištu, ali zemljište eksproprijirano za potrebe projekta predstavlja mali dio pogođene imovine, a ostatak zemljišta je ekonomski održiv. ▪ Postoje aktivna tržišta za zemljište, stanovanje i rad, raseljena lica koriste takva tržišta, a postoji i dovoljna ponuda zemljišta i stanova.	Svi vlasnici poljoprivrednog zemljišta i poslovnih prostora moraju biti upoznati sa mogućnostima i prednostima naknade u naturi osim zemljišta, moraju se uložiti dodatni naponi da se pronađu i odgovarajuće mogućnosti naknade u naturi. Sve mjere i zahtjevi vlasnika moraju biti dokumentovani u LARP/LRP.
Ostala pomoć pri preseljenju / prenosu	Nadoknada gubitka prihoda tokom perioda preseljenja u zavisnosti od stvarne upotrebe imovine i pomoć za preseljenje definisani su u članovima 46. i 35. Zakona o eksproprijaciji	Pružanje pomoći pri preseljenju/prenosu koja je dovoljna da pogođene osobe obnove i, gdje je to moguće, poboljšaju svoj životni standard i/ili sredstva za život. Pogođenim osobama koje pripadaju siromašnim i	Nema razlika.

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
		ugroženim slojevima stanovništva treba obezbijediti posebnu pomoć pri preseljenju.	
Ponovno uspostavljanje (poboljšanje) standarda života i egzistencije, mogućnosti za ostvarivanje koristi od projekta	Naknada je u crnogorskom zakonu definisana samo kao naknada, bez posebnog bavljenja pitanjima životnog standarda prije i poslije eksproprijacije. Međutim, postoji koncept da se nadoknadi gubitak zemljišta i imovine. Zakon ne govori ništa o mogućnostima za ostvarivanje koristi od projekta.	Cilj kompenzacije uz pune troškove zamjene i druge pomoći pri preseljenju je da se, u najmanju ruku, obnove standardi života i/ili izvori prihoda raseljenih lica na nivo prije preseljenja, ili idealno, da se oni unaprijede. Klijent će pružiti priliku raseljenim licima i zajednicama da imaju odgovarajuće razvojne koristi iz projekta.	Manja praznina u praćenju i poređenju standarda prije i poslije preseljenja. Kako bi se prevazišla razlika sprovede se socio-ekonmsko istraživanje u cilju izrade detaljnog plana preseljenje (LARP) i omogućilo praćenje post ekspropriacionih uslova kroz postupak ocjene
Vrijeme kompenzacije	Korisnik eksproprijacije je dužan da prije početka eksproprijacije dostavi dokaz o finansijskim sredstvima za naknadu. Ekspropriisana imovina se može preuzeti u posjed kada je rješenje o eksproprijaciji pravno valjano i isplaćena kompenzacija, ili kada je prethodni vlasnik odbio plaćanje (iz bilo kog razloga). Međutim, ako Korisnik eksproprijacije može dokazati hitne potrebe ili štetu, administrativni organ nadležan za eksproprijaciju može dozvoliti ulazak u posjed prije isplate kompenzacije, što se u praksi često dešava.	Naknada će biti obezbijeđena prije raseljavanja ili nametanja ograničenja. Alternativno stanovanje i/ili novčana naknada mora da se obezbijedi prije preseljenja. Proces hitne naknade ekonomski raseljenih lica za gubitak imovine ili pristupa imovini treba da se pokrene prije raseljenja.	Oduzimanje zemljišta i pratećih dobara nakon isplate naknade će se primjenjivati kao pravilo. Ako prethodni vlasnik odbije ponudu za naknadu, zemljište i prateća dobra mogu se preuzeti u posjed kada se sredstva jednaka ponuđenom iznosu obezbijede i namjenski rasporede na određeni račun, uz prethodno odobrenje EBRD.
Gubitak naknada i prihoda za radnike i zaposlene	Nema posebne zakonske odredbe.	Pored nadoknade cjelokupnih troškova zamjene i tranzicione podrške, raseljenim licima se mora pomoći u njihovim naporima da poboljšaju, ili barem obnove, svoje živote i životni standard.	LARP će obuhvatiti mjere i osmisliti adekvatnu podršku i pomoć srazmjernu uticaju, kao način da se premosti jaz u skladu sa ovim LARF-om, a sve mjere

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
			moraju biti demonstrirane i dokumentovane na zadovoljstvo EBRD.
Rodni aspekti	U Crnoj Gori muškarci i žene imaju jednaka prava, uključujući i pravo da budu nosioci vlasništva. Supružnici se pred zakonom smatraju jednakim nosiocima prava svojine.	Kroz konsultacije se moraju sagledati perspektive žena i njihova interesovanja uzeti u obzir u svim aspektima. Dokumentacija o vlasništvu ili korišćenju i nadoknada treba da se izdaju na imena oba supružnika gdje god je to moguće, a druga pomoć pri preseljenju, kao što su obuke za sticanje vještina, pristup kreditima i mogućnostima za posao, treba da bude jednako dostupna ženama i prilagođena njihovim potrebama.	Proces će biti rodno osjetljiv i ohrabriće žene da učestvuju u procesu donošenja odluka.
Ranjive grupe	Naknada se može odrediti i u iznosu većem od tržišne vrijednosti uzimajući u obzir finansijske i druge lične i porodične okolnosti pogođenih lica, ako su te okolnosti od suštinskog značaja za život (povećan broj članova domaćinstva i broj radno sposobnih članova porodice, zaposleni članovi, zdravstveno stanje članova domaćinstva, mjesečni prihodi domaćinstva, itd.).	Klijent će posebno uzeti u obzir sve pojedince ili grupe koje mogu biti u nepovoljnom položaju ili ranjive, i preduzeti neophodne radnje kako bi osigurali da ne budu u nepovoljnom položaju u procesu preseljenja, da su u potpunosti informisani, svjesni svojih prava i da imaju korist i od mogućnosti preseljenja i od pomoći. Ranjive ili rizične grupe uključuju ljude koji, na osnovu rodnog identiteta, etničke pripadnosti, starosti, invaliditeta, ekonomskog stanja ili socijalnog statusa mogu biti teže pogođeni i ograničeni u svojoj mogućnosti da iskoriste prednosti projekta.	MONTEPUT će identifikovati sve ranjive osobe i/ili grupe koje bi mogle biti u nepovoljnom položaju u procesu preseljenja ili koje bi mogle imati koristi od pozitivnih efekata razvojnih aktivnosti. MONTEPUT i Uprava za saobraćaj Minsitarstava saobraćaja će saradivati sa institucijama i organima koje administrativno djeluju u oblasti Projekta kako bi iskoristili postojeće podatke i saznanja za identifikaciju ranjivih grupa i pojedinaca, obezbijedili dodatne mjere za ublažavanje uticaja u koordinaciji sa tim institucijama i uključili nadležne organe u implementaciju Projekta od samog početka. Tokom postupka eksproprijacije vodiće se računa o ranjivi grupama i pojedincima,

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
Žalbeni mehanizam	Ne postoji Žalbeni mehanizam specifičan za dati projekat, osim institucionalnog mehanizma.	Žalbeni mehanizam će biti uspostavljen što je prije moguće kako bi se blagovremeno primile i riješile konkretne zabrinutosti u vezi sa kompenzacijom i preseljenjem koje su pokrenula raseljena lica i/ili domaćinstva, uključujući mehanizam rješavanja sporova na nepristrasan način. U skladu sa EBRD PR10, mehanizam, proces ili procedura za žalbe treba da riješe probleme brzo i efikasno, koristeći razumljiv i transparentan proces koji je kulturološki prikladan i lako dostupan svim segmentima pogođenih zajednica, bez ikakvih troškova i bez moguće odmazde.	MONTEPUT je uspostavio Žalbeni mehanizam za Projekat i imenovao službenika za žalbe kao što je opisano u LARF-u i SEP-u.
Monitoring i evaluacija	Zakoni Crne Gore ne zahtijevaju nikakve specifične procedure praćenja (monitoringa) koje bi Korisnik eksproprijacije trebalo da sprovede.	Praćenje procesa preseljenja i obnove egzistencije sprovodi se u skladu sa EBRD PR1, i treba da uključi ključne aktere, odnosno pogođene zajednice. U zavisnosti od obima preseljenja za potrebe Projekta, klijent će možda morati da uradi eksternu završnu reviziju LARP/LRP, kako bi utvrdio da su odredbe ispunjene. Ova revizija može da identifikuje korektivne mjere, i nakon njihove primjene obaveze klijenta se privode kraju.	Praćenje i evaluacija plana preseljenja/obnove egzistencije će se sprovoditi tokom implementacije kako bi se pratio napredak, identifikovali problemi i izvršile promjene tamo gdje je potrebno. Veće promjene treba da budu dogovorene sa zainteresovanim stranama, posebno sa pogođenim osobama i EBRD (i/ili drugim zajmodavcima). Konačni Izvještaj o eksproprijaciji zemljišta i preseljenju biće izrađen i dostavljen EBRD-u kada eksproprijacija zemljišta bude kompletirana i svi uticaji uspješno ublaženi.
Pravna pomoć	Raseljenim licima se pruža pravni savjet prilikom pokretanja postupka eksproprijacije zemljišta.	Raseljenim licima treba obezbijediti pravnu pomoć kako bi im se pomoglo da ispune administrativne zahtjeve prije eksproprijacije zemljišta i, ako je potrebno, da traže odštetu sudskim putem.	Bez razlika.

Problem	Odredbe zakona Crne Gore relevantne za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje	Zahtjevi / standardi EBRD ⁴	Razlike i mjere za njihovo prevazilaženje
	Sve troškove vezane za stručnu pravnu pomoć pruženu raseljenom licu snosi Korisnik eksproprijacije.		
Gubitak javnih usluga	Ublažavanje gubitka javnih komunalnih usluga je dobro pokriveno, ali pogodnosti u smislu koji pruža EBRD PR 5 nijesu uključene.	Da bi se ublažio gubitak javnih usluga, sprovode se konsultacije sa pogođenom lokalnom zajednicom u cilju identifikacije i dogovora o odgovarajućoj alternativi gdje je to moguće. Vidjeti pasus 40.	Treba sprovesti konsultacije sa pogođenom zajednicom kako bi se identifikovala i dogovorila odgovarajuća alternativa gdje je to moguće.

3 Principi, ciljevi i procesi pribavljanja zemljišta, kompenzacija i pomoć

Principi pod kojima se obavlja pribavljanje zemljišta za potrebe Projekta, a na koje se obavezuje MONTEPUT kao ključni odgovorni subjekt, su sljedeći:

1. **MONTEPUT** je istraživao i nastaviće da istražuje alternative kako bi izbjegao ili barem minimizirao fizičko i ekonomsko raseljavanje. MONTEPUT je razmatrao ove alternative kroz promjenu trase i nastaviće da ih procjenjuje. Zahvaljujući ovoj evaluaciji koja je u toku, urađen je kompletan popis lica, zemljišta i imovine. MONTEPUT će ažurirati ove informacije tokom faze izrade Glavnog projekta kroz ažuriranje plana eksproprijacije.
2. **Detaljan LARP će biti urađen u skladu sa odredbama ovog LARF-a.** Izrada LARP-a će obuhvatiti **socio-ekonomsko istraživanje i popis**, koji će identifikovati i formalne i neformalne korisnike zemljišta/imovine, kao i ugrožene osobe/domaćinstva.
3. **Ranjivim osobama** pogođenim eksproprijacijom zemljišta biće pružena pomoć na osnovu njihovih specifičnih potreba, procijenjenih od slučaja do slučaja;
4. Biće preduzete sve raspoložive mjere za **identifikaciju vlasnika i korisnika** zahvaćenog zemljišta i uspostavljanje kontakta sa njima, a samo u izuzetnim slučajevima kada kontak ne bude uspostavljen, biće imenovani privremeni predstavnici u postupku eksproprijacije;
5. Podobnost za ispunjavanje uslova za ostvarivanje prava i datum presjeka će se odrediti na sledeći način:
 - Potvrđivanje fizičkih/pravnih lica sa formalnim zakonskim pravima ili pravima koja su prepoznata po nacionalnom zakonodavstvu biće definisani kroz pravne instrumente (upis u odgovarajuće registre, rezultati ostavinskog postupka, zaključeni ugovori i sl.).
 - Potvrđivanje lica koja nemaju zakonska prava na objektima koje koriste (korisnici objekata bez zakonskog osnova) i lica pogođena preseljenjem poslovnih obekata biće definisani na osnovu njihovog prisustva u području pod uticajem Projekta, u vrijeme popisa stanovništva i socio-ekonomskog istraživanja koje će predstavljati datum presjeka.
 - Potvrđivanje lica koja nemaju zakonska prava na zemljištu koje koriste (neformalni korisnici zahvaćenog zemljišta) biće definisano na osnovu njihovog prisustva u području pod uticajem Projekta. To će biti obavljeno u vrijeme obilaska lokacija koje sprovoditi ovlašćeni procjenitelji zemljišta evidentiranog za eksproprijaciju radi sprovođenja popisa imovine i njihove procjene, ili tokom konsultacija o eksproprijaciji.
6. Naknada za imovinu će biti obezbijeđena po **punoj zamjenskoj cijeni**, bez obzira da li je formalno registrovana ili ne;
7. **U slučaju fizičkog preseljenja, obeštećenje će se obezbijediti prije ulaska u posjed ekspropisane nepokretnosti;** u slučajevima kada je predmet eksproprijacije samo zemljišni posed, obeštećenje će se isplatiti kada odluka o eksproprijaciji postane pravno obavezujuća, a prije ulaska na zemljište i bilo kakvih građevinskih radova. Jedini izuzetak može biti ako se vlasnik ne može identifikovati ili ostvariti kontakt sa njim /njom ili ako vlasnik traži veću naknadu kroz žalbeni postupak. U takvim slučajevima, naknada će se isplatiti nakon što su sve pravne radnje završene u skladu sa zakonom;

8. Kompenzacija i pomoć biće **jednako** obezbijeđena **muškarcima i ženama**;
9. Primjenjivaće se **Žalbeni mehanizam** putem kojeg će sve pogođene osobe moći da podnesu svoje žalbe i pritužbe u vezi sa naknadom štete i preseljenjem, i da dobiju odgovor u razumnom roku;
10. Aktivnosti u vezi kompenzacije, preseljenja i obnove sredstava za život biće redovno praćene, uključujući i izradu Izvještaja o završetku preseljenja.

3.1 Datum presjeka ostvarivanja prava na naknadu

Datumom presjeka ispunjavanja uslova za ostvarivanje prava se smatra datum kada je vlasnicima nepokretnosti koja će biti ekspropisana uručena dostava zvaničnog obavještenja o pokrenutom postupku eksproprijacije. Lica koja se nasele ili otpočnu aktivnosti i ulaganja u području projekta nakon datuma presjeka nemaju pravo na naknadu ili bilo koji drugi oblik pomoći za preseljenje. Slično tome, osnovna sredstva (kao što su izgrađeni objekti, usjevi, voćke i druga stabla) podignuta nakon datuma presjeka neće biti nadoknađena.

Za potencijalne nelegalne upadače i korisnike bez zakonskog prava, javno obavještenje će se smatrati za datumpresjeka, odnosno gubljenja uslova za ostvarivanje prava. Datum obavještenja odgovara datumu početka popisa. Ove informacije će uključivati objavljena javna upozorenja da lica koja se nastane u području Projekta nakon datuma presjeka mogu biti predmet preseljenja bez naknade. Pored toga, na početku Popisa, svaki anketirani pojedinac biće obaviješten o datumu presjeka i odgovarajućim posljedicama u slučaju početka aktivnosti na imovini nakon datuma početka Popisa.

Detaljne informacije o datumu presjeka biće objavljene u skladu sa odredbama o obaveštavanju javnosti definisanim u SEP-u.

3.2 Popis i socio-ekonomsko istraživanje

Popis je proces kojim će biti evidentirani svi (100%) pojedinci, domaćinstava i kompanije (formalnih ili neformalnih) koji će biti fizički i/ili ekonomski raseljeni zbog potreba Projekta.

Popis će obuhvatiti:

- Spisak svih vlasnika pogođenog zemljišta, objekata ili druge imovine, uključujući status vlasništva za svaki artefakt - formalno (registrovano u katastru) ili neformalno (neregistrovano).
- Spisak svih korisnika svake zemljišne parcele i svakog objekta ili druge imovine, ako se razlikuju od vlasnika, sa kontakt podacima i osnovom za korišćenje – ovjereni ugovor, neovjereni pisani ugovor ili usmeni ugovor, neformalna upotreba sa ili bez znanja i odobrenja vlasnika.
- Spisak lica koja će biti ekonomski raseljena u okviru Projekta i na koji način (kao što su sezonski korisnici zemljišta/resursa u području Projekta ili zaposleni u pogođenim preduzećima).
- U slučaju fizičkog raseljavanja, spisak svih pojedinaca koji će biti prinuđeni da se presele.
- U slučajevima ekonomskog raseljavanja, spisak preduzeća i njihovih vlasnika, vrsta poslovnih aktivnosti (formalne ili neformalne), spiskovi zaposlenih radnika, mjesečna dobit i zarade zaposlenih.

Podatke popisa treba proširiti i uporediti sa sljedećim informacijama:

- Popis i karta pogođenih katastarskih parcela, sa prikazom ukupnog pogođenog područja, s katastarskim brojevima, vrstom zemljišta (poljoprivredno, građevinsko, industrijsko) i trenutnim korištenjem zemljišta (pašnjak, livada, šuma, voćnjak itd.).
- Spisak i mapa glavnih objekata koji se nalaze na svakoj parceli, njihova namjena (stambena ili poslovna), površina i pravni status, bilo formalni (registrovani, sa građevinskom dozvolom) ili neformalni (neregistrovani, bez građevinske dozvole).

Odnos između popisa i socio-ekonomskog istraživanja. Proces prikupljanja i upravljanja podacima za popis i za socio-ekonomsko istraživanje je uglavnom isti, posebno u pogledu terenskih istraživanja. Cilj socio-ekonomskog istraživanja je:

- Uspostaviti društveni i ekonomski profil pogođenih pojedinaca, zajednica i grupa koji će se, između ostalog, koristiti za: (i) osmišljavanje aktivnosti obnove sredstava za život, (ii) formiranje baze podataka o stanju prije nastanka uticaja na osnovu koje će se procjenjivati i pratiti životni standard nakon projekta i (iii) pružanje informacija za rodnu analizu.
- Popis: identifikovati sve pogođene osobe.
- Popisati svu pogođenu imovinu: obezbijediti osnovu za sticanje prava na kompenzaciju.
- Analiza ranjivosti radi identifikacije faktora ranjivosti i prethodne identifikacije ranjivih osoba.

Popis stanovništva i popis imovine biće izrađeni u cilju prikupljanja i analize podataka i informacija potrebnih za identifikaciju svih kategorija uticaja i identifikaciju svih osoba direktno pogođenih gubitkom sredstava prouzrokovanim realizacijom Projekta. Popisna anketa ima i druge osnovne funkcije:

- identifikacija karakteristika raseljenih domaćinstava, uključujući opis privređivanja, zaposlenosti, izvore prihoda i organizacije domaćinstva;
- pružanje osnovnih informacija o sredstvima za život raseljenog stanovništva (uključujući, kao relevantne, vrstu i obim proizvodnje i prihode ostvarene od formalnih i neformalnih ekonomskih aktivnosti) i njihovom životnom standardu (uključujući zdravstveni status);
- pružanje informacija o ranjivim grupama ili licima za koja se mogu donositi posebne olakšice;
- evidencija javnih objekata, naseljske infrastrukture, i druge imovine ili usluga na koje Projekat može uticati;
- obezbjeđenje osnove za izradu i budžetiranje programa preseljenja; i
- uspostavljanje osnovnih uslova za praćenje i evaluaciju.

Ukoliko se to smatra relevantnim, za dopunu ili dodatna obavještenja u popisnoj anketi, mogu se sprovesti dodatna istraživanja sa sljedećim temama:

- sistemi zakupa i prenosa zemljišta, uključujući popis zajedničkih prirodnih resursa od kojih stanovnici ostvaruju sredstva za život i izdržavanje, itd.;
- obrasci društvene interakcije u pogođenim zajednicama, uključujući društvene mreže i sisteme socijalne podrške, i kako će oni biti pogođeni Projektom; i
- društvene i kulturne karakteristike izmještenih zajednica, uključujući opis formalnih i neformalnih institucija (npr. organizacija zajednice, ritualne grupe, nevladine organizacije (NVO)) koje mogu biti relevantne za strategiju konsultacija i za osmišljavanje i sprovođenje aktivnosti preseljenja.

Biće sprovedeno socio-ekonomsko istraživanje o osobama pogođenim Projektom, u koje će biti uključena sva lica koja će pretrpjeti uticaje vezane za preseljenje, ograničenja korišćenja zemljišta i javne usluge. Cilj socio-ekonomske procjene zatečenog stanja je pružanje realne slike o socio-ekonomskim uslovima svih pogođenih osoba, domaćinstava i preduzeća. Prikupljeni podaci moraju

biti upotrebljivi za identifikovanje uticaja i predlaganje odgovarajućih mjera ublažavanja. Primarna svrha socio-ekonomskog istraživanja je razumijevanje životnog standarda pogođenih osoba/domaćinstava, njihovih izvora prihoda i pristupa javnim uslugama i infrastrukturi. Biće osmišljeni različiti obrasci istraživanja za različite ciljne grupe gdje je to potrebno - na primjer, za domaćinstva koja treba fizički premjestiti i za preduzeća. Ankete će sadržati odjeljak za komentare za geodete koji će zabilježiti sva zapažanja o pitanjima koja nisu uključena, ali mogu biti od značaja za planiranje preseljenja. Predloženi obrasci za anketu su provjereni i pomogli su u efikasnosti anketiranja. Rezultati istraživanja biće predstavljeni u planu obnove naselja/sredstava za život, i pokazaće zašto su i kako osmišljene određene mjere ublažavanja. Anketa takođe dopunjuje podatke iz popisa stanovništva i imovine. Podaci prikupljeni kroz anketu takođe služe kao osnova za praćenje uticaja i procjenu ostvarenog napretka u obnovi životnog standarda/egzistencije tokom i nakon procesa preseljenja. Poređenjem podataka prikupljenih takvim praćenjem sa osnovnim podacima prikupljenim kroz socio-ekonomsko istraživanje, dobiće se informacije o tome da li su se životni standard i sredstva za život poboljšali, pogoršali ili su ostali isti.

Procjena će identifikovati uticaje u društvenom kontekstu projekta i potrebe i prava pogođenih osoba, te razviti odgovarajuće aktivnosti kako bi se umanjili i ublažili uticaji preseljenja. Nacrt Upitnika za socio-ekonomska istraživanja Projekta je dat u Prilogu 1 ovog LARF-a.

Radi poštovanja zaštite podataka o ličnosti predviđenih Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti (Službeni list Crne Gore, br. 79/08, 70/09, 44/12 i 22/17), sve detaljne Excel tabele koje sadrže pojedinačne informacije čuvaju se kao poseban dokument u bazi podataka MONTEPUT-a, dostupne su samo na zahtjev sa opravdanim obrazloženjem i neće biti javno objavljene.

3.3 Evidentiranje sezonskog ili povremenog korišćenja zemljišta/resursa

ESIA je identifikovala da ljudi povremeno ili sezonski koriste neko zemljište i imovinu u području pogođenom Projektom. Druge aktivnosti koje uključuju pristup resursima se preduzimaju u okolnostima kada formalne mogućnosti za rad nisu dostupne, kao što je sakupljanje drva. U oba slučaja, ove aktivnosti mogu predstavljati važan izvor sredstava za život i/ili egzistenciju za pogođena domaćinstva, a gubitak pristupa resursima može učiniti ljude zavisnim ili domaćinstva ranjivijim. Ovo je naročito relevantno za popis, jer ukoliko se sprovodi u vrijeme kada ove osobe nijesu prisutne u pogođenom području, one možda neće biti evidentirane i uticaji na njihove živote neće biti prepoznati i ublaženi. Takođe, može biti nemoguće evidentirati sva lica koja su uključena u takve aktivnosti i popisati ih pojedinačno, posebno ako nijesu stalno nastanjeni na području Projekta.

Da bi se prevazišao ovaj problem, aktivnosti popisa biće planirane u doba godine kada su sezonski korisnici zemljišta prisutni u projektnom području ili u kome koriste nepokretnosti koje su predmet eksproprijacije. Ako nije moguće uskladiti ovu preporuku sa drugim aktivnostima na popisu, možda će biti potreban poseban popis. Pored toga, sprovođenje popisa će se produžiti da bi se prikupili podaci o sezonskom i/ili kratkotrajnom korišćenju resursa u zahvaćenom području. Ako je nemoguće registrovati sve pogođene ljude koji sezonski i/ili povremeno koriste zemljište, potrebno je organizovati sastanke fokus grupa sa nekim od ovih građana (koji su mogli biti identifikovani) i definisati mjere ublažavanja za cijelu grupu, a ne za pojedince. Tokom sastanaka fokus grupe treba iskoristiti priliku da se prikupe socio-ekonomski podaci o pogođenim osobama, koliko je to moguće. Takođe, možda će biti potrebno razviti proces identifikacije legitimnih vlasnika zemljišta ili korisnika koji nijesu bili prisutni na popisu, ali su se naknadno javili. Proces treba da bude transparentan u pogledu prihvatanja zahtjeva za pomoć nakon datuma presjeka i prirode bilo koje dokumentacije koja može biti potrebna.

3.4 Podrška ranjivim osobama

U toku izrade ESIA, urađena je preliminarna procjena ranjivosti/osjetljivosti pojedinaca na aktivnosti koje nosi ovaj Projekat, kao i procjena, u mjeri u kojoj je to moguće u ovom trenutku, ranjivosti u kontekstu Projekta ali i šireg okruženja. Evidencija nije potpuna zbog ranih faza planiranja. Cilj je bio da se od početka Projekta razume obim ranjivosti među pogođenim osobama i kako preseljenje može uticati na njihove živote, te na taj način osmisliti mjere pomoći kako bi bili uključeni u planiranje preseljenja i iskoristili razvojne mogućnosti. Podaci dati u ESIA, na osnovu informacija i podataka koje su dostavile nadležne institucije aktivne u oblasti socijalnog rada i socijalne podrške, su pokazale sledeće:

- (i) **Opština Kolašin.** Centar za socijalni rad u Kolašinu potvrdio je 3 kategorije pomoći ugroženim licima: niska primanja i socijalna pomoć kao glavni izvor izdržavanja (pojedinci koji žive ispod granice siromaštva), invalidska pomoć, te naknada za tuđu njegu i pomoć.
- (ii) **Opština Andrijevića.** Centar za socijalni rad u Andrijevići potvrdio je ukupno 3 kategorije pomoći ugroženim licima: novčana pomoć za domaćinstva sa niskim primanjima (ispod linije siromaštva), invalidska pomoć, te naknada za tuđu njegu i pomoć.

U naseljima pod uticajem Projekta pribavljeni su podaci o broju lica koja dobijaju pomoć od Centara za socijalni rad (Tabela 6):

Tabela 6: Lica koja dobijaju podršku u dvije opštine

Naselje	Novčana pomoć za domaćinstva sa niskim primanjima	Invalidska pomoć	Naknada za tuđu njegu i pomoć
Opština Kolašin			
Bare Kraljske	2	1	13
Mateševo	0	1	2
Opština Andrijevića			
Gnjili Potok	2	/	4
Sjenožeta	2	1	5
Kralje	3	/	24
Slatina	1	2	31

U LARP-u će biti utvrđeno da li su ove ranjive osobe takođe pogođene nedobrovoljnom eksproprijacijom zemljišta i preseljenjem.

Za ova lica sama kompenzacija možda neće biti dovoljna za obnovu sredstava za život na nivo prije implementacije Projekta, pa će prilagođena vrsta pomoći biti osmišljena nakon socio-ekonomskog istraživanja u LARP-u.

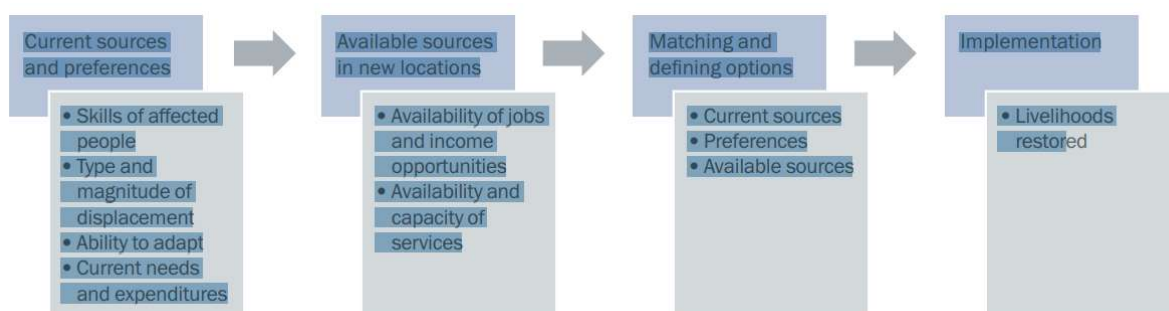
3.5 Mjere za ponovno uspostavljanje sredstava za život ukoliko su ugrožena

Mjere za obnavljanje izvora prihoda primenjuju se kako bi se osiguralo da pogođene osobe obnove ili, ako je moguće, poboljšaju životni standard pre početka realizacije Projekta, obezbede izvore prihoda i mogućnosti za zaposlenje. Od ključnog je značaja da socio-ekonomska istraživanja i obuhvate i životni standard i sve vrste izvora prihoda (novčanih i nenovčanih) raseljenih

domaćinstava. Međutim, neki izvori prihoda se ne mogu evidentirati tokom istraživanja, na primer, neformalni ili neprijavljeni. Obnova sredstava za život mora biti koordinirana sa fizičkim preseljenjem i uključena prilikom izbora lokacija za preseljenje. Modaliteti obnove i poboljšanja životnih uslova moraju biti sagledani u lokalnom kontekstu i uslovima. Potrebno je istražiti raspoložive opcije i mogućnosti za obnovu sredstava za život na lokaciji gdje pogođene osobe već žive (ili blizu te lokacije), uključiti taj faktor u donošenje odluka. Potrebno je konsultovati se sa relevantnim zainteresovanim stranama, posebno sa pružaocima usluga i preduzećima aktivnim u ovim oblastima (usluge zapošljavanja, lokalna preduzeća, agencije koje pružaju obrazovanje i/ili obuku, mikro kredite itd.). Trebalo bi građani pogođeni Projektom imati prioritet u pristupu poslovima koji će biti generisani tokom implementacije Projekta, kako tokom izgradnje, tako i tokom operativne faze.

Cilj projekta je da se adekvatnom kompenzacijom i dodatnom podrškom omogući stanovništvu da nastavi sa istim aktivnostima kao i prije raseljavanja, na istim ili obližnjim lokacijama.

Na slici ispod prikazani su koraci i faktori za definisanje opcija za obnovu sredstava za život⁵

Slika 3: Koraci i faktori za definisanje opcija za obnovu života

3.6 Zajednički objekti u naselju, komunalne usluge i javne službe

Projekat može povremeno da utiče na, između ostalog, i snabdijevanje vodom ili strujom i na sanitarne objekte. Ako se dođe do incidenta, oštećena oprema i/ili objekti biće zamijenjeni sličnim ili boljim. Zamjena opreme i objekata može da unapredi kvalitet sadašnjih i da osigura kvalitetnije snabdijevanje. Pružaoci usluga su obezbijedili lokacije za ove objekte, komunalne usluge, i predvidjeli su konkretne mjere za izbjegavanje oštećenja kao i popravke duž cijele trase, što će biti detaljno razrađeno u Glavnom projektu. Ukoliko do uticaja ne dođe usljed eksproprijacije zemljišta već tokom perioda izgradnje, jer se takvi uticaji ne mogu predvidjeti, potrebne intervencije će se obavljati u skladu sa odredbama u ugovoru sa Izvođačem, oslanjajući se na navedene principe.

3.7 Izbjegavanje prinudnog iseljenja

Prinudna iseljenja su zabranjena Međunarodnim paktom o ljudskim pravima, EBRD-ovim ESP-om i standardom PR5. Zabrana prinudnog iseljenja podjednako važi i za ovaj Projekat. Ova zabrana je apsolutna i primjenjuje se bez obzira na okolnosti i obim iseljenja. Eksproprijacija se ne smatra prinudnim iseljenjem pod uslovom da ispunjava uslove navedene u standardu PR5, paragraf 13. Postoji vrlo malo vjerovatan rizik da se Projekat suoči sa situacijama u kojima grupe koje ne

⁵ Izvor: EBRD Uputstvo za preseljenje

zadovoljavaju uslove za kompenzaciju (na primjer, pojedinci koji su se pojavili u zoni Projekta nakon datuma presjeka) ili vlasnici koji su već dobili kompenzaciju odbijaju da se odsele, iako su ispunjene sve obaveze i prema nacionalnom zakonodavstvu i prema standardu PR5. Ako se takav slučaj ipak dogodi, menadžer Projekta će morati da ih prisili da napuste područje, izbegavajući iseljenje koje bi se moglo smatrati prisilnim iseljenjem.

Projekat će primijeniti sledeće mehanizme kako bi se izbegla prinudna iseljenja ali ipak pripremiло zemljište za izvođenje radova:

- na pravičan način razmatrati zahtjeve pojedinaca/zajednice koji odbijaju da se odsele,
- konsultovati i sarađivati sa uticajnim članovima zajednice, starješinama zajednice i liderima kako bi pomogli u rješavanju situacije,
- kao krajnje sredstvo, obratiti se sudovima u cilju dobijanja formalnog rješenja, a zatim preduzeti radnje za sprovođenje tog rješenja od strane relevantnih pravosudnih organa, u skladu sa procesima i procedurama utvrđenim zakonom. Tamo gdje se pribjegava takvom rješenju, treba da se procjene i ublaže svi potencijalni rizici po ljudska prava povezani sa prisilnim javnim intervencijama.

Tamo gdje su iscrpljeni svi načini da se postignu sporazumni ishodi, a Projekat na kraju neizbježno mora da nastavi sa iseljenjima, obaveza da se izbjegne prinudno iseljenje i dalje važi.

Kada se neizbježno moraju izvršiti prinudna iseljenja, MONTEPUT će obavijestiti EBRD prije preduzimanja bilo kakve akcije iseljenja, uključujući sljedeće:

- poslati dopis u kojem se objašnjavaju razlozi za neizbježno prisilno iseljenje, uključujući opis nastanka problema, obrazloženje o hitnosti ulaska u posjed zemljišta i opisuju preduzete mjere da se problem riješi,
- akcioni plan koji precizno opisuje kako će se iseljenje sprovesti i koji pravni lijekovi će biti na raspolaganju⁶, kao i konsultacije koje se sprovode sa relevantnim zainteresovanim stranama, uključujući predstavnike Vlade i snage bezbjednosti prema potrebi, te službe socijalne zaštite. Dokumentovati sprovođenje prisilnog iseljenja odgovarajućim sredstvima i proslijediti odgovarajuću dokumentaciju EBRD-u.

3.8 Naknada po zamjenskoj vrijednosti

Projekat je prihvatio standard zamjenske vrijednosti definisan kao metod procjene koji daje kompenzaciju dovoljnu za zamjenu imovine i neophodne transakcione troškove povezane sa zamjenom imovine. Tamo gdje postoje funkcionalna tržišta, troškovi zamjene predstavljaju tržišnu vrijednost koja je utvrđena nezavisnom i kompetentnom procjenom vrijednosti nekretnina, plus takse kao što su porezi, takse na upis nekretnine, druge zakonima definisane takse i naknade za ovjeru, razumni troškovi selidbe i putni troškovi, te svi drugi troškovi koji mogu nastati kao rezultat transakcije ili prenosa imovine. Tamo gdje ne postoje funkcionalna tržišta, troškovi zamjene mogu se

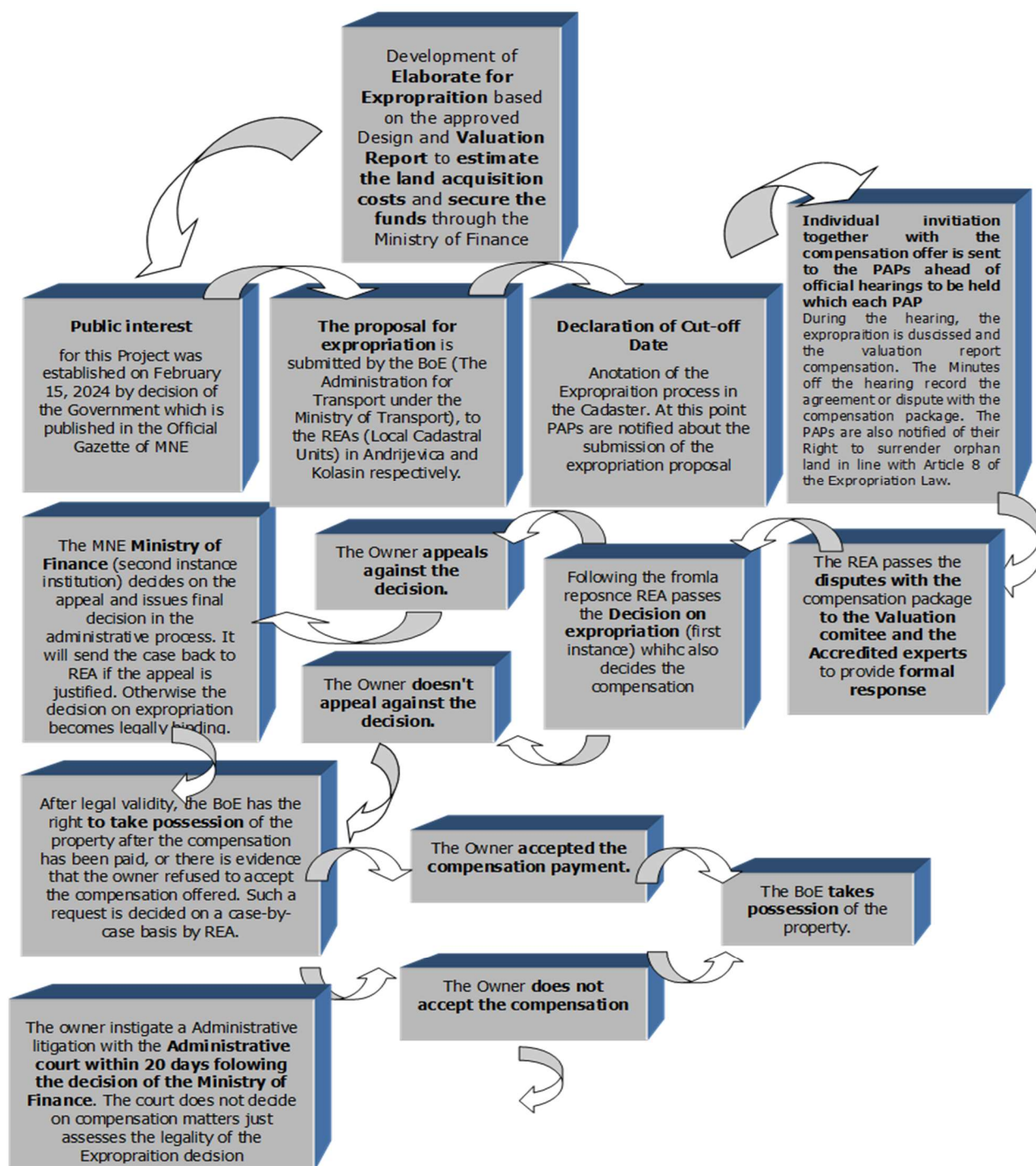
⁶ Kao što su: razmatranje svih alternativa iseljenju i dokazivanje "neizbježnog" karaktera iseljenja, sprovođenje procjene uticaja iseljenja, poštovanje ljudskih prava i pravičnog postupka (uključujući odgovarajuća obavještenja, mehanizam izbjegavanja i dostupnost pravnih lijekova), poštovanje prava na informacije i smislene konsultacije, obezbjeđivanje da iseljenje ne rezultira beskućništvom, preduzimanje posebnih mjera zaštite tokom i nakon iseljenja, posebno u pogledu upotrebe sile i prisustva nezavisnih posmatrača (vidjeti detalje u informatoru Ujedinjenih nacija) (Vidi OHCHR (2014), posebno poglavlje pod naslovom "Obaveze kada je prinudno iseljenje neizbježno")

odrediti alternativnim sredstvima, kao što su izračunavanje vrijednosti zemljišta ili proizvodne vrijednosti sredstava za rad, ili neamortizovana vrijednost materijala i rada za izgradnju zamjenskih objekata ili drugih osnovnih sredstava, plus transakcioni troškovi. U svim slučajevima kada fizičko raseljavanje rezultira gubitkom stambenog prostora, troškovi zamjene moraju biti najmanje dovoljni da omoguće kupovinu ili izgradnju stanova koji su istog ili boljeg standarda od eksproprijisane imovine, ili dovoljni da omoguće kupovinu ili izgradnju prihvatljivog stambenog prostora koje dostiže minimalni standard kvaliteta i bezbjednosti za korišćenje.

Površina zemljišta u državnom vlasništvu u projektnom području je mala, što onemogućava menadžera Projekta da osigura nadoknadu u naturi ako to zahtijevaju pogođene osobe. Štaviše, iskustvo je pokazalo da je proces nadoknade u naturi opterećen potrebnim odobrenjima na različitim nivoima nadležnih institucija, što odugovlači proces i često dovodi do odbijanja te varijante.

3.9 Pregled procesa

U nastavku je dat pregled procesa eksproprijacije prema zakonu o eksproprijaciji:

Slika 4: Proces eksproprijacije korak po korak

4 Predložena strategija uslova preseljenja i naknade

4.1 Pravo na naknadu

Sva lica pogođena projektom (**PAPs**) koja su identifikovana prije **datuma presjeka** imaju pravo na naknadu u skladu sa **principima naknade definisanim u ovom LARF-u**.

Lica pogođena projektom (PAPs) uključuju sljedeće kategorije:

Sva lica pogođena eksproprijacijom za potrebe Projekta koja su identifikovana prije utvrđenog datuma presjeka imaju pravo na pravičnu naknadu u skladu sa principima propisanim ovim Okvirom za eksproprijaciju i preseljenje (LARF). Pogođena lica obuhvataju:

- Lica sa formalnim ili priznatim pravom vlasništva na nepokretnostima koje su predmet eksproprijacije, bilo da se radi o potpunoj ili djelimičnoj eksproprijaciji, stalnom ili privremenom zauzeću.
- Lica sa formalnim ili priznatim pravom vlasništva na objektima, zasadima, usjevima i drugim pratećim dobrima na eksproprijskim parcelama, bez obzira na postojanje građevinske dozvole ili saglasnosti vlasnika zemljišta.
- Lica koja posjeduju ili koriste poslovne objekte ili komercijalne aktivnosti koje su pogođene gubitkom nepokretnosti na kojima su smještene.
- Lica koja posjeduju ili koriste stočarske farme ili poljoprivredna gazdinstva pogođena gubitkom zemljišta, bilo u cjelini ili djelimično, privremeno ili trajno.
- Lica sa važećim ugovorima o zakupu ili lizingu na privatnom ili državnom zemljištu koje se ekspropriše.
- Lica bez formalnog ili priznatog pravnog osnova za korišćenje imovine koju su zaposjela prije prekluzivnog datuma.
- Korisnici javnih dobara i lokalne zajednice koje koriste zemljište pod javnim režimom (npr. javni pašnjaci) ili infrastrukturu u javnoj upotrebi koja je predmet eksproprijacije.

Prava različitih kategorija lica pogođenih eksproprijacijom, kao i oblici nadoknade, biće definisani u skladu sa Matricom prava predstavljenom u Poglavlju 5.2. Ova matrica obuhvata širok spektar potencijalnih uticaja eksproprijacije, uključujući i one koji se možda neće manifestovati tokom realizacije Projekta, ali su uključeni iz predostrožnosti.

Kao **opšte pravilo**, primjenjuju se sljedeći principi:

- **Pomoć fizički raseljenim licima**
- Lica koja su **fizički raseljena iz svojih domova**, bez obzira na **njihov vlasnički status**, imaju pravo na:
 - **Pomoć u pribavljanju odgovarajućeg zamjenskog smještaja** na njihov zahtjev, ili
 - **Novčanu naknadu u vrijednosti zamjenske nekretnine**, određenu na osnovu **fer tržišne procjene**.

✓ **Zabrana prinudnog iseljenja**

- Prinudno iseljenje je **strogo zabranjeno**.
- Lica koja **nemaju prepoznatljivo zakonsko pravo na zemljište ili objekte koje zauzimaju (skvoteri) i ne posjeduju drugu imovinu, ne mogu biti prinudno iseljena**.
- **Nosilac projekta je dužan da ovim licima obezbijedi odgovarajući smještaj sa sigurnošću stanovanja, kako bi se mogla legalno preseliti bez rizika od budućih prinudnih iseljenja.**

✓ **Isplata naknade prije preuzimanja posjeda**

- **Naknada za eksproprijaciju imovinu mora biti isplaćena prije ulaska u posjed, u skladu sa zakonskim procedurama.**

✓ **Zaštita imovinskih prava supružnika**

- **Naknada za zajedničku imovinu supružnika mora se isplaćivati na ime oba supružnika, čime se štiti ravnopravnost u imovinsko-pravnim odnosima.**

✓ **Ekonomsko raseljavanje i obnova životnih uslova**

- U svim slučajevima **ekonomske dislokacije** uzrokovane eksproprijacijom, kada Projekat **utiče na izvore prihoda ili sredstva za život pogođenih lica**, preduzimaju se **posebne mjere** kako bi se pogođenim licima omogućilo da:
 - **Poboljšaju ili bar povrate svoj prethodni nivo prihoda i sredstva za život,**
 - **Ostvare pristup alternativnim ekonomskim mogućnostima, uključujući profesionalnu obuku ili podršku pri zapošljavanju.**

Ove mjere se sprovode **u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom o eksproprijaciji i međunarodnim standardima**, kako bi se osigurala pravična i adekvatna zaštita svih lica pogođenih projektom.

4.2 Matrica prava

Određivanje kriterijuma podobnosti je u skladu sa razvojem i identifikovanjem popisa osoba, imovine i svih sredstava pogođenih Projektom, kako bi se omogućila puna kompenzacija u skladu sa pravima, podobnošću za kompenzaciju i metodama procjene za preseljenje u okviru ovog LARF-a. One su sažete u Matrici prava koja je predstavljena u nastavku.

Tabela 7: Matrica prava

Tip gubitka/uticaja	Osoba sa pravima	Politika kompenzacije
Ekonomsko raseljavanje		
Zemljište		
Trajni gubitak zemljišta (građevinskog, poljoprivrednog, šumskog, pašnjaka, itd.) bez obzira na obim gubitka (djelimični ili potpuni gubitak)	Nosioci formalnih prava (uključujući običajna i tradicionalna prava priznata prema nacionalnim zakonima)	Novčana kompenzacija po punoj zamjenskoj vrijednosti i Pomoć u obnovi životnog standarda u slučajevima izdržavanja od prihoda na zemljištu.
	Nosioci prepoznatih prava	Pružiti pomoć za zakonsko priznavanje prava i, kada se prava priznaju, novčanu naknadu po punoj zamjenskoj vrijednosti
	Formalni korisnici (zakupci) privatnog zemljišta koji obrađuju zemljište prema formalnom ugovoru sa formalnim nosiocem prava svojine	Obavještenje da je zemljište predmet eksproprijacije najmanje tri mjeseca prije ulaska u posjed zemljišta, kako bi se zakupcu omogućilo da pronađe drugo zemljište za zakup.
	Neformalni korisnici (korisnici poljoprivrednog zemljišta čija se egzistencija zasniva na prihodima od zemljišta)	Pomoć u identifikaciji resursa za korišćenje, prije ulaska u posjed zemljišta (ako je potrebno) Obavještenje da zemljište podliježe eksproprijaciji najmanje tri mjeseca prije ulaska u posjed, kako bi se osobi koja neformalno koristi zemljište omogućilo da pronađe alternativnu opciju i oslobodi zemljište pogođeno projektom. Pomoć u obnovi životnog standarda u slučajevima izdržavanja od prihoda na zemljištu.
Poljoprivredno, šumsko zemljište i/ili pašnjaci postaju ekonomski neodrživi	Nosioci formalnih prava (uključujući običajna i tradicionalna prava priznata prema nacionalnim zakonima)	U slučaju da preostala površina zemljišta nije održiva (održivost zemljišta procjenjuje nezavisni stručnjak od slučaja do slučaja i uzeće u obzir ekonomske pokazatelje, kao i bezbjednost i dostupnost za korišćenje), može se eksproprijisati na zahtjev pogođene osobe i nadoknaditi u skladu sa vrstom imovine. Svako identifikovano ekonomski neodrživo – izolovano zemljište, takođe će biti eksproprijisano ako to zatraži vlasnik i ovlašćeni procjenitelji utvrde da je neodrživo.
Biljke i objekti na poljoprivrednom zemljištu (osim kuća)		

Tip gubitka/uticaja	Osoba sa pravima	Politika kompenzacije
Gubitak godišnjih usjeva, koji se nije mogao požnjeti prije ulaska u posjed zemljišta	Vlasnici usjeva, formalni ili neformalni	Žetva usjeva ili Novčana kompenzacija po zamjenskoj vrijednosti. Gubitak godišnjeg usjeva će se izbeći prilagođavanjem vremena faze izgradnje.
Gubitak višegodišnjeg bilja i stabala (voćke, vinogradi i voćne biljke)	Vlasnici biljaka, bez obzira na njihova formalna prava i vrste prava vlasništva nad zemljištem	Pravo na sakupljanje voća ili drvene građe i Novčana naknada po zamjenskoj vrijednosti po osnovu vrste, godine i proizvodne vrijednosti, uključujući i vrijednost tokom vremena potrebnog za proizvodnju takvog usjeva i gubitak neto prihoda, kao i troškovi ulaganja (rada i radne snage) za sadnju novog vinograda, voćnjaka ili slično, do trenutka kada dostigne pun plodonosni potencijal.
Pogođeni vinogradi i voćnjaci koji još uvijek nisu plodonosni		Žetva usjeva / prinos i Novčana naknada dovoljna za ponovno uspostavljanje ili kupovinu sličnog vinograda ili voćnjaka, uključujući vrijednost tokom vremena potrebnog za reprodukciju zamjenskog vinograda ili voćnjaka i gubitak neto prihoda.
Drvena masa (zrela ili skoro zrela)		Sakupljanje drvene mase ili Trošak zamjene utvrđen na temelju vrijednosti "drva na panju" po tržišnoj vrijednosti
Šume bez zrele drvene mase		Sakupljanje drvene mase ili Novčana naknada dovoljna za ponovno uspostavljanje slične šume, uključujući vrijednost tokom vremena potrebnog za reprodukciju zamjenske šume i gubitak neto prihoda.
Rasadnik koji još uvijek ne daje rasad		Novčana naknada dovoljna za ponovno uspostavljanje sadnog materijala (rasadnik i drugi reproduktivni materijal).
Zgrade koje se koriste za držanje i uzgoj stoke (šupe, štale, itd.)	Vlasnici objekata koji se koriste za uzgoj stoke	Novčana naknada po zamjenskoj vrijednosti.

Tip gubitka/uticaja	Osoba sa pravima	Politika kompenzacije
Uticaj na zaposlene u poljoprivredi ili prerađivače	Radnici, zaposleni	U slučaju poremećaja izvora prihoda, prioritet pri zapošljavanju na radnim mjestima otvorenim u periodu realizacije Projekta, ako je moguće, i od slučaja do slučaja (u skladu sa socijalnom procjenom obrađenom u LARP-u)
Preduzeća (ne uključujući poljoprivredu)⁷		
Poslovni objekti (prodavnice, kafići, ugostiteljski objekti,) itd.	Vlasnici sa formalnim pravom vlasništva (uključujući vlasnike sa pravno prepoznatim zahtjevom), objekti izgrađeni bez građevinske dozvole na zemljištu koje je u vlasništvu ili na zemljištu u vlasništvu trećih lica ili u državnom vlasništvu	Novčana naknada po zamjenskoj vrijednosti i Troškovi preseljenja opreme i inventara i njihove ponovne instalacije i Izgubljeni neto prihodi u periodu tranzicije (mjereni na osnovu popisne ankete i zvaničnih finansijskih Izvještaja)
	Formalni korisnik (zakupac)	Obavještenje da je poslovni objekat podložan eksproprijaciji najmanje tri mjeseca prije ulaska u posjed zemljišta, kako bi se omogućilo pogođenoj osobi da pronađe alternativnu opciju i oslobodi objekat.
Gubitak nepoljoprivrednih preduzeća	Radnici, zaposleni	Prioritet pri zapošljavanju na radnim mjestima otvorenim u periodu realizacije Projekta, ako je moguće, i od slučaja do slučaja (u skladu sa socijalnom procjenom koja je obrađena u sklopu LARP-a). Saradnja sa Zavodom za zapošljavanje u cilju kontakta sa agencijama za zapošljavanje i izvođačem radova nakon njegovog izbora (Tender za izbor izvođača radova će sadržati preferencijalnu klauzulu za lokalnu radnu snagu).

⁷ Do ove faze nisu identifikovana preduzeća, ali su uključene odredbe radi predostrožnosti

Tip gubitka/uticaja	Osoba sa pravima	Politika kompenzacije
Gubitak objekata (kuća, stanova) koji su izdati u zakup, a koji predstavljaju izvor sredstava za život	Vlasnik imovine	Novčana naknada za izgublenu imovinu po punoj zamjenskoj vrijednosti
Fizičko preseljenje		
Stambeni objekti (stambene zgrade, kuće, stanovi itd.)	Nosioci formalnih prava (uključujući uobičajena i tradicionalna prava priznata nacionalnim zakonima) objekti izgrađeni bez građevinske dozvole na sopstvenom zemljištu ili izgrađeni bez građevinske dozvole na tuđem ili državnom vlasništvu, nepodobni za legalizaciju	Novčana naknada po zamjenskoj vrijednosti
	Nosioci prepoznatih prava	
	Zakupac pogođene imovine	Obavještenje da je objekat podložan eksproprijaciji najmanje tri mjeseca prije ulaska u posjed zemljišta, kako bi se pogođenoj osobi omogućilo da pronađe alternativnu opciju i oslobodi objekat.
OSTALE SITUACIJE PRESELJENJA		
Uticaji prouzrokovani privremenim zauzimanjem zemljišta (za radničke kampove, kancelarije za potrebe Projekta, i slično)	Vlasnik imovine (uključujući vlasnika sa zakonski prepoznatim zahtjevom)	Tržišna cijena zakupa za vrijeme trajanja zakupa. Zemljište se po isteku zakupa mora vratiti u prvobitno stanje. Površinski sloj zemljišta poboljšanog kvaliteta zbog izvođenja zemljanih radova ne treba uklanjati, osim ako je drugačije dogovoreno sa vlasnikom imovine. i Troškovi zamjene u skladu sa ovom matricom za izgubljena prateća sredstva. i Naknada za bilo kakvu štetu na imovini, procijenjenu po zamjenskoj vrijednosti.
Utvrđeno trajno pravo službenosti na imovinu (tj. pravo na prelaz preko zemljišta ili imovine)	Vlasnik imovine (uključujući vlasnika sa zakonski prepoznatim zahtjevom)	Naknada za smanjenje tržišne vrijednosti zemljišta ili zgrade zbog primjene prava službenosti i Naknada po zamjenskoj vrijednosti za pogođene usjeve, voćnjake, rasadnike i sl., u skladu sa odgovarajućim odredbama ove matrice.

Tip gubitka/uticaja	Osoba sa pravima	Politika kompenzacije
		i Naknada za eventualni trajni gubitak prihoda zbog službenosti, a koji se procjenjuje po troškovima zamjene od strane akreditovanih stručnjaka, metodom procjene potencijalnog neto dobitka sa zemljišta sa pravom službenosti.
Uticaj na ranjive grupe	Ranjive pogođene osobe	Dodatno na sva prava definisana u ovoj matrici, ugroženim pogođenim osobama biće pružena dodatna pravna pomoć i podrška. Bilo kakva dodatna pomoć ili podrška koja je neophodna za sva ugrožena domaćinstva biće određena od slučaja do slučaja tokom socio-ekonomskog istraživanja. Glavni pokretači ranjivosti će se oslanjati na kriterijume određivanja ranjivosti u cilju dobijanja podrške od Centra za socijalni rad, i biće uzeti u obzir i u konsultaciji sa pogođenim osobama. LARP će razviti detaljnu metodologiju zasnovanu na socio-ekonomskim istraživanjima. Ove pogođene osobe imaju prioritet pri zapošljavanju na radnim mjestima otvorenim usljed implementacije Projekta, ako je moguće.
Ograničenja na zemljištu (osim u slučajevima kada takva ograničenja već postoje i prije datuma presjeka, iz razloga koji nisu povezani sa ovim Projektom)	Nosilac važećih prava vlasništva prije datuma presjeka	Pravila o utvrdjivanju naknade biće detaljno određena u LARP-u. Takvo pravo mora biti dokazano da je postojalo na datumu presjeka i da je gubitak direktno i isključivo povezan sa Projektom. Ovo će biti predmet dalje procene u postupku izrade LARP-a. Naknada u iznosu dokazanog umanjenja tržišne vrednosti zemljišta na kojem se ne može izgraditi objekat, zbog odluke o odbijanju zahteva za izdavanje građevinske dozvole. Ukoliko se zemljište na kojem je utvrđeno ograničeno pravo na gradnju ekspropriaše vlasniku pripada pravo na naknadu po zamenskoj vrednosti.
Pogođena imovina/objekti koji pripadaju zajednici		
Uticaji na imovinu/objekte koji pripadaju zajednici, na infrastrukturu i slično, i na javne usluge	U zavisnosti od vrste uticaja – vlasnik imovine/objekta, a indirektno zajednice koje trpe uticaje	Obnova/zamjena u naturi za bilo kakav uticaj/štetu/gubitak imovine zajednice koja se može obnoviti, sanirati ili popraviti. To takođe može da obuhvati i nadoknadu u drugim oblastima funkcionisanja (ako je moguće i ako su zajednice postigle dogovor), kako bi se riješili njihovi razvojni prioriteti.

4.3 Procjena nepokretnosti (principi, metodologija, aranžmani za sprovođenje procjene vrijednosti) i novčana naknada

4.3.1 Zemljište

Principi koji se primjenjuju zasnivaju se na standardu pravične vrijednosti. U kontekstu ovog Projekta, to je tržišna vrijednost definisana kao: procijenjena vrijednost za koju bi se imovina mogla kupiti na tržištu, po dogovoru između dobrovoljnog kupca i dobrovoljnog prodavca, koji su potpuno nezavisni jedni od drugih i nemaju drugi interes, nakon pregovora u kojima su stranke postupale u dobroj namjeri, donijele odluku, bez prinude. Ova vrijednost se u svim slučajevima povećava za troškove preseljenja i transakcije.

Naknada za ekspropisano poljoprivredno zemljište utvrđuje se u novčanoj vrijednosti u skladu sa tržišnom cijenom tog zemljišta. Naknada za ekspropisano obradivo poljoprivredno zemljište licu čija egzistencija zavisi od prihoda od tog zemljišta, na njegov zahtjev i ako su za to ispunjeni uslovi, reguliše se davanjem u vlasništvo drugog odgovarajućeg zemljišta iste kulture i klase ili odgovarajuće vrijednosti na istom mestu ili u bližoj okolini. Naknada bivšem vlasniku ekspropisanog objekta koji je korišćen za uzgoj stoke i skladištenje ili preradu poljoprivrednih proizvoda, a čiji život zavisi od prihoda od tih aktivnosti, na njegov zahtjev i ako su za to ispunjeni uslovi, utvrđuje se ustupanjem u vlasništvo drugog objekta u kome može da nastavi obavljanje djelatnosti, na mjestu koje predloži bivši vlasnik u granicama svog poljoprivrednog zemljišta, a u skladu sa važećim propisima. Za gubitak poslovnog ili stambenog prostora, Zakon o eksproprijaciji zahteva da korisnik eksproprijacije obezbedi zamensku nepokretnost ako to zahteva vlasnik, pre nego što dodje do fizičkog uklanjanja objekata.

Naknada za ekspropisano građevinsko zemljište utvrđuje se u novčanoj vrijednosti u skladu sa tržišnom cijenom tog zemljišta.

4.3.2 Objekti

Naknada za ekspropisane objekte, stanove, poslovne prostore i sl. utvrđuje se u skladu sa tržišnom cijenom te nepokretnosti. Korisnik eksproprijacije može, na zahtjev pogođenog lica i ako su za to ispunjeni uslovi, ponuditi pogođenom licu zamjenske objekte na istom području, u vlasništvu ili suvlasništvu, a čija struktura, površina i lokacija odgovaraju uslovima stanovanja ili obavljanja djelatnosti prije eksproprijacije. Korisnik eksproprijacije je dužan da prije rušenja ekspropisane stambene zgrade ili stana, zakupcu stana, kao posebnog dijela prostora u tom objektu, obezbijedi drugi adekvatan stan na korišćenje uz osiguranje zakupa.

4.3.3 Plodonosno voće ili vinogradi

Procjenu vrijednosti imovine vezane za zemljište vrše akreditovani stručnjaci koristeći zamjensku formulu, odnosno novčani iznos kompenzacije koja je ekvivalentna troškovima za podizanje zamjenskog stabla punog prinosa, uključujući vrijeme potrebno za reprodukciju zamjenskih stabala i kompenzaciju za izgubljene prinose dok stabla ne dostignu punu produktivnost.

Naknada za ekspropisani vinograd ili voćnjak koji daje plodove utvrđuje se u vidu naknade za zemljište u skladu sa članom 36. Zakona o eksproprijaciji, uvećane za iznos tržišne vrijednosti neamortizovanih ulaganja u uzgoj i održavanje takvog vinograda ili voćnjaka i visine neto prinosa koju bi ovaj vinograd, s obzirom na starost i plodnost, obezbijedio za broj godina koliko je potrebno da novi vinograd ili voćnjak postane plodonosan. Naknada za ekspropisani mladi vinograd ili voćnjak koji ne daje plodove utvrđuje se u vidu naknade za zemljište u skladu sa odredbama člana 36. Zakona, uvećane za iznos ulaganja za njegovo uzgajanje i iznosa neto prinosa koji bi nastao u toku onoliko

godina koliko ovaj vinograd ili voćnjak ima do trenutka eksproprijacije. U skladu sa odredbama stava 1. i 2. tog člana, utvrđuje se naknada za pojedinačna stabla voćki i vinove loze koja se nalaze na eksproprianom zemljištu.

Stope kompenzacije se obračunavaju u skladu sa principom pune zamjene troškova, pri čemu se stopa kompenzacije "C" za jedno stablo ili za cijeli vinograd određuje primjenom sljedeće formule:

$$C = V * D + CL$$

V - investicioni troškovi bez amortizacije

D - prosečno vrijeme potrebno za ponovno uspostavljanje stabla na nivo proizvodnje prema godinama starosti

CL - troškovi rada potrebnog za održavanje usjeva u periodu potrebnom za ponovno uspostavljanje na prethodni nivo prinosa

Izračunata jedinična stopa C se zatim primenjuje na cijelu parcelu, specificiranjem svih postojećih plodonosnih stabala.

Naknada za eksproprian rasadnik utvrđuje se kao i u slučaju poljoprivrednog zemljišta (član 36.), a naknada utvrđena na taj način uvećava se za tržišnu cijenu sadnog materijala (sadnica i drugog materijala za reprodukciju) koji prethodni vlasnik nije iskoristio do dana prenosa nepokretnosti na korisnika eksproprijacije

4.3.4 Proces plaćanja

Nakon pravnosnažnosti Odluke o eksproprijaciji, isplate dospijevaju u roku od 15 dana od dana prijema Odluke od strane pogođenog lica. Uplate se vrše na bankovne račune pogođenih lica. Ukoliko pogođeno lice ne posjeduje bankovni račun, biće mu pružena pomoć za otvaranje bankovnog računa, s obzirom da gotovinska plaćanja iz javnih sredstava nijesu dozvoljena, a posebno u procesu eksproprijacije.

4.4 Prava - povezana razmatranja

Pravni status objekata

Status objekata (stambenih i poslovnih) može varirati od formalno izgrađenih objekata sa svim odgovarajućim dozvolama i upisanim u Katastar, do neformalno izgrađenih objekata bez potrebnih dozvola (npr. građevinske dozvole) i neupisanih u Katastar. Neformalno izgrađeni objekti (ili njihovi dijelovi) mogu se razlikovati na one koji ispunjavaju uslove za legalizaciju (uglavnom objekti izgrađeni bez dozvole, ali u skladu sa urbanističkim planovima i na sopstvenom zemljištu) i one koji ne ispunjavaju uslove za legalizaciju prema zakonima Crne Gore (objekti koji nisu u skladu sa urbanističkim planovima ili su izgrađeni na državnom ili javnom zemljištu). U svim ovim situacijama vlasništvo nad objektima nije dovedeno u pitanje, ali njihov status u postupku eksproprijacije može biti različit. Zakon o eksproprijaciji Crne Gore oslanja se na podatke Katastra nepokretnosti prilikom utvrđivanja vlasništva i statusa objekata.

U procesu preseljenja, u skladu sa ovim LARF-om, status objekata biće regulisan kroz detaljan popis i inventarizaciju imovine. Svi tipovi objekata imaju pravo na naknadu, kako je definisano u Matrici prava.

Izvori sredstava za život

Prihodi i izvori sredstava za život pogođenih lica/domaćinstava mogu biti formalni i neformalni. Lica čiji su prihodi ili izvori sredstava za život pogođeni, bez obzira na njihov pravni status, imaće pravo na naknadu i/ili pomoć, u skladu sa Matricom prava.

Pomoć pri preseljenju

Pomoć pri preseljenju biće definisana na osnovu rezultata socio-ekonomskog istraživanja, u skladu sa specifičnim potrebama pogođenih lica. Ova pomoć se najčešće pruža ugroženim domaćinstvima i pojedincima koji su fizički ili ekonomski raseljeni Projektom i može uključivati:

Pomoć u preseljenju u odgovarajući smještaj sa osiguranim pravom stanovanja. Na primjer, ugroženo domaćinstvo koje nema drugo prebivalište osim pogođenog neformalnog stambenog objekta može biti preseljeno u opštinski socijalni stan sa dugoročnim ugovorom radi osiguranja prava stanovanja.

Pomoć u pronalasku alternativnog poljoprivrednog zemljišta ili novog stambenog prostora, ukoliko se odabere novčana naknada.

Pomoć u dobijanju ličnih dokumenata ili drugih dokumenata potrebnih za ostvarivanje prava.

Pomoć u pristupu socijalnoj zaštiti.

Pomoć u upisu djece u školu, obezbjeđenju pristupa zdravstvenoj zaštiti itd.

Obezbjeđenje tranzicione naknade.

Pomoć pri relokaciji (organizacija preseljenja porodica, transport namještaja, opreme, ličnih stvari itd.).

Ministarstvo saobraćaja i pomorstva (MoT) i MONTEPUT sarađivaće sa institucijama i organizacijama koje mogu pružiti potrebne usluge, kao što su Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, lokalne samouprave i druge relevantne institucije.

Transakcioni troškovi

Transakcioni troškovi su troškovi koje pogođeni vlasnik snosi kao rezultat nevoljne transakcije (bilo da je dogovorena ili sprovedena putem obaveznog postupka), a koje ne bi imao da se Projekat nije realizovao.

Pomoć u obnovi sredstava za život

Ukoliko implementacija Projekta dovede do gubitka izvora prihoda i/ili sredstava za život zbog ekonomske dislokacije pogođenih lica (PAPs), zajedno sa naknadom za pogođenu imovinu, MoT i MONTEPUT će implementirati mjere za obnovu sredstava za život, koje će biti dodatno definisane u LARP-u. Takve mjere mogu uključivati:

- Pristup radnim mjestima koja otvara Projekat (npr. zapošljavanje u izgradnji).
- Lokalnu nabavku dobara i usluga potrebnih za realizaciju Projekta (angažovanje lokalnih podizvođača, nabavku građevinskog materijala, smještaj radnika u lokalnim objektima itd.).
- Tranzicionu naknadu za pokrivanje troškova uspostavljanja poslovanja na novoj lokaciji.
- Pomoć u pronalaženju novih prihoda i mogućnosti za ekonomski oporavak.
- Podršku poljoprivrednim gazdinstvima, uključujući poboljšanje zemljišta, navodnjavanje, obuku o unapređenju prinosa i proizvodnje, obuku za članove domaćinstava koji nisu ranije bili uključeni u poljoprivredu itd.
- Obuku za prekvalifikaciju u druge sektore.
- Pružanje podrške u periodu tranzicije dok se ne uspostavi novi izvor prihoda.
- Troškove preseljenja i/ili pomoć pri transportu opreme, mašina itd.
- Pomoć u obnovi sredstava za život biće definisana na osnovu rezultata socio-ekonomskog istraživanja, u skladu sa specifičnim potrebama pogođenih lica.

MoT i MONTEPUT će sarađivati sa institucijama i organizacijama, kao što su Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, lokalne samouprave, kao i drugim organizacijama koje mogu pružiti ovu vrstu pomoći.

Utjecaji privremenog zauzeća zemljišta

Svo zemljište koje bude privremeno zauzeto za potrebe Projekta moraće biti u potpunosti rehabilitovano i vraćeno vlasnicima nakon isteka ugovorenog perioda korišćenja. Zemljište će biti očišćeno od otpada i vraćeno u prethodno stanje. Unapređenje kvaliteta zemljišta putem dopunjavanja sloja plodnog zemljišta ne smije biti uklonjeno, osim ako nije drugačije dogovoreno sa pogođenim licima. Mjere očuvanja tla mogu uključivati zaštitu gornjeg sloja zemljišta, što će biti sprovedeno od strane izvođača i nadgledano od strane MONTEPUT-a. Cilj ovih mjera je omogućiti vlasnicima i korisnicima zemljišta da održe kvalitet zemljišta najmanje na nivou prije realizacije Projekta.

Rodno osjetljive mjere podrške

Usklađivanje sa standardima Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) u pogledu preseljenja zahtijeva razumijevanje specifičnih uticaja Projekta na žene. Individualne potrebe biće utvrđene tokom javnih konsultacija i socio-ekonomskog istraživanja. Mjere mogu uključivati:

- Dodatnu podršku domaćinstvima na čijem su čelu žene u pregovorima, pravnim procesima, obnovi sredstava za život i nadoknadi imovine.
- Obuku, prekvalifikaciju i pristup zaposlenju za žene.
- Poboljšan pristup infrastrukturi i javnim uslugama za žene.

Podrška ugroženim grupama

Specifične mjere za podršku ugroženim grupama, identifikovanim kroz Popis i socio-ekonomsko istraživanje, biće definisane u skladu sa njihovim potrebama.

5 Plan eksproprijacije zemljišta i preseljenja (LARP)

5.1 Minimalni elementi LARP

Svi projekti podržani od strane Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) na koje se primjenjuje Performansni zahtjev 5 (PR5) zahtijevaju izradu lokalno specifičnog instrumenta za preseljenje nakon utvrđivanja konačne trase. U dogovoru sa EBRD-om, a radi efikasnog upravljanja procesom eksproprijacije, LARP će se razvijati fazno: (a) Prva faza će obuhvatiti dionicu od Mateševa do ulaza u Tunel Trešnjevik, s obzirom da se očekuje minimalne izmjene trase na ovom dijelu, (a) Druga faza će proširiti LARP na uticaje eksproprijacije od izlaza iz Tunela Trešnjevik do Andrijevice. MONTEPUT će izraditi LARP interno, uz mogućnost angažovanja konsultanta za tehničku pomoć projektu, u skladu sa detaljnim smjernicama iz ovog LARF-a. LARP će se zasnivati na ažurnim i pouzdanim informacijama o: (a) Predloženom pod-projektu i njegovim potencijalnim uticajima na lica pogođena preseljenjem i druge ugrožene grupe; (b) Prikladnim i izvodljivim mjerama ublažavanja uticaja; (c) Pravnim i institucionalnim aranžmanima neophodnim za efikasnu primjenu mjera preseljenja. Struktura i minimalni elementi LARP-a, kao i socio-ekonomski upitnik prilagođen lokalnom kontekstu, nalaze se u Aneksu 2.

5.2 Proces izrade i odobrenja LARP-a

Aktivnosti na pripremi LARP-a biće objavljene na način koji omogućava suštinsko učešće lica pogođenih eksproprijacijom (PAPs). To podrazumijeva da će faza preliminarnih priprema uključivati: Objavljivanje informacija o pripremama za popis stanovništva, Objavljivanje rezultata popisa, uz poštovanje privatnosti ličnih podataka, Objavljivanje početne socio-ekonomske procjene, javljanje nacrtu LARP-a. Svrha javnog objavljivanja i diskusija je da se osigura aktivno učešće pogođenih lica u procesu pripreme, sprovođenja i monitoringa instrumenata preseljenja.

Aktivnosti na pripremi specifičnih podprojekata LARP-a (Plan za otkup zemljišta i preseljenje) za određene lokacije biće objavljene na način koji će omogućiti što veće učešće pogođenih osoba. To podrazumijeva da će faza preliminarnih priprema uključivati obavještenja o popisu osoba pod uticajem Projekta, objavljivanje rezultata popisa uz poštovanje privatnosti ličnih podataka, objavljivanje osnovne socio-ekonomske procjene, kao i objavljivanje nacrtu LARP-a. Svrha javnog objavljivanja i konsultacija je da se osigura značajno učešće pogođenih osoba u procesu pripreme, sprovođenja i praćenja instrumenata preseljenja.

Popis i osnovne socio-ekonomske studije čine osnovni element LARP-a i biće zasnovane na principima navedenim u poglavlju 4.2.

Nakon što nadležne institucije odobre prvi nacrt LARP-a, isti će biti dostavljen u EBRD na pregled i odobrenje. Kada bude pregledan i odobren, LARP će biti objavljen na način predviđen ovim LARF-om, kako je definisano u poglavlju 6, nakon čega će uslijediti javne konsultacije. Biće izrađen Vodič za otkup zemljišta i kompenzaciju, kako bi se osiguralo da pogođene osobe razumiju procedure kompenzacije i znaju šta mogu očekivati u različitim fazama podprojekta (na primer, kada će im ponuda biti dostavljena, koliko dugo će imati vremena da odgovore, procedure žalbi, pravne procedure koje će se sprovoditi ako pregovori ne uspiju itd.). Ishodi konsultacija biće dokumentovani i izvještaj će biti priložen uz završni dokument LARP-a i poslat u EBRD na odobrenje. Konačna verzija LARP će biti objavljena u lokalnim zajednicama i u opštinama na vidljivim mjestima dostupnim pogođenim osobama, potom u lokalnim novinama u zajednicama pogođenim podprojektom i na

internet portalu MONTEPUT-a, i biće dostupan tokom cijelog procesa implementacije Projekta, sprovođenja LARP-a i procesa preseljenja.

5.3 Sprovođenje LARP-a

Nijedna aktivnost na izvođenju građevinskih radova ne može započeti dok i ukoliko kompenzacija nije isplaćena, ili odgovarajuća kompenzacija nije uplaćena na depozitni ili sličan račun, ili zamjenska imovina nije obezbijeđena pogođenim osobama, kako je navedeno u Matrici prava. Sprovođenje LARP-a je obaveza MONTEPUT-a, koji će pratiti celokupno sprovođenje, sarađivati sa opštinama na čijoj teritoriji se odvijaju građevinski radovi, sarađivati sa izvođačima i objavljivati informacije pogođenim osobama i zajednicama.

Tabela : primjena LARF-a

	aktivnost	Odgovornost	Vremenska osa
1.	Objavljivanje detalja o projektu (obuhvat eksproprijacije i vremenski okvir sprovođenja postupka)	MONTEPUT	Od septembra 2024. i nadalje tokom 2025. godine
2.	Datum presjeka	REA	Pojedinačno za svakog vlasnika, u trenutku kada se informacije o eksproprijaciji dostavljaju pogođenoj osobi.
3.	Popis u cilju identifikacije svih lica koje će biti ekonomski ili fizički raseljene. Popis imovine i sredstava i osnovni socioekonomski podaci	MONTEPUT	Od aprila 2025
4.	Pregled LARP-a od strane EBRD	EBRD	Septembar 2025
5.	Objavljivanje nacrtu LARP-a	MONTEPUT	Oktobar 2025
6.	Javne konsultacije	MONTEPUT	Novembar 2025
7.	Objavljivanje konačnog LARP-a	MONTEPUT	Decembar 2025
8.	Procjena vrijednosti i otkup zemljišta i imovine u obe opštine	Komisija za procjenu	Januar-Decembar 2025
9.	Isplata naknade	Ministarsvo saobraćaja	Do decembra 2025., prije početka radova i ulaska u posjed zemljišta
10.	Sprovođenje dodatnih mjera pomoći i obnove sredstava za život	MONTEPUT	2025

11.	Prva među- revizija implementacije LARP-a	MONTEPUT	Mart 2026
12.	LARP završna revizija	Eksterni konsultant / TA konsultant	Po završetku svih aktivnosti preseljenja

6 Konsultacije i javna prezentacija

LARF je dio skupa Dokumenta za javni uvid koji sadrži procjene uticaja na životnu sredinu i društveno okruženje, tehničku dokumentaciju i Izveštaje potrebne za odobrenje Projekta kako od strane EBRD tako i od strane nadležnih državnih organa.

LARF kao dio skupa Dokumenta za ovaj Projekat će biti na engleskom i crnogorskom jeziku i biće objavljen elektronskim putem na sljedećim web sajtovima, zajedno sa pozivima na sve javne konsultacije, rasprave ili sastanke koji će biti organizovani:

- MONTEPUT (<https://monteput.me/>)
- Opština Andrijevića (<https://opstinaandrijevisa.me/>)
- Opština Kolašin (<http://www.opstinakolasin.me/>)
- EBRD (www.ebrd.org).

S obzirom na ograničenu digitalnu zastupljenost u većem dijelu područja pod uticajem Projekta, informacije o objavljivanju Dokumenta, kao i detalji planiranih javnih konsultacija, rasprava ili sastanaka biće obavezno proslijeđeni predstavnicima zajednice (predsjednicima mjesnih zajednica), u vidu štampanih kopija koje će biti dostupne:

- U kancelarijama Mjesnih zajednica,
- U sjedištu MONTEPUTA u Podgorici,
- U kancelarijama opština Kolašin i Andrijevića, i
- Važna dokumenta će biti dostupna za pregled tokom svake javne konsultacije.

Obavještenje da su Dokumenti javno dostupni, na koji način i gdje mogu pregledati, uključujući i obaveštenja o planiranim i zakazanim javnim konsultacijama i sastancima takođe će biti objavljivani putem:

- Kampanja na društvenim mrežama, i
- Novinskih i radio objava.

Skup Dokumenta će biti dostupan za javni uvid tokom perioda od 120 kalendarskih dana prije razmatranja Projekta od strane Odbora direktora EBRD. Tokom perioda javnog uvida, MONTEPUT, uz moguću pomoć spoljnih konsultanata angažovanih na izradi skupa Dokumenta, organizovaće javne konsultacije i podsticati zainteresovane strane da daju povratne informacije. Nakon perioda od 120 dana, kada se proces javnih konsultacija završi, biće pripremljen Izveštaj o javnim konsultacijama i Dokumenti će biti ažurirani po potrebi.

7 Žalbeni mehanizam

U skladu sa Standardom učinka 5 (PR5) Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), postoji obaveza uspostavljanja projektno specifičnog žalbenog mehanizma radi prijema, razmatranja i rješavanja žalbi i prigovora lica pogođenih eksproprijacijom i preseljenjem, kao i drugih zainteresovanih strana. Ovaj mehanizam djeluje nezavisno i dopunjava postojeći sudski i administrativni pravni sistem, i ne isključujući pravo pogođenih lica da koriste te mehanizme. Žalbeni mehanizam dio je sistema zaštite uspostavljenog za Projekat u skladu i sa Standardom učinka 10 (PR10) EBRD-a kako je to definisano u Planu uključivanja zainteresovanih strana (SEP).

Žalbeni mehanizam predstavlja postupak koji ima za cilj:

- Izgradnju i očuvanje povjerenja među svim zainteresovanim stranama,
- Sprečavanje negativnih posljedica proizašlih iz neadekvatnog rješavanja žalbi i prigovora;
- Omogućavanje mirnog rješavanja sporova i umanjenja obraćanja sudskim i upravnim instancama;
- Prepoznavanje i rješavanje bojazni građana, čime se unapređuje upravljanje rizicima u projektu.

Tokom sastanaka sa tri lokalne zajednice u julu 2024. godine, potvrđeno je da će MONTEPUT uspostaviti proceduru za prijem, evidentiranje, ispitivanje i rješavanje žalbi, što zajedno čini Žalbeni mehanizam. Tokom sastanaka date su opšte informacije o vremenskom okviru u kojem se očekuje da MONTEPUT obavjesti zainteresovane strane o Žalbenom mehanizmu, dostupnosti i njegovoj funkciji, licima imenovanim za prijem i registrovanje žalbi, procedurama za podnošenje žalbi, komentara i zabrinutosti i preko *predsjednika Mjesnih zajednica*, što je istaknuto kao željeni kanal komunikacije od strane lokalnih zajednica.

Žalbe i prigovori koji se mogu podnijeti kroz Žalbeni mehanizam uključuju: primjedbe na izvršeni popis imovine za eksproprijaciju i evidenciju vlasnika, prigovore na procjenu vrijednosti zemljišta i nepokretnosti, sporove oko vlasništva nad zemljištem i imovinom, pogrešno utvrđene činjenice koje osporavaju prava na naknadu, prigovore na načela i postupak određivanja i isplate naknade, prigovore na stupanje u posjed zemljišta prije isplate naknade, primjedbe na visinu naknade, neslaganje sa postupkom socio-economiskog istraživanja i datumom presjeka (*cut-off date*), prigovore na mjere pomoći pri preseljenju, prigovore na mjere za ponovno uspostavljanje izvora prihoda, kršenje principa definisanih u LARF-u. Svaki prigovor koji se odnosi na kršenje pravila i principa naknade i preseljenja utvrđenih ovim LARF-om prihvatljiv je za razmatranje u okviru Žalbenog mehanizma.

7.1 Prijem žalbe

Žalbeni postupak i rješavanja žalbi biće pod nadležnošću i odgovornošću MONTEPUT-a.

Žalbeni mehanizam će obuhvatati **Centralnu kancelariju za žalbe (CP)** i **Lokalne prijemne punktove** u obje opštine koje graniče projekat kojima će upravljati MONTEPUT.

Podnošenje žalbe moguće je:

- **Usmeno** (lično ili putem telefona),
- **Pisanim putem**, korištenjem Obrasca za žalbe (Prilog 3) koji se može dostaviti lično, poštom ili e-mailom, bez ikakvih troškova za podnosioca.

Žalba se možete podnijeti putem Centralne kancelarije za žalbe na sljedeću adresu:

Društvo sa ograničenom odgovornošću "**Monteput**" Podgorica

Žalbeni mehanizam na projektu Mateševo - Andrijevića

N/r Milica Bijelović – menadžer za prigovore

grievance@monteput.me

office@monteput.me

Adresa: ul. Avda Međedovica 130

81100 Podgorica

Telefon: +382 (20) 224 493

Detalji o načinu podnošenja žalbi na lokalni biće objavljeni u okviru kampanje o podizanju svijesti o žalbenom mehanizmu. Postupak podnošenja žalbi biće bez troškova za podnosioca, otvoren i dostupan svima, a komentari i pritužbe će se rješavati na nediskriminatoran i transparentan način..

Žalbe se mogu podnijeti i anonimno, pri čemu će se lični podaci dijeliti samo uz saglasnost podnosioca i biće tretirani povjerljivo. Podnosioci žalbi mogu se odlučiti da podnesu žalbu bez korišćenja zvaničnog formulara, ukoliko im to više odgovara. Korišćenje Žalbenog mehanizma ne ograničava pravo podnosioca da potraži druge pravne lijekove u skladu sa zakonima Crne Gore ili međunarodnim pravnim mehanizmima. Sve žalbe će se rješavati diskretno i sa posebnom pažnjom kako bi se osigurala zaštita podnosilaca od bilo kakve odmazde. Projekat neće tolerisati nikakav oblik odmazde i istražiće sve navode o takvom postupanju.

Komentari bilo koje vrste biće dostavljeni MONTEPUT-u na isti način kao i žalbe (vidjeti naredni paragraf). Sa komentarima će se postupati u skladu sa procedurom koja postoji u okviru MONTEPUT-a za komunikaciju sa javnošću. Analiza primljenih žalbi, komentara i primjedbi biće objavljeni u mjesečnim izvještajima i dostavljene rukovodstvu MONTEPUT-a. Na ovaj način će se blagovremeno skrenuti pažnja na moguće probleme i omogućiti da se brzo reaguje kako bi se otklonili uzroci i time izbjegle buduće žalbe.

Sistem i zahtjevi (uključujući osoblje) za upravljanje žalbama – od prijema, klasifikovanja i obrade, preko razmatranja i praćenja, do verifikacije, preduzimanja mjera i pružanja povratnih informacija – definisani su ovim Žalbenim mehanizmom.

Kao dio kampanje promocije Žalbenog mehanizma, MONTEPUT će osigurati da relevantno osoblje bude u potpunosti obučeno i da posjeduje sve potrebne informacije i stručnost za komunikaciju sa podnosiocima žalbi, pružanje telefonskih konsultacija i prijem povratnih informacija. Projekat će koristiti postojeće kanale za žalbe (telefonske, onlajn i pisane prijave) kako bi se obezbijedila distribucija svih relevantnih informacija, kao i pravilno evidentiranje i razvrstavanje žalbi i odgovora.

Žalbeni mehanizam će se administrirati putem Registra žalbi, u skladu sa Prilogom 4. Kvartalni izvještaji sa pregledom primljenih žalbi, njihovih vrsta, preduzetih radnji i napretka u rješavanju otvorenih pitanja biće pripremani i objavljivani uz korišćenje kontrolnih matrica iz Priloga 6 SEP-a.

U slučaju da su iscrpljene sve mogućnosti rješavanja razloga za žalbu, a podnosilac žalbe i dalje nije zadovoljan, biće informisan o svom pravu na pravna sredstva.

Sistem za žalbe je stupio na snagu 1. septembra 2024. godine imenovanjem odgovornog lica za njegovo sprovođenje, kako bi se osigurao adekvatan odgovor na žalbe u svim fazama procesa. Pored Žalbenog mehanizma, građanima su na raspolaganju i pravni lijekovi u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom (sudovi, inspekcije, administrativni organi itd.).

MONTEPUT će u saradnji sa lokalnim samoupravama i predstavnicima zajednica uložiti zajedničke napore na informisanju zainteresovanih strana o ulozi i funkciji Žalbenog mehanizma, kontakt osobama, kanalima za prijem i procedurama za podnošenje žalbe. Informacije o Žalbenom mehanizmu, uključujući Obrazac za žalbu (Prilog 3) biće dostupne:

- na sajtu MONTEPUT-a (<https://monteput.me/>)
- na sajtu opštine Andrijevića (<https://opstinaandrijevisa.me/>)
- na sajtu opštine Kolašin (<http://www.opstinakolasin.me/>)
- kroz kampanje na društvenim mrežama.
- tokom sastanaka prije izgradnje.

Štampana dokumenta će biti dostupna:

- u kancelarijama Mjesnih zajednica pogođenih Projektom, i
- na gradilištu prije početka radova.

7.2 Postupak po žalbi

Po žalbama će se postupati i odgovarati u primjerenom roku. U pojedinim slučajevima, kada se radi o jednostavnom pitanju, MONTEPUT može riješiti žalbu ubrzo nakon njenog prijema. U takvim situacijama, podnosilac će dobiti potrebne informacije, problem će biti riješen, a žalba dokumentovana i zatvorena / okončana nakon što se podnosilac izjasni da je zadovoljan odgovorom.

Za složenije žalbe koje zahtijevaju dodatnu istragu, primjenjivaće se sljedeći postupak:

7.2.1 Korak 1: Prijem, evidentiranje i potvrda prijema žalbe

- Sistem je omogućio višestruke kanale za prijem žalbi.
- Svaka žalba se unosi u registar / dnevnik žalbi.
- MONTEPUT će u roku od 5 radnih dana poslati pismenu potvrdu o prijemu žalbe.
- U potvrdi o prijemu (po formi iz Priloga 6a SEP-a) biće navedena kontakt osoba i opis daljih koraka, uključujući vremenski okvir za rješavanje.
- Neke žalbe mogu zahtijevati hitno postupanje, poput prijava rizika na bezbjednost ili prijave oštećenja imovine ili ugroženih života.
- Žalbe od kritične važnosti odmah će biti proslijeđene upravi MONTEPUT-a.

7.2.2 Korak 2: Procjena i ispitivanje

- MONTEPUT će procijeniti žalbu i odrediti način njenog rješavanja. U većini slučajeva, MONTEPUT će imati potrebnu stručnost za njeno rješavanje.
- Istraga može uključivati konsultacije sa različitim odjeljenjima MONTEPUT-a, spoljnim partnerima, opštinama Andrijevića i Kolašin, izvođačima radova i nadzornim organima. Identitet podnosioca biće zaštićen ukoliko on to zahtijeva.
- MONTEPUT će tokom istrage kontaktirati podnosioca žalbe kako bi se razjasnio uzrok problema.
- Cilj istrage je utvrditi validnost žalbe, provjeriti iznesene tvrdnje i prikupiti dokaze za njihovu potvrdu, te odrediti odgovarajuće rješenje.
- Istraga može uključivati obilazak lokacije, razgovore sa relevantnim stranama, fotografisanje i pregled dokumentacije. Standardno, istraga će biti završena u roku od 7 radnih dana. Za složenije slučajeve, istraga može trajati do 21 radni dan.
- Posebna pažnja će biti posvećena zaštiti identiteta i ličnih podataka podnosioca.

- Nalazi istrage i predložena rješenja biće dokumentovana.

7.2.3 Korak 3: Konsultacije i sprovođenje rješenja

- MONTEPUT će sa podnosiocem žalbe razgovarati o rezultatima istrage i predloženom rješenju, uključujući vremenski okvir za sprovođenje mjera.
- Rješenje će biti sprovedeno od strane MONTEPUT-a ili treće strane, u dogovoru sa podnosiocem.
- Primjena rješenja će početi bez odlaganja kako bi se spriječila dalja šteta i sproveda što je prije tehnički moguće.
- MONTEPUT će sprovesti rješenje u roku od 30 radnih dana.

7.2.4 Korak 4: Zatvaranje žalbe i praćenje

- Nakon što je istraga završena, rješenje sprovedeno i dalje mjere nisu potrebne, MONTEPUT će zvanično zatvoriti žalbu.
- U slučaju anonimne žalbe, konačna odluka biće objavljena na zvaničnoj web stranici MONTEPUT-a.
- MONTEPUT će od podnosioca žalbe tražiti da potpiše izjavu o prihvatanju rješenja. Potpisivanje ne isključuje mogućnost ponovnog pokretanja žalbe ukoliko problem nije trajno riješen ili se ponovi.
- Ako podnosilac žalbe ne prihvati predloženo rješenje, MONTEPUT će formalno zatvoriti žalbu, ali podnosilac može uložiti žalbu na zatvaranje (vidi Korak 5) ili potražiti druga pravna sredstva.
- MONTEPUT može ponovo otvoriti žalbu ukoliko podnosilac dostavi nove informacije.
- Nakon zatvaranja žalbe, MONTEPUT može kontaktirati podnosioca kako bi provjerio da li su se pojavili novi problemi.

7.2.5 Korak 5: Žalba na donijeto rješenje (opciono, ako podnosilac nije zadovoljan)

- MONTEPUT je uspostavio dodatni mehanizam koji omogućava podnosiocu žalbe da uložiti žalbu na odluku o zatvaranju žalbe ukoliko nije zadovoljan ishodom provjere / istrage navoda u žalbi ili predloženim rješenjem.
- Drugostepeni žalbeni panel čine dva člana MONTEPUT-a i jedan predstavnik lokalne zajednice. Panel može uključiti i nezavisne stručnjake kada je to potrebno.
- Panel može odbiti žalbu ako procijeni da nije podnesena u dobroj vjeri.
- U slučajevima kada postoje značajne zabrinutosti zajednice, MONTEPUT će omogućiti proces medijacije. Izbor medijatora će se vršiti u dogovoru sa podnosiocem žalbe i drugim ključnim akterima kako bi se osiguralo povjerenje u proces.
- U svakom trenutku, podnosilac žalbe može zatražiti pravnu ili administrativnu zaštitu, odnosno obratiti se pravosudnim organima.

7.3 Praćenje i izveštavanje o žalbama

MONTEPUT će biti odgovoran za:

- Celovito upravljanje Žalbenim mehanizmom;
- Prikupljanje podataka o broju, sadržini i statusu pritužbi sa lokalnih prijemnih mjesta i njihovo unošenje u jedinstvenu bazu podataka;

- Vođenje evidencije o žalbama primljenim na centralnom i lokalnom nivou;
- Praćenje otvorenih pitanja i predlaganje mjera za njihovo rješavanje;
- Objavljivanje kvartalnih Izvještaja o primljenim žalbama;
- Sumiranje i analizu podataka dobijenih od lokalnih prijemnih mjesta za žalbe o broju, suštini i statusu žalbi i njihovo unošenje u jedinstvenu bazu podataka Projekta;
- Podnošenje redovnih Izvještaja o functionisanju Žalbenog mehanizma, koji sadrže sljedeće ažurirane informacije:
 - Status Žalbenog mehanizma (procedure, obuke, kampanje podizanja svijesti javnosti, budžetiranje, itd.);
 - Podaci o broju primljenih žalbi (prijava, sugestije, pritužbe, zahtjevi, pozitivne povratne informacije) i broju riješenih žalbi;
 - Kvantitativni podaci o vrstama žalbi i odgovora, postignutim rješenjima i žalbama koje ostaju nerešene;
 - Nivo zadovoljstva preduzetim mjerama (odgovorom);
 - Sve preduzete korektivne mjere.

8 Način implementacije, praćenje i evaluacija

MONTEPUT će biti odgovoran za izradu i sprovođenje budućih Planova eksproprijacije i preseljenja (LARP) kao i osigurati da oni budu izrađeni u skladu sa ovim Okvirom za eksproprijaciju i preseljenje (LARP).

Ovo će se ostvariti kroz koordinaciju procesa eksproprijacije od strane MONTEPUT-a, u bliskoj saradnji sa Korisnikom eksproprijacije, odnosno Upravom za saobraćaj Ministarstva saobraćaja. Uprava za saobraćaj ima značajno iskustvo u eksproprijaciji, i ima stručnjaka, koji će biti direktno zadužen za vođenje procesa eksproprijacije.

Plan eksproprijacije i preseljenja (LARP) izradiće pravni sektor MONTEPUT-a, uz podršku Menadžera za pribavljanje zemljišta iz Uprave za saobraćaj Ministarstva saobraćaja, kao i imenovanog službenika za odnose sa zajednicom (CLO) i Konsultanta koji pruža tehničku podršku projektu (proces izbora je u toku).

9 Monitoring, procjena i izvještavanje

Praćenje i evaluacija procesa preseljenja i obnove prihoda je zahtjev EBRD PR5 i sprovodiće se tokom implementacije projekta, kako bi se pratio napredak, identifikovali problemi i napravile korekcije gdje je to potrebno. Značajnije korekcije treba da budu razmotrene i dogovorene sa zainteresovanim stranama, posebno sa osobama pogođenim Projektom i sa EBRD.

Monitoring će biti stalni zadatak, koji počinje od faze planiranja preseljenja i uključuje mjerenje tokom faze informisanja, u tri svrhe:

- identifikacija odstupanja od ciljeva i obaveza kako bi se mogle izvršiti korekcije tamo gdje je to potrebno,
- učenje kroz iskustvo radi unapređenja buduće prakse, i
- jačanje odgovornosti i transparentnosti u pogledu napretka i problema sa kojima se susrijeće.

Kroz postupak ocjene upoređuju se rezultati završenog postupka u odnosu na početne ciljeve, kao i njegova usklađenost sa usvojenim politikama, standardima i LARP-om. Daju se preporuke i nalažu korektivne mjere za utvrdjena odstupanja, te stižu iskustva i znanja. Obavezna je izrada **Završnog Izvještaja o eksproprijaciji zemljišta i preseljenju**, koji će biti dostavljen EBRD kada se okonča cjelokupan proces eksproprijacije zemljišta (tj., završetak isplate naknada i obrade žalbi, ne uključujući nužno sve tekuće aktivnosti obnove sredstava za život, s obzirom da one mogu trajati i nekoliko godina nakon isplate cjelokupnih naknada) i nakon što su svi efekti uspješno ublaženi. Izvještaj treba da bude strukturiran na sljedeći način:

- rezime konačnih uticaja Projekta (i fizičkog i ekonomskog raseljavanja).
- rezime ključnih principa, uključujući datum presjeka i prava, kojima se usmjerava plan preseljenja.
- opis aktivnosti u cilju izbjegavanja i minimiziranja raseljavanja.
- rezime aktivnosti i rezultata konsultacija, uključujući i njihov uticaj na prava i druge karakteristike procesa eksproprijacije zemljišta, preseljenja i obnove sredstava za život, kao i sve odredbe donesene kako bi se osiguralo uključivanje žena i ranjivih osoba u aktivnosti angažovanja.
- opis procesa isplate naknade.
- aktivnosti obnove sredstava za život i rezultati tih aktivnosti.
- aktivnosti za podršku ranjivim grupama.
- opis svih problema na koje se naišlo i način njihovog rješavanja.
- rezime primljenih žalbi i načina njihovog rješavanja, uključujući spisak svih žalbi, kao i sudskih predmeta koji su na čekanju na dan podnošenja Izvještaja.
- opis sredstava mobilisanih za planiranje i sprovođenje aktivnosti eksproprijacije zemljišta, preseljenja i obnove sredstava za život.
- ključni rezultati internog monitoringa (i eksternog, ako postoji), otvorena pitanja i naučene lekcije.

U ovom momentu, eksterna završna revizija nije opravdana, jer se uticaji preseljenja ne smatraju

značajnim.⁸

Monitoring će se realizovati kroz sljedeće tri komponente.

- Monitoring ulaznih podataka (praćenje napretka) – u cilju mjerenja da li su aktivnosti (roba i usluge) isporučene kako je navedeno u LARP/LRP. Ovo se redovno sprovodi interno, od strane klijenta, obično na sedmičnom i mjesečnom nivou.
- Monitoring izlaznih podataka (praćenje učinka) – u cilju mjerenja završnih rezultata, kao što su broj ljudi/domaćinstava koji su preseljeni, koji su dobili zamjensko zemljište ili imovinu, novčanu nadoknadu, obuku za obnovu sredstava za život, itd. Ovo takođe redovno sprovodi klijent, obično na mjesečnom i kvartalnom nivou.
- Evaluacija rezultata (evaluacija uticaja) – mjerenje da li upoređivanje ulaznih i odgovarajućih izlaznih podataka daje ocjenu o uspješnom ostvarivanju ciljeva koji su postavljeni za implementaciju LARP/LRP.

Tabela 8: Indikatori praćenja

Ulazni podaci	Mjerne vrijednosti	Učestalost mjerenja
Ukupna potrošnja na kupovinu zemljišta (uključujući i analizu troškova)	▪ Novčana naknada ▪ Selidba i tranzicioni troškovi ▪ Troškovi poreza i administrativnih taksi ▪ Razno	Mjesečno
Ukupan broj pogođenih zemljišnih parcela	▪ Broj	Jednokratno, kroz Elaborat o eksproprijaciji, i ažurirano prilikom dorade Elaborata usljed promjene trase
Ukupan broj vlasnika (suvlasnika) ekspropisanih zemljišnih parcela	Osnovni podaci dobijeni kroz popis stanovništva. Ažuriranje će se vršiti kontinuirano, s obzirom da će implementacioni tim identifikovati sve vlasnike/korisnike svih parcela (na primjer, kroz proces upravljanja žalbama).	Jednokratno, tokom popisa Ispravke po potrebi
Broj registrovanih / upisanih i neregistrovanih domaćinstava (koja nisu upisana u katastar) koja moraju biti fizički raseljena	Osnovni podaci, dobijeni putem popisne ankete i izvještaja o procjeni vrijednosti	Jednokratno tokom popisa Ispravke mjesečno ako je potrebno Završni Izvještaj o eksproprijaciji zemljišta i preseljenju

⁸ Ovo se zasniva na prezentaciji izmenjene trase od Tunela Trešnjevik do Andrijevića (ukupna dužina izmenjene trase iznosi oko 12km)

Broj preduzeća koja moraju biti preseljena	Osnovni podaci, dobijeni putem popisne ankete i izvještaja o procjeni vrijednosti	Mjesečno
Broj podnijetih zahtjeva za eksproprijaciju preostalog dijela parcele	Procenat u odnosu na ukupan eksproprijskih parcela	Mjesečno
Izlazni podaci	Mjerne vrijednosti	Učestalost mjerenja
Broj (i procenat) pogođenih lica koja su prihvatili ponudu za kompenzaciju.	Procenat treba izračunati u odnosu na ukupan broj pogođenih lica, koji je utvrđen popisom/anketom	Mjesečno, do završetka procesa isplate naknada
Broj pogođenih lica kojima pomaže tim za implementaciju, po vrstama pomoći i po kategorijama (vlasnici / korisnici).	Pomoć pri selidbi ili plaćanju troškova selidbe Pristup zapošljavanju Druga pomoć (i vrsta pomoći)	Mjesečno
Broj novoprimljenih, neriješenih i riješenih žalbi; Trendovi u broju podnetih žalbi; i prosječno vrijeme za obradu žalbi	Izmjeriti vremenski interval između prijame i zatvaranja žalbe.	Mjesečno
Prosječno vreme za isplatu naknade	Prosječno vrijeme između prihvatanja ponude/potpisivanja ugovora i isplate naknade. Ovo bi također trebalo redovno da prati tim za implementaciju, kako bi utvrdio da li postoje kašnjenja koja bi mogla dovesti pogođene ljude u težak položaj.	Kvartalno
Broj slučajeva u kojima je menadžment Projekta prihvatio da izvrši otkup preostalog (neeksproprijsanog) dela parcele	Broj pozitivno riješenih predmeta u odnosu na ukupan broj podnijetih zahtjeva.	Mjesečno

10 Budžet i vremenski okvir

Opšte pravilo je da teret troškova naknade za eksproprijaciju snosi Vlada Crne Gore, i da se u budžetu planira trošak za naredne fiskalne godine. Troškovi za primjenu ovog LARF-a obuhvataju sljedeće kategorije: (a) administrativni troškovi, uključujući troškove vezane za eksproprijaciju, i (b) dodatne naknade za otkup imovine i usljed gubitka imovine, uključujući prelazne i sve druge naknade po potrebi, u skladu sa pravnim zahtjevima i ovim LARF-om.

Detaljan budžet se ne može dati u ovom trenutku, a biće uključen u LARP.

PRILOG 1 – PRIMJER ANKETNOG UPITNIKA ZA SOCIO-EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA

DRUŠTVENO-EKONOMSKO ISTRAŽIVANJE

IZGRADNJA DIONICE AUTOPUTA MATEŠEVO ANDRIJEVIĆA

Ovo istraživanje je dio aktivnosti na prikupljanju podataka koji su potrebni za izradu Akcionog plana za eksproprijaciju zemljišta i preseljenje i procjenu potencijalnih društvenih uticaja koje bi izgradnja dionice autoputa Mateševo – Andrijevića mogla imati na pogođene lokalne zajednice, a posebno na pojedince i domaćinstva čija će imovina biti eksproprijirana. Upitnik sadrži pitanja koja su relevantna u pogledu zahtjeva Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) (Standard PR 5). Podaci koji se prikupljaju ovim putem biće zaštićeni u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka Republike Crne Gore, koristiće se isključivo za izradu Plana eksproprijacije zemljišta i preseljenje, i biće dostupni i EBRD. Molimo vas da učestvujete u anketi, kako bi strategije preseljenja i nadoknade mogle uzeti u obzir specifične

karakteristike vašeg domaćinstva.

I - Identifikacija vlasnika imovine i anketiranog lica - ispitanika (ako se razlikuje od vlasnika)

- 1.1. Ime vlasnika _____
- 1.2. Godine starosti i pol _____
- 1.3. Broj telefona: fiksni _____ mobilni _____
- 1.4. Katastarska opština u kojoj se nalazi eksproprijirana imovina _____
- 1.5. Broj parcele _____
- 1.6. Katastarska opština u kojoj vlasnik ima prebivalište _____
- 1.7. Ime ispitanika (ako se razlikuje od vlasnika) _____
- 1.8. Godine starosti i pol _____
- 1.9. Odnos sa vlasnikom _____
- 1.10. Broj telefona: fiksni _____ mobilni _____

II – Struktura domaćinstva

2. Molimo da nam kažete da li pored vlasnika u domaćinstvu stalno žive i druga lica? **DA NE** (zaokružite).

Ako je odgovor DA, navedite:

- Broj djece mlađe od 19 godina _____
- Broj članova od 19 do 65 godina _____
- Broj članova starih 65 godina i više _____

3. Da li u domaćinstvu ima osoba koje nisu u stanju da žive samostalno, odnosno kojima je potrebna stalna njega i pomoć? **NE DA** (zaokružite) **Ako je odgovor DA, navedite više detalja o ovoj osobi (osobama):**

4. Da li domaćinstvo ostvaruje pravo na dodatak za tuđu njegu i pomoć?

DA **NE** (zaokružite)

III - Vrsta uticaja na domaćinstvo u vezi sa eksproprijacijom zemljišta:

5. Kolika je ukupna površina zemljišta koje domaćinstvo posjeduje:

- **poljoprivredno zemljište** _____ m²
- **šumsko zemljište** _____ m²
- **ostalo zemljište** _____ m²

6. Kolika je površina parcele/zemljišta koje je predmet eksproprijacije _____ m².

Napomena: Ako se na zemljištu koje je predmet eksproprijacije nalaze objekti, njihova površina se ovdje ne obračunava. Ti podaci treba da budu navedeni u listu za stambene objekte ili poslovni prostor ako se nalaze na posebnoj parceli.

7. Da li se ekspropriše cijela parcela ili samo njen dio ? **CIJELA PARCELA** **DIO PARCELE**
(zaokružite)

8. Ako se ekspropriše samo dio parcele koja je površina ovog dijela _____ m²

9. Da li ćete podneti zahtjev za eksproprijaciju i preostalog dijela zemljišta (prema članu 8. Zakona o eksproprijaciji, koji omogućava eksproprijaciju ekonomski neodržive / izolovane parcele u periodu od 2 godine nakon završetka građevinskih radova): (zaokružite)

- Ne, cijela parcela je eksproprišana.
- Nisam zainteresovan za eksproprijaciju preostalog dijela parcele / zemljišta.
- Da, podnijeću zahtjev.
- Nisam upoznat-a/obaviješten-a o takvoj mogućnosti.

10. Da li je pogođeno zemljište u **vašem isključivom vlasništvu** ili **imate i suvlasnike**? (zaokružite).

Koliko suvlasnika _____

11. Vrsta ekspropriisanog zemljišta, kako je upisano u katastar (zaokružite):

- uglavnom obradivo zemljište,
- pretežno vinograd,
- pretežno voćnjak,
- ostalo _____

12. Da li dajete u zakup zemljište koje je predmet eksproprijacije? **DA** **NE** (zaokružite)

13. Da li vaše domaćinstvo zapošljava radnike da obrađuju eksproprianu zemlju?

DA **NE** (Zaokružite)

14. Da li je eksproprianu zemlja važan izvor prihoda za vaše domaćinstvo?

DA **NE** **NE BAVIM SE POLJOPRIVREDOM** (Zaokružite)

15. Koliki je prihod na godišnjem nivou od ove parcele? _____

16. Da li ćete nastaviti da se bavite poljoprivredom nakon eksproprijacije ovog poljoprivrednog zemljišta.

DA **NE** **NE BAVIM SE POLJOPRIVREDOM** (zaokružite) Zašto?

17. Da li planirate da kupite novo poljoprivredno zemljište?

DA **NE** **NE BAVIM SE POLJOPRIVREDOM** (zaokružite)

Ukoliko se ne bavite poljoprivredom, molimo Vas da pojasnite zašto?

18. Da li se na eksproprianom zemljištu nalaze pomoćni objekti? **DA** **NE** (zaokružite)

Ako **DA**, navedite vrstu i površinu objekata:

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

IV – Izvori sredstava za život

19. Ukupan mjesečni prihod domaćinstva (ukupno za svaku vrstu prihoda i zbirno za sve članove domaćinstva koji imaju isti izvor prihoda –npr. dvije penzije – obe dati sabrano)

Prihod od rada (EUR/mjesečno)

Prihod od stalnog zaposlenja	Prihodi od sopstvenog privatnog biznisa	Prihod od povremenog rada	Prihod od penzije	Prihod od poljoprivrede (ukupan godišnji prihod)

EUR	EUR	EUR	EUR	EUR

Prihodi od socijalne pomoći (EUR/mjesečno)

Socijalna pomoć	Invalidnina	Dječji dodatak
EUR	EUR	EUR

Prihodi od nekretnina i drugi prihodi (EUR/mjesečno)

Prihod od nekretnina		Ostali prihodi
Izdavanje kuće ili stana	Izdavanje poljoprivrednog zemljišta	
EUR	EUR	EUR

20. Dugovanja domaćinstva. Da li domaćinstvo ima obavezu mjesečne otplate kredita?

NE DA (Zaokružite)

21. Kako planirate da potrošite novac dobijen od eksproprijacije?

- 1. Za kupovinu građevinskog zemljišta, kuće ili stana
- 2. Za pokretanje biznisa
- 3. Za kupovinu dodatnog poljoprivrednog zemljišta
- 4. Za nabavku poljoprivrednih mašina
- 5. Za lijekove i liječenje
- 6. Za uštedevinu
- 7. Za obrazovanje djece i/ili unučadi
- 8. Za troškove svakodnevnog života
- 9. Za kupovinu automobila
- 10. Ostalo, navedite _____

22. Da li znate kome da se obratite radi zaštite i ostvarivanja svojih prava u vezi sa postupkom eksproprijacije i izgradnjom autoputa?

1. Da, znam
2. Ne, ne znam kome se mogu obratiti
3. Pokušaću da se informišem

Ako znate, molimo vas da navedete kontakt podatke za koje znate:

Molimo Vas da dodate komentare koje imate u vezi sa pripremnim radovima za dionicu autoputa Mateševo – Andrijevića :

Hvala Vam na izdvojenom vremenu!

Upitnik popunio: _____ Datum i vrijeme: _____

V: DODATNA PITANJA ZA DOMAĆINSTVA KOJIMA SE EKSPROPRIŠE STAMBENI OBJEKAT

Ime vlasnika: _____

1. Površina parcele / okućnice na kojoj se nalazi objekat predviđen za eksproprijaciju
_____ m²

2. Svrha objekta: (Zaokružite):

- Stalno prebivalište vlasnika i/ili članova njegovog domaćinstva
- Za odmor i rekreaciju članova porodice i rodbine
- Za poljoprivredne radove
- Za iznajmljivanje
- Ne koristi se, nije u upotrebi

3. Bruto površina objekta je _____ m²

4. Godina izgradnje/rekonstrukcije objekta _____

5. Vrsta materijala: čvrsti materijal; improvizovani materijal

6. Sadržaji u objektu (zaokružite i dodajte prema potrebi):

- kuhinja
- kupatilo
- priključen na vodovod

- priključen na kanalizacioni sistem ili septičku jamu
- ima struju
- garaža
- Ostalo: _____

7. Da li planirate da kupite ili izgradite novi stambeni objekat? **DA** **NE** (Zaokružite)

Ukoliko je odgovor DA, molimo Vas da nam kažete gdje će se ovaj objekat nalaziti (naziv naselja/grad): (zaokružite)

- Još uvijek nije odlučeno
- U istom naselju
- U centru iste ove opštine
- U drugom gradu, izvan ove opštine
- Nemamo u planu kupovinu ili izgradnju novog stambenog objekta

VI: DODATNA PITANJA KOJA TREBA POSTAVITI SAMO VLASNICIMA KOJI GUBE POSLOVNI PROSTOR

Ime vlasnika _____

1. Da li se poslovni prostor nalazi: (zaokružite)

- U okviru stambenog objekta
- U posebnom objektu
- U nekom od pomoćnih objekata (garaža, itd...)

2. Broj katastarske parcele _____ i površina parcele ukoliko se poslovni prostor nalazi na posebnoj parceli: _____ m²

3. Bruto površina objekta / poslovnog prostora: _____ m²

4. Vrsta djelatnosti: _____

5. Broj zaposlenih u preduzeću (uključujući vlasnika/vlasnike preduzeća i članove njihovih porodica).

- Ukupan broj _____
- Od njih su _____ članovi domaćinstva
- Broj stalno zaposlenih _____
- Broj sezonski zaposlenih _____
- Druga vrsta zaposlenja _____
- Prosječna mjesečna zarada zaposlenih (sve gore navedene kategorije). _____

6. Da li je potrebno preseljenje opreme, inventara i mašina? Ako jeste, navedite glavne stavke.

7. Da li bilo šta od opreme, inventara ili mašina zahtijeva demontažu od strane specijalizovanih kompanija? Ako zahtijeva, navedite vrstu opreme i specifičnosti procesa demontaže.

8. Da li planirate da nastavite istu poslovnu aktivnost na nekom drugom mjestu: **DA NE** (Molimo zaokružite)

AKO JE ODGOVOR DA, molimo Vas navedite gdje planirate da nastavite:

- U ovom istom naselju
- U drugom naselju unutar iste ove opštine
- U centru iste ove opštine
- Izvan ove opštine

AKO JE ODGOVOR NE, molimo Vas da pojasnite zašto

9. Da li je ovaj posao važan izvor prihoda za vaše domaćinstvo? (Zaokružite)

- Da, to je jedini izvor
- Da, to je značajan izvor
- To je jedan od nekoliko izvora prihoda sličnog obima
- Ne, nije bitan

PRILOG 2 – MINIMALNI SADRŽAJ LARP

Indikativni prikaz sadržaja LARP-a

Sažetak

1. Obim plana preseljenja: Uvod

1.1 Opseg i sadržaj ovog Izvještaja

1.2 Ključne definicije

2. Opis projekta i potencijalni uticaj

2.1 Ciljevi projekta, lokacija, obrazloženje i koristi

2.2 Ključne komponente projekta (treba da budu kratke i mogu uputiti na ESIA za više detalja)

2.3 Područje projekta i njegovi uticaji na zemljište (sa relevantnim mapama, opisima i fotografijama)

2.4 Izbjegavanje i minimizacija preseljenja pod uticajem projekta (treba da objasni iterativni proces promjena i prilagođavanja projekta kako bi se preseljenje izbjeglo i svelo na minimum, kao i ishode takvog procesa, sa relevantnom tabelarnom i kartografskom ilustracijom)

3. Pravni okvir (koji treba prilagoditi konkretnom slučaju)

3.1 Ustav (ili bilo koji drugi temeljni zakon, koji obično na visokom nivou uspostavlja principe koji se odnose na javni interes i eksproprijaciju u odnosu na zaštitu prava na privatnu svojinu)

3.2 Zakon o eksproprijaciji (pregled principa i procesa)

3.3 Režim zakupa zemljišta (uključujući uobičajene i neformalne režime po potrebi)

3.4 Zakonodavni procesi (ako su relevantni)

3.5 Politika EBRD o nedobrovoljnom preseljenju (kratak pregled PR5 i ove smjernice)

3.6 Pregled neusaglašenosti i razlika (poređenje zakonodavstva Crne Gore sa politikama EBRD i identifikacija potencijalnih razlika, ako ih ima, sa predloženim načinom za ispunjavanje PR5)

4. Principi, ciljevi i procesi

4.1 Ključni principi i ciljevi (treba bi da budu formulisani na formalan način i na opštem nivou, bez detalja), ključne obaveze koje Projekat preuzima u pogledu usaglašenosti sa EBRD standardom PR5.

4.1.1 Izbjegavanje prinudnih iseljenja

4.1.2 Krajnji rok i podobnost

4.1.3 Kompenzacija po zamjenskoj vrijednosti

4.1.4 Ponovno uspostavljanje sredstava za života gdje god je egzistencija ugrožena

4.1.5 Razmatranje ugroženih osoba

4.1.6 Mehanizmi konsultacija i žalbi

4.1.7 Monitoring i eksterni pregledi

4.1.8 Ključni principi za sprovođenje koji proizilaze iz sporazuma sa Vladom ili u skladu sa zakonom, posebno tamo gdje Vlada ima obavezujuću ulogu u sprovođenju

4.2 Pregled procesa

4.2.1 Dogovorna poravnanja (proces za postizanje sporazuma putem dogovora, kolektivni a zatim pojedinačni pregovori, ponude, odbijanja, prihvatanje, formalizacija sporazuma)

4.2.2 Postupak u slučaju da se ne postigne dogovor · sa eksproprijacijom (formalizovano vlasništvo) · bez eksproprijacije (neformalno zauzimanje)

5. Osnovni podaci o imovini i domaćinstvima

5.1 Popis ugrožene imovine i pogođenih domaćinstava

5.1.1 Metodologija

5.1.2 Sprovođenje

5.1.3 Rezultati

5.2 Socio-ekonomska istraživanja osnovnih pokazatelja

5.2.1 Metodologija

5.2.2 Sprovođenje

5.2.3 Rezultati (uključujući sredstva za život, demografska obeležja, vulnerabilitet).

5.3 Podaci o zemljištu

5.3.1 Procjene potencijalno potrebnih površina

5.3.2 Kategorizacija potreba za zemljištem (trajna, privremena)

5.3.3 Režimi zakupa zemljišta

5.4 Podaci o objektima

5.4.1 Procjene broja pogođenih objekata

5.4.2 Kategorizacija objekata

5.4.3 Režim vlasništva objekata

5.5 Podaci o preduzetništvu i poslovanju

5.5.1 Procjene broja pogođenih preduzeća

5.5.2 Kategorizacija preduzeća

5.5.3 Režim vlasništva preduzeća

5.6 Pogođene osobe

5.6.1 Procijenjen broj pogođenih domaćinstava i lica

5.6.2 Ekonomsko i fizičko raseljavanje

5.6.3 Sažeti socio-ekonomski opis i kategorizacija pogođenih osoba

5.6.4 Preferencije nadoknade

6. Strategija preseljenja i nadoknade

6.1 Prava

6.1.1 Pravo na nadoknadu

6.1.2 Matrica prava

6.2 Procjena vrijednosti pogođene imovine

6.2.1 Zemljište

6.2.2 Objekti

6.2.3 Usjevi i drveće

6.2.4 Preduzeća

6.3 Paketi preseljenja (za projekte sa fizičkim raseljavanjem – kategorija (ii) PR5, stav 41)

6.4 Novčana naknada

6.4.1 Cijene za sve vrste sredstava

6.4.2 Proces plaćanja

6.4.3 Ublažavanje rizika pri gotovinskom plaćanju (uključujući obuku iz domena finansija, plaćanje na rate ili neko drugo odgovarajuće ublažavanje)

6.5 Inkrementalna akvizicija zemljišta (tekuća akvizicija manjih dijelova zemljišta tokom izgradnje i funkcionisanja projekta, van okvira ovog plana preseljenja)

6.5.1 Obim

6.5.2 Procesi (uključujući konsultacije)

6.6 Procjena rodne osjetljivosti predloženih prava na kompenzaciju (rodna analiza i ublažavanje svih identifikovanih rodničkih rizika)

7. Obnova i poboljšanje života

7.1 Principi (podobnost, ključni aspekti obnove života i prava na poboljšanje)

7.2 Obnova i poboljšanje životnog standarda na bazi prihoda od zemljišta

7.3 Obnova i unapređenje životnog standarda koji se ne zasnivaju na bazi prihoda od zemljišta (poboljšanje mogućnosti za zaposlenje, zaposlenje u okviru projekta, itd.)

7.4 Obuka

7.5 Specifični aspekti koji se odnose na pol

7.6 Specifični aspekti koji se odnose na ranjivost

7.7 Partnerstva i veze za planiranje i sprovođenje obnove i unapređenja sredstava za život

8. Konsultacije i objavljivanje informacija

8.1 Glavni rezultati konsultacija sprovedenih u pripremi za plan preseljenja

8.2 Plan angažovanja za dalje faze

8.3 Objavljivanje informacija

9. Sistem za upravljanje žalbama i obeštećenje

9.1 Ključni principi

9.2 Prijem žalbi

9.3 Prvi nivo sporazumnog poravnanja

9.4 Mehanizam rješavanja sporova i medijacija

9.5 Žalba sudskim putem

10. Ranjive i posebno osjetljive društvene grupe i domaćinstva

10.1 Analiza ranjivosti

10.1.1 Definicija ranjivosti i kriterijumi u kontekstu projekta

10.2 Potencijalne aktivnosti za pomoć ugroženim licima

10.3 Aranžmani za sprovođenje i budžetiranje pomoći ugroženim licima

11. Praćenje i evaluacija

11.1 Opšti ciljevi praćenja i evaluacije

11.2 Revizija i praćenje tokom implementacije

11.2.1 Obim i sadržaj – interne aktivnosti

11.2.2 Obim i sadržaj – eksterni pregledi

11.2.3 Indikatori, uključujući ključne pokazatelje učinka

11.2.4 izvještavanje

11.3 Završna revizije

11.3.1 Ciljevi i obim

11.3.2 Kriterijumi za uspjeh/završetak

11.3.3 Vremenski okvir i aranžmani za sprovođenje završne revizije

12. Odgovornosti za sprovođenje i finansiranje

12.1 Odgovornosti za sprovođenje

12.2 Budžet i aranžmani za finansiranje

12.3 Vremenski raspored (uključujući pregled usklađenosti rasporeda preseljenja sa cjelokupnom fazom izgradnje projekta i planom razvoja)

Upravljanje promjenama – dodatak A.

Detaljni rezultati popisa i socio-ekonomskog istraživanja Dodatak B.

Izvještaj i metodologija popisa Prilog C.

Predložak obrasca za registraciju i praćenje potraživanja, zajedno sa svim drugim relevantnim dodacima.

PRILOG 3 - Obrazac za podnošenje žalbe

OBRAZAC ZA PODNOŠENJE ŽALBE -	
INFORMACIJE O PODNOSIOCU ŽALBE	
Registracioni broj:	
Puno ime Napomena: ukoliko želite, možete ostati anonimni ili zatražiti da se Vaš identitet ne otkriva trećim stranama bez vašeg pristanka	Ime _____ Prezime _____ ☐ Želim da anonimno podnesem svoju žalbu ☐ Zahtjevam da se moj identitet ne otkriva bez moje saglasnosti
Kontakt informacije: Označite na koji način želite da vas kontaktiramo (pošta, telefon, e-mail)	☐ Poštom: Molimo navedite adresu: _____ ☐ Telefonom: _____ ☐ e-mailom _____ ☐ Ne želim da budem kontaktiran, i pratiću rješavanje na sajtu MONTEPUT-a
Poželjni jezik za komunikaciju	☐ Crnogorski ☐ Drugi, navedite: _____
Opis incidenta ili žalbe:	Šta se desilo? Gdje se to dogodilo? Kome se to desilo? Šta je posljedica tog problema?
Datum incidenta / žalbe	☐ Jednokratni incident / žalba (datum _____) ☐ Desilo se više puta (koliko puta? _____) ☐ U toku (u ovom momentu imamo problema)
Na koji način biste željeli da se problem riješi?	
Potpis: _____ (nije obavezno u slučaju anonimnih žalbi) Datum: _____	
Dostavite ovaj obrazac na: Društvo sa ograničenom odgovornošću "Monteput" Podgorica n/r Služba za žalbe na projekat Mateševo - Andrijevića n/r Menadžer za prigovore Milica Bijelović grievance@monteput.me office@monteput.me Adresa: Avda Međedovica 130 Telefon: +382 (20) 224 493 81100 Podgorica	

PRILOG 4 – OBRAZAC ZA VOĐENJE EVIDENCIJE

-Opšte informacije-

Ne	Lokacija	Eksproprijacija	Završen postupak eksproprijacije	Broj ranijih sopstevnika (PAP)(slučajevi)	Broj ranijih sopstevnika koji su dobili naknadu	Broj ranijih sopstevnika(predmeta) koji su pokrenupod sudskim sporovima	Broj vlasnika zemljišta kojima tek treba ponuditi naknadu	Broj vlasnika zemljišta koji nisu dobili naknadu	Broj fizički raseljenih domaćinstava	Trajanje eksproprijacije, na osnovu uzorka
		(u ha)	(u ha)							
1	Dodati kada bude izabrano	0,00	0,00	0	0	0	0	0	0	0
UKUPNO		0,00								

